

आपस्तम्ब-गृह्य-सूत्राणि①

ApastambaH

आपस्तम्ब-गृह्य-सूत्राणि①

1. ॐ

2. ०१ सामान्यपरिभाषा:

1. ०१ ०१ अथ कर्मण्य
2. ०१ ०२ उदगयन-पूर्वपक्षाहः-पुण्याहेषु
3. ०१ ०३ यज्ञोपवीतिना कायर्णि
4. ०१ ०४ प्रदक्षिणम् प्रदक्षिणम्
5. ०१ ०५ पुरस्तादुदग्वोपक्रमः अनियमे
6. ०१ ०६ तथाऽपवर्गः तेषामपवर्गोऽपि
7. ०१ ०७ अपरपक्षे पित्र्याणि
8. ०१ ०८ प्राचीनावीतिना
9. ०१ ०९ प्रसव्यम्
10. ०१ १० दक्षिणतोऽपवर्गः
11. ०१ ११ निमित्तावेक्षाणि नैमित्तिकानि

3. ०२ अग्निमुखनिरूपणम्

1. ०१ १२ अनिमिध्वा
2. ०१ १३ प्रागुदग्नैर्वा उक्ताः
3. ०१ १४ दक्षिणाग्नैः पित्र्येषु
4. ०१ १५ दक्षिणाप्राग्नैर्वा तत्र
5. ०१ १६ उत्तरेणाग्निन्
6. ०१ १७ सकृदेव मनुष्यसंयुक्तानि
7. ०१ १८ एकैकशः पितृसंयुक्तानि
8. ०१ १९ पवित्रयोस्सङ्कार आयामतः
9. ०१ २० अपरेणाग्निम् पवित्रान्तर्हिते
10. ०१ २१ ब्राह्मणन् दक्षिणतो
11. ०१ २२ आज्यं विलाप्यापरेणाग्निम्
12. ०२ ०१ येन जुहोति
13. ०२ ०२ शम्याः परिध्यर्थे
14. ०२ ०३ अग्निम्
15. ०२ ०४ पैतृकेषु समन्तमेव
16. ०२ ०५ इधमाधायाधारावाधारयति
17. ०२ ०६ अथाज्यभागौ जुहोत्यग्नये
18. ०२ ०७ यथोपदेशम् प्रधानाहुतीहृत्वा
19. ०२ ०८ पूर्ववत् परिषेचनमन्वमँस्थाः
20. ०२ ०९ लौकिकानाम् पाकयज्ञशब्दः
21. ०२ १० तत्र ब्राह्मणावेक्षो
22. ०२ ११ द्विजुहोति द्विर्निमाण्डि

4. ०३ वैवाहिकविषयाः

1. ०२ १२ सर्व-ऋतवो विवाहस्य
2. ०२ १३ सर्वाणि पुण्योक्तानि
3. ०२ १४ तथा मङ्गलानि
4. ०२ १५ आवृतश्चास्त्रीभ्यः प्रतीयेरन्
5. ०२ १६ इन्वकाभिः प्रसूज्यन्ते
6. ०३ ०१ मघाभिर्गावो गृह्यन्ते
7. ०३ ०२ फल्लुनीभ्यां व्यूह्यते
8. ०३ ०३ याङ् कामयेत
9. ०३ ०४ इन्वकाशब्दो मूगशिरसि
10. ०३ ०५ निष्ट्याशब्दस्वातौ छन्दसि
11. ०३ ०६ विवाहे गौः

12. ०३ ०७ गृहेषु गौः
13. ०३ ०८ तया वरमतिथिवद्धयेत्
14. ०३ ०९ योऽस्यापचित्स्तमितरया
15. ०३ १० एतावद्गोलम्भस्थानमतिथिः
16. ०३ ११ सुप्तां रुदन्तीम्
17. ०३ १२ दत्ताङ् गुप्ताम्
18. ०३ १३ नक्षत्रनामा नदीनामा
19. ०३ १४ सर्वाश्च रेफलकारोपान्ता
20. ०३ १५ शक्तिविषये द्रव्याणि
21. ०३ १६ नाना बीजानि
22. ०३ १७ पूर्वेषामुपस्पर्शने
23. ०३ १८ उत्तमम् परिचक्षते
24. ०३ १९ बन्धुशीललक्षणसम्पन्नामरोगामुपयच्छेत्
25. ०३ २० बन्धुशीललक्षणसम्पन्नश्रुतवानरोग
26. ०३ २१ यस्याम्

5. ०४ विवाहप्रकरणम्

1. ०४ ०१ सुहृदस्समवेतान् मन्त्रवतो
2. ०४ ०२ तानादितो द्वाभ्यामभिमन्त्रयेत्
3. ०४ ०३ स्वयन् दृष्ट्वा
4. ०४ ०४ चतुर्थ्या समीक्षेत्
5. ०४ ०५ अङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्या
6. ०४ ०६ प्राप्ते निमित्त
7. ०४ ०७ युग्मान् समवेतान्
8. ०४ ०८ उत्तरेण यजुषा
  1. स्नानम्
  2. अहतस्य वाससः परिधानम्
  3. योक्त्रबन्धनम्
9. ०४ ०९ अथैनामुत्तरया दक्षिणे
10. ०४ १० अग्नेर्
11. ०४ ११ अथास्यै दक्षिणेन
12. ०४ १२ यदि कामयेत्
13. ०४ १३ यदि कामयेत्
14. ०४ १४ गृण्णामि त
15. ०४ १५ अथैनामुत्तरणाग्निन् दक्षिणेन
16. ०४ १६ सखेति सप्तमे
17. ०५ ०१ प्राग्घोमात् प्रदक्षिणमग्निम्
  1. षोडश प्रधानाहुतिमन्त्राः
    1. मन्त्रः
    2. १४ त्वं ग्नो अग्ने
18. ०५ ०२ अथैनामुत्तरणाग्निन् दक्षिणेन
19. ०५ ०३ अथास्या अञ्जलावृपस्तीर्य
20. ०५ ०४ तस्यास्तोदर्यो
21. ०५ ०५ जुहोतीयन् नारीति
22. ०५ ०६ उत्तराभिस्तिसृभिः
23. ०५ ०७ होमश्लोत्तरया यथा
24. ०५ ०८ पुनः परिक्रमणम्
25. ०५ ०९ आस्थापनम् पुनरपि
26. ०५ १० होमश्लोत्तरया उत्तरया
27. ०५ ११ पुनः परिक्रमणम्
28. ०५ १२ जयादि प्रतिपद्यते
29. ०५ १३ परिषेचनान्तङ्

30. ०५ १४ समोर्प्यैतमग्निमनुहरन्ति एतम्
31. ०५ १५ नित्यः
32. ०५ १६ धार्यः प्रष्ठ
33. ०५ १७ अनुगतो मन्थः
34. ०५ १८ श्रोत्रियागाराद्वाहार्यः
35. ०५ १९ उपवासश्चान्यतरस्य भार्यायाः
36. ०५ २० अनुगतेऽपि वीक्षरया
37. ०५ २१ उत्तरा रथस्योक्तम्भनी
38. ०५ २२ वाहूवुक्तराभ्यां युनक्ति
39. ०५ २३ आरोहतीमुक्तराभिरभिमन्त्रयते अथ
40. ०५ २४ सूत्रे
41. ०५ २५ ते उत्तराभिरभियाति
42. ०५ २६ तीर्थस्थाणुचतुष्पथव्यतिक्रमे
  1. तीर्थादिव्यतिक्रमे जपः
43. ०६ ०१ नावमुक्तरायाऽनुमन्त्रयते अथ
44. ०६ ०२ न च
45. ०६ ०३ तीर्त्वोक्तराज् जपेत्
46. ०६ ०४ शमशानादिव्यतिक्रमे भाण्डे
47. ०६ ०५ क्षीरिणामन्येषां वा
  1. नद्याद्यतिक्रमे जपः
48. ०६ ०६ गूहानुक्तराया सङ्काशयति
49. ०६ ०७ वाहूवुक्तराभ्यां विमुज्यति
50. ०६ ०८ लोहितज् चर्मानङ्गुहम्
51. ०६ ०९ न च
52. ०६ १० उत्तरपूर्वे
  1. मन्त्रः
  2. उपवेषनम्
53. ०६ ११ अथास्याः पूँस्वोर्जीवपुत्रायाः
  1. मन्त्रः
54. ०६ १२ उदितेषु नक्षत्रेषु
55. ०७ ०१ अथैनाम् आग्नेयेन
56. ०७ ०२ पत्न्यवहन्ति
57. ०७ ०३ श्रपयित्वाभिघार्य
58. ०७ ०४ सकूदुपस्तरणाभिघारणे
59. ०७ ०५ अग्निर्देवता स्वाहाकारप्रदानः
60. ०७ ०६ अपि वा
61. ०७ ०७ अग्निस्विष्टकूद् द्वितीयः
62. ०७ ०८ सकूदुपस्तरणावदाने
63. ०७ ०९ मध्यात् पूर्वस्यावदानम्
64. ०७ १० मध्ये होमः
65. ०७ ११ उत्तराधर्षदुक्तरस्य
66. ०७ १२ उत्तराधर्षपूर्वाधर्षे होमः
67. ०७ १३ लेपयोः प्रस्तरवत्
68. ०७ १४ सिद्धमुक्तरम् परिषेचनम्
69. ०७ १५ तेन सर्पिष्मता
70. ०७ १६ योऽस्यापचितस्तस्मा ऋषभम्
71. ०७ १७ एवमत ऊर्ध्वम्
72. ०७ १८ पूर्णपात्रस्तु दक्षिणेत्येके
73. ०७ १९ सायम् प्रातरत
74. ०७ २० स्थालीपाकवैवतम् देवतैव
75. ०७ २१ सौरी पूर्वाहुतिः

76. ०७ २२ उभयतः परिषेचनम्
 77. ०७ २३ पार्वणेनातो इन्यानि
 78. ०७ २४ यथोपदेशन् देवताः
 79. ०७ २५ अग्निं स्वैष्टकृतम्
 80. ०७ २६ अविकृतमातिथ्यम्
 81. ०७ २७ वैश्वदेवे विश्वे
 82. ०७ २८ पौर्णमास्याम् पौर्णमासी
 83. ०८ ०१ उपाकरणे समापने
 84. ०८ ०२ सदस्पतिर्द्वितीयः
 85. ०८ ०३ स्त्रियाऽनुपेतेन
 86. ०८ ०४ यथोपदेशङ् काम्यानि
 87. ०८ ०५ सर्वत्र स्वयम्
 88. ०८ ०६ आपन्माश्रीः श्रीर्मागादिति
 89. ०८ ०७ एतदहर्विजानीयाद्यदहर्भार्यामावहते
 90. ०८ ०८ त्रिरात्रमुभयोरधशशाया
 91. ०८ ०९ तयोश्शय्यामन्तरेण दण्डो
 92. ०८ १० तज् चतुर्थ्याऽपररात्र
1. शेष-होम-मन्त्राः
    1. वध्वाश् शिरस्य् आज्यशेषानयनम्
    2. परस्परवीक्षणम्
    3. अथ जपः
  93. ०८ ११ अन्यो वैनामभिमन्त्रयेत्
  94. ०८ १२ यदा मलवद्वासाः
6. ०५ ऋतुसमवेशनम्
  1. ०८ १३ रजसः प्रादुर्भावात्
  2. ०९ ०१ चतुर्थ्यप्रभृत्याषोडशीमुत्तरामुत्तरां
7. ०६ कर्मान्तराणि
  1. ०९ ०२ अर्थप्राधस्य परिक्षवे
  2. ०९ ०३ एवमुत्तरैर्यथालिङ्गज्
  3. ०९ ०४ उभयोर्हृदयसंसर्गोऽप्सुस्त्रिरात्रावरम्
  4. ०९ ०५ श्वस्तिष्येणीति
  5. ०९ ०६ श्वोभूते
  6. ०९ ०७ वश्यो भवति
  7. ०९ ०८ सप्तनीबाधनञ्च
  8. ०९ ०९ एतेनैव कामेनोत्तरेणानुवाकेन
  9. ०९ १० यक्षमगूहीतामन्यां वा
  10. ०९ ११ वधूवास उत्तराभिरेतद्विद्वे
8. ०७ उपनयनप्रकरणम्
  1. १० ०१ उपनयनं व्याख्यास्यामः
  2. १० ०२ गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत
  3. १० ०३ गर्भेकादशेषु राजन्यम्
  4. १० ०४ वसन्तो ग्रीष्मश्
  5. १० ०५ ब्राह्मणान् भोजयित्वाशिषो
  6. १० ०६ त्रींस्त्रीन्
  7. १० ०७ वपन्तमुत्तरयानुमन्त्रयते
  8. १० ०८ आनङ्गुहे शकृत्पिण्डे
  9. १० ०९ स्नातम् अग्नेर्
  10. १० १० वासः
    1. वासः-परिधापनम्
  11. १० ११ मौज्जीम् मेखलाम्
    1. मौज्जी

2. आजिनमन्त्रः
 3. ११ मित्रस्य चक्षुर्धरुणम्
12. १० १२ उत्तरेणाग्निन् दर्भान्
 1. हस्तग्रहणम्
 2. परिदानम्
 3. उपनयनम्
13. ११ ०१ ब्रह्मचर्यमागामिति कुमार
14. ११ ०२ प्रष्टम् परस्य
15. ११ ०३ शेषम् परो
16. ११ ०४ प्रत्यगाशिषज् चैनम्
17. ११ ०५ उक्तमाज्यभागान्तम्
18. ११ ०६ अत्रैनमुत्तरा आहुतीर्हवित्वा
 1. १६ त्वमग्ने अयाऽस्या
19. ११ ०७ परिषेचनान्तङ्
20. ११ ०८ पुरस्तात्पत्यङ्गासीनः कुमारो
21. ११ ०९ तस्मा अन्वाह
22. ११ १० पच्छोऽर्धचर्शस्ततस्सर्वम्
23. ११ ११ व्याहृतीर्विहताः
 1. पादशः
 2. अर्धशः पूर्णश्श्र
 3. पुनः पूर्णाच्यते कैश्चित्
24. ११ १२ कुमार उत्तरेण
25. ११ १३ कर्णावित्तरेण
26. ११ १४ दण्डमुत्तरेणाऽदर्त्ते
27. ११ १५ पालाशो दण्डो
28. ११ १६ वाक्षो दण्ड
29. ११ १७ स्मृतज् च
 1. वरदानम्
 1. उत्थापनमन्त्रः
2. आदित्योपस्थानम्
30. ११ १८ यड् कामयेत
31. ११ १९ ऋहमेतमग्निन् धारयन्ति
32. ११ २० क्षारलवणवर्जनज् च
33. ११ २१ 'परित्वे' ति
 1. समिदाधानम्
34. ११ २२ एवमन्यस्मिन्नपि
35. ११ २३ उत्तरया सँशास्ति
36. ११ २४ वासश्चतुर्थीमुत्तरयादर्त्तेऽन्यत्परिधाप्य
9. ०८ उपाकर्मोत्सर्जनप्रकरणम्
 1. ११७ ०१
 2. ११७ ०२
 3. ११७ ०३
 4. ११७ ०४
 5. ११७ ०५
 6. ११७ ०६
 7. ११७ ०७
 8. ११७ ०८
 9. ११७ ०९
 1. मन्त्राः
10. ११७ १०
11. ११७ ११

12. ११उ १२
13. ११उ १३
14. ११उ १४
15. ११उ १५
16. ११उ १६
17. ११उ १७
18. ३३उ १८
19. ११उ १९
20. ११उ २०
21. ११उ २१
22. ११उ २२
23. ११उ २३
24. ११उ २४
25. ३३उ २५
26. ११उ २६

10. ०९ समावर्तनम्

1. १२ ०१ वेदमधीत्य स्नास्यन्
2. १२ ०२ नैनमेतदहरादित्योऽभितपेत्
3. १२ ०३ मध्यन्दिनेऽग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते
4. १२ ०४ जघनार्धं व्रजस्योपविश्य
5. १२ ०५ तां स
6. १२ ०६ एवं
7. १२ ०७ स्नानीयोच्छादितस्नातः
8. १२ ०८ उत्तरेन यजुषाऽहतमन्तरम्
9. १२ ०९ तस्य दशायाम्
10. १२ १० परिषेचनान्तङ् कृत्वताभिरेव
11. १२ ११ एवमुत्तरैर्यथालिङ्गं
12. १२ १२ वाचं यच्छत्यानक्षत्रेभ्यः
13. १२ १३ उदितेषु नक्षत्रेषु
14. १२ १४ रातिना सम्भाष्य

11. ३० मध्यपर्कः

1. १३ ०१ अथैतदपरन् तूष्णीमेव
2. १३ ०२ यत्रास्मा अपचितिम्
3. १३ ०३ एवमुत्तराभ्यां यथालिङ्गम्
4. १३ ०४ आपः पाद्या
5. १३ ०५ उत्तरयाऽभिमन्त्र्य दक्षिणम्
6. १३ ०६ प्रक्षालयितारमुपस्पृश्योत्तरेण
7. १३ ०७ कूर्चाभ्याम् परिगृह्य
8. १३ ०८ उत्तरयाऽभिमन्त्र्याज्जलावेकदेश
9. १३ ०९ शेषम्
10. १३ १० दधि मध्यिति
11. १३ ११ त्रिवृतमेके घृतम्
12. १३ १२ पाङ्कतमेके धानास्सकूंश्म
13. १३ १३ उत्तराभ्यामभिमन्त्र्य
14. १३ १४ प्रतिगृहैव राजा
15. १३ १५ गौरिति गाम्
16. १३ १६ उत्तरयाभिमन्त्र्य तस्यै
17. १३ १७ यद्युत्सृजेदुपांशूत्तराज्
18. १३ १८ अन्नम्
19. १३ १९ आचार्यायर्त्तिंजे श्वशुराय
20. ३३ २० सकृत्प्रवक्त्रे चित्राय

12. ११ सीमन्तोन्नयनम्

1. १४ ०१ सीमन्तोन्नयनम् प्रथमे
2. १४ ०२ ब्राह्मणान् भोजयित्वाऽशिषो
3. १४ ०३ परिषेचनान्तङ् कृत्वा
4. १४ ०४ 'गायतम्' इति
5. १४ ०५ उत्तरयोः पूर्वा
6. १४ ०६ नदीनिर्देशश्च यस्याम्
7. १४ ०७ यवान् विस्तुठानाबध्य
8. १४ ०८ उदितेषु नक्षत्रेषु

13. १२ पुंसुवनम्

1. १४ ०९ पुँसवनं व्यक्ते
2. १४ १० न्यग्रोधस्य या
3. १४ ११ अनवस्नातया कुमार्या
4. १४ १२ पुमाँसज् जनयति
5. १४ १३ क्षिप्रैः सुवनम्
6. १४ १४ अनाप्रीतेन
  1. मन्त्रः
  7. १४ १५ यदि जरायु

14. १३ जातकर्म

1. १५ ०१ जातं वात्सप्रेणाभिमृश्योत्तरेण
  1. उपस्थ आधानम्
  2. अभिमन्त्रणम्
  3. मूर्धन्यवप्नाणम्
  4. दक्षिणकर्णे-जपः
2. १५ ०२ नक्षत्रनाम च
3. १५ ०३ तद्रहस्यम् भवति
4. १५ ०४ मधु घृतमिति
  1. स्नापनम्
  2. प्रतिज्ञा
  3. शान्तिवचनम्
  4. अवर्तिनिवारणम्
  5. सूर्यग्रहणमोक्षनिदर्शनम्
  6. दधि-घृत-प्राशनम्
5. १५ ०५ उत्तरया मातुरुपस्थ
  1. दक्षिणे स्तने प्रतिधाप्य
  2. पृथिव्या अभिमर्शः
  3. संविष्टस्याभिमर्शनम्
6. १५ ०६ उत्तरेण यजुषा
  1. सूतकहोमः
7. १५ ०७ एवमहरहरानिर्दशताया:

15. १४ नामकरणम्

1. १५ ०८ दशम्यामुत्थितायां स्नातायाम्
2. १५ ०९ द्व्यक्षरज् चतुरक्षरम्
3. १५ १० अपि वा
4. १५ ११ अयुजाक्षरङ् कुमार्यः
5. १५ १२ प्रवासादेत्य
  1. कर्णे जपः
6. १५ १३ कुमारीमुत्तरेण

16. १५ अन्नप्राशनम्

1. १६ ०१ जन्मनोऽधि षष्ठे
2. १६ ०२ तैत्तिरेण माँसेनेत्येके

17. १६ चौलम्

1. १६ ०३ जन्मनोऽधि तृतीये
2. १६ ०४ ब्राह्मणानाम् भोजनम्
3. १६ ०५ सीमन्तवद् अग्नेर
4. १६ ०६ अपरेणानिम् प्राज्यमुपवेश्य
5. १६ ०७ यथा वैषाम्
6. १६ ०८ अपाँ
7. १६ ०९ क्षुरँ प्रक्षाल्य
8. १६ १० तेन त्यहम्
9. १६ ११ वरन् ददाति
10. १६ १२ एवङ् गोदानम्
11. १६ १३ अनिंगोदानो वा
12. १६ १४ संवत्सरङ् गोदानव्रत(३)मेक
13. १६ १५ एतावन्नाना सर्वान्
14. १६ १६ उदकोपस्पर्शनमिति छन्दोगा:

18. १७ गृहानिर्मणम्

1. १७ ०१ दक्षिणाप्रत्यक्षप्रवणमगारावकाशमुद्भृत्य
2. १७ ०२ एवन् त्रिः
3. १७ ०३ कूप्तमुत्तरयाभिमृश्य
  1. ०२ स्योना पृथिवि
  2. मन्त्रः - द्वारस्थूणामन्त्रणम्
4. १७ ०४ एवमितराम् एताभ्यामेव
5. १७ ०५ यथाखातमितरा अन्ववधाय
6. १७ ०६ सम्मितमुत्तरैर्यथालिङ्गम्

19. १८ गृहप्रवेशविधिः

1. १७ ०७ पालाशं शमीमयम्
  1. अगारप्रतिपादनम्
  2. प्रतिष्ठापनम्
2. १७ ०८ तस्माद्वक्षिणमुद्धानायतनम् भवति
3. १७ ०९ तस्मिन्विषूचीनाग्रान् दर्भान्
4. १७ १० तस्मिन्नुत्तरेण यजुषा
5. १७ ११ दीर्घमुत्तरयाऽनुमन्त्रयते अथ
6. १७ १२ अग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते
  1. २३ अमीवहा वास्तोष्टते
7. १७ १३ परिषेचनान्तङ् कृत्वोत्तरेण
  1. अन्यन्तरानयनम्
  2. ब्राह्मणभोजनम्

20. १९ बालग्रहगृहीतस्य कुमारस्य तन्निवर्तकं कर्म

1. १८ ०१ क्षग्रहगृहीतङ् कुमारम्
2. १८ ०२ अगदो भवति
3. १८ ०३ शङ्खिनङ् कुमारम्
4. १८ ०४ अगदो भवति

21. २० सर्पबलिः

1. १८ ०५ श्रावण्याम्
2. १८ ०६ पार्वणवदाज्यभागान्ते
3. १८ ०७ उत्तराभिस्तिसूभिरारवधमप्यस्समिधः
4. १८ ०८ आज्याहुतीरुत्तरा:
5. १८ ०९ जयादि प्रतिपद्यते
6. १८ १० परिषेचनान्तङ् कृत्वा
  1. बलिनिर्वापः
    1. बलिहरण-सङ्कल्पः

7. १८ ११ तूष्णीं समुष्का
8. १८ १२ उत्तरैरुपस्थायापः
  1. प्रत्येत्य गृहपरिषेचनमन्त्रौ
  2. उपस्थानमन्त्राः
  3. मन्त्रः
9. १९ ०१ धानाः कुमारान्
10. १९ ०२ एवम् अत
11. १९ ०३ मार्गशीष्याम्
12. १९ ०४ अहार्षमिति बलिमन्त्रस्य
13. १९ ०५ अत्रैनमुत्सूजति
22. २१ आग्रयणस्थालीपाकः
  1. १९ ०६ अनाहितानेराग्रयणम्
  2. १९ ०७ नवानाँ स्थालीपाकँ
23. २२ हेमन्तप्रत्यवरोहणम्
  1. १९ ०८ हेमन्तप्रत्यवरोहणम्
  2. १९ ०९ उत्तरेण यजुषा
    1. संवेशनमन्त्राः
  3. १९ १० दक्षिणतः पितोत्तरा
  4. १९ ११ सङ्हायोत्तराभ्याम्
    1. ०८ स्योना पृथिवी
  5. १९ १२ एवं संवेशनादि
24. २३ ईशानबलिः
  1. १९ १३ ईशानाय स्थालीपाकम्
  2. १९ १४ अपरेणान्निन् द्वे
  3. २० ०१ उत्तरया
  4. २० ०२ लौकिक्या वाचोत्तरस्याम्
  5. २० ०३ मध्ये जयन्तम्
  6. २० ०४ यथोद्भुद्कानि प्रदाय
    1. हृवनम्
  7. २० ०५ उत्तरेण
  8. २० ०६ पूर्ववदुत्तरैः
  9. २० ०७ ओदनपिण्डं संवृत्य
  10. २० ०८ अत्र रुद्रान्
  11. २० ०९ प्रथमोत्तमौ वा
  12. २० १० अभित एतमग्निम्
  13. २० ११ ता
  14. २० १२ गवाम् मर्गेऽनग्नौ
  15. २० १३ ईशानवदावाहनम्
  16. २० १४ चतुर्षु सप्तसु
  17. २० १५ क्षिप्रं यजेत
  18. २० १६ उत्तराभ्यामुपतिष्ठते
  19. २० १७ स्पालीपाकम् ब्राह्मणान्
  20. २० १८ क्षैत्रपत्यम् प्राश्नन्ति
  21. २० १९ यथा वैषाम्
25. २४ मासिश्राद्धप्रकरणम्
  1. २१ ०१ मासिश्राद्धस्यापरपक्षे
  2. २१ ०२ शुचीन् मन्त्रवतो
  3. २१ ०३ अन्नस्योत्तराभिर्जुहोति
    1. पितामहाय
    2. प्रपितामहाय
    3. अन्येभ्यः

4. २१ ०४ आज्याहुतीरुत्तरा:
5. २१ ०५ एतद्वा विपरीतम्
6. २१ ०६ सर्वमुत्तरैरभिमृशेत्
7. २१ ०७ कृप्तान्वा प्रतिपूरुषम्
8. २१ ०८ उत्तरेण यजुषोपस्पर्शयित्वा
9. २१ ०९ भुक्तवतोऽनुव्रज्य
  1. उत्तरैर्दक्षिणापवर्गन् पिण्डान्दत्वा
  2. उत्तरैरुपस्थानम्
  3. उभयान् पिण्डान् परिषिञ्चति
  4. शेष-प्राशनम्

26. २५ अष्टकाश्राद्धम्

1. २१ १० या माध्या:
2. २१ ११ तस्यास्सायमौपकार्यम्
3. २१ १२ अपूपञ् चतुश्शरावम्
4. २१ १३ अष्टाकपाल इत्येके
5. २२ ०१ पार्वणवदाज्यभागान्तेऽज्जलिनोत्तरयाऽपूपाज्जुहोति
6. २२ ०२ सिद्धशेषस्तमष्ठा कृत्वा
7. २२ ०३ श्वोभूते दर्भेण
8. २२ ०४ तूष्णीम् पञ्चाज्याहुतीर्हत्वा
  1. श्वोभूते वपाहोममन्त्रः
9. २२ ०५ माँसौदनमुत्तराभिः
10. २२ ०६ पिष्टान्नमुत्तरया पिष्टेन
11. २२ ०७ आज्याहुतीरुत्तरा:
12. २२ ०८ स्विष्टकृत्प्रभृति
13. २२ ०९ अन्वष्टकायामेवैके
14. २२ १० अथैतदपरन् दध्न
15. २२ ११ अत एव
16. २२ १२ तस्या मासिश्राद्धेन

27. २६ प्रकीर्णकमर्णि

1. २२ १३ सनिमित्वोत्तरान् जपित्वाऽर्थम्
2. २२ १४ रथं लब्ध्वा
3. २२ १५ उत्तरेण यजुषाऽधिरुहोत्तरया
4. २२ १६ अश्वमुत्तरैरारोहत्
5. २२ १७ हस्तिनमुत्तरया
6. २२ १८ ताभ्याँ रेषणे
  1. ०८ स्योना पृथिवि
7. २२ १९ संवादमेष्यन् सव्येन
8. २३ ०१ दक्षिणेन फलीकरणमुष्टिमुत्तरया
9. २३ ०२ कृद्धमुत्तराभ्यामभिमन्त्रयेत्
10. २३ ०३ असम्भवेष्युः परेषाँ
11. २३ ०४ सिद्ध्यर्थं बभूमूत्रेण
12. २३ ०५ सिद्ध्यर्थं यदस्य
13. २३ ०६ यड् कामयेत्
14. २३ ०७ येन पथा
15. २३ ०८ यद्येनं
16. २३ ०९ आगारस्थूणाविरोहणे मधुन्
17. २३ १० परिषेचनान्तङ् कृत्वाऽभिमृतेभ्य

28. Appendix - +Dyugangā द्युगङ्गा

1. Goals ध्येयानि

1. संस्कृतानुवादः

2. Contribution, contact

2. वन्दनीय-वन्दना

ॐ ①

मूलम् अत्र॑ ।

1.

<https://archive.org/details/APASTHAMBAGRUYASUTRAMSUDARSHANAHARADATHA/APASTHAMBA%20GRUYASUTRAM%20%28SUDARSHANA%2CHARADATHA%29?view=theater#page/n5/mode/2up>

०१ सामान्यपरिभाषा:①

०१ ०१ अथ कर्मण्य्②

अथ कर्मण्य् आचाराद् यानि गृह्णन्ते।

▼ Oldenberg

- [f1] Now (follow) the ceremonies (the knowledge of) which is derived from practice (and not from the Śruti).

[f1]: 1, 1-11. The Paribhāṣās for the Pākayajñas.

अथ कर्मण्य् आचाराद् यानि गृह्णन्ते।

०१ ०२ उदगयन-पूर्वपक्षाहः-पुण्याहेषु②

उदगयन-पूर्वपक्षाहः-पुण्याहेषु कार्याणि।

▼ Oldenberg

- They should be performed during the northern course of the sun, on days of the first fortnight (of the month), on auspicious days,

उदगयन-पूर्वपक्षाहः-पुण्याहेषु कार्याणि।

०१ ०३ यज्ञोपवीतिना कार्याणि②

(देवकर्मसु) यज्ञोपवीतिना ।

▼ Oldenberg

- With the sacrificial cord suspended over (the sacrificer's) left shoulder.

यज्ञोपवीतिना।

०१ ०४ प्रदक्षिणम् प्रदक्षिणम्②

प्रदक्षिणम्।

▼ Oldenberg

- (The rites should be performed) from left to right.

प्रदक्षिणम्।

०१ ०५ पुरस्तादुदग्वोपक्रमः अनियमे②

(देवकर्मसु) पुरस्तादुदग्वोपक्रमः

▼ Oldenberg

5. The beginning should be made on the east side or on the north side,

पुरस्तादुदग्वोपक्रमः।

०१ ०६ तथाऽपवर्गः तेषामपवर्गोऽपि②

तथाऽपवर्गः।

▼ Oldenberg

6. And also the end.

तथाऽपवर्गः।

०१ ०७ अपरपक्षे पित्र्याणि②

अपरपक्षे पित्र्याणि।

▼ Oldenberg

7. [f2] Ceremonies belonging to the Fathers (are performed) in the second fortnight (of the month),

[f2]: 7-10. Comp. 7 with 2, 8 with 3, 9 with 4, 10 with 6.

अपरपक्षे पित्र्याणि।

०१ ०८ प्राचीनावीतिना②

(पित्र्येषु) प्राचीनावीतिना ८

▼ Oldenberg

8. With the sacrificial cord suspended over the right shoulder,

प्राचीनावीतिना।

०१ ०९ प्रसव्यम्②

(पित्र्येषु) प्रसव्यम् ९

▼ Oldenberg

9. From right to left,

प्रसव्यम्।

०१ १० दक्षिणतोऽपवर्गः②

दक्षिणतोऽपवर्गः।

▼ *Oldenberg*

10. Ending in the south.

दक्षिणतोऽपवर्गः।

०१ ११ निमित्तावेक्षाणि नैमित्तिकानि②

निमित्तावेक्षाणि नैमित्तिकानि।

▼ *Oldenberg*

11. Ceremonies occasioned by special occurrences (are performed) according as their occasions demand.

निमित्तावेक्षाणि नैमित्तिकानि।

०२ अग्निमुखनिरूपणम्①

०३ १२ अग्निमिधा②

परिस्तरणम् - (क्रमोऽन्यत्रोक्तः।) अग्निमिधा प्रागग्रैदर्भैरग्निं परिस्तृणाति १२

▼ Oldenberg

12. [f3] Having set the fire in a blaze, he strews eastward-pointed Darbha grass around it,

[f3]: 12 seq. Description of the regular form of a Pākayajña.

अग्निमिधा प्रागग्रैदर्भैरग्निं परिस्तृणाति।

०३ १३ प्रागुदगग्रैवर्वा उक्ताः②

प्रागुदगग्रैवर्वा।

▼ Oldenberg

13. Or eastward-pointed and northward-pointed (grass);

प्रागुदगग्रैवर्वा।

०३ १४ दक्षिणाग्रैः पित्र्येषु②

दक्षिणाग्रैः पित्र्येषु।

▼ Oldenberg

14. Southward-pointed at sacrifices to the Fathers,

दक्षिणाग्रैः पित्र्येषु।

०३ १५ दक्षिणाप्रागग्रैवर्वा तत्र②

दक्षिणाप्रागग्रैवर्वा।

▼ Oldenberg

15. Or southward-pointed and eastward-pointed.

दक्षिणाप्रागग्रैवर्वा।

०३ १६ उत्तरेणाग्निन्②

उत्तरेणाग्निं दर्भान् संस्तीर्य तेष्व एनम् उत्तरया ("आगन्त्रा समगन्मही"त्येतया) इवस्थाप्य

(उत्तरेणाग्निं दर्भेषु अवस्थापनमन्त्रः)

आगुन्त्रा (छात्रण) समंगन्महि
 प्र सु मृत्युं युयोतन (←यौति: पृथगभावे) ।
 अरिष्टास् सञ्चरेमहि स्वुस्ति,
 (ब्रह्मचर्य) चंताद् इह स्वस्त्य् आ गुहेश्यः (→आगृहस्थाश्रमम्) । (५)

▼ Oldenberg

16. To the north of the fire he strews Darbha grass and (on that) he places the vessels (required for sacrifice) upside-down, two by two, if referring to ceremonies directed to the gods,

उत्तरेणाग्निं दर्भान्त्संस्तीर्य द्वन्द्वं न्यज्ञि पात्राणि प्रयुनक्ति देवसंयुक्तानि।

०१ १७ सकृदेव मनुष्यसंयुक्तानि②

सकृदेव मनुष्यसंयुक्तानि।

▼ Oldenberg

17. All at once, if to men,

सकृदेव मनुष्यसंयुक्तानि।

०१ १८ एकैकशः पितृसंयुक्तानि②

एकैकशः पितृसंयुक्तानि।

▼ Oldenberg

18. One by one, if to the Fathers.

एकैकशः पितृसंयुक्तानि।

०१ १९ पवित्रयोस्सँस्कार आयामतः②

(पवित्रसृष्टिः :-)

पवित्रयोस् संस्कारः, आयामतः (=दीर्घतः [प्रादेशमात्र]) परीमाणम्
 ... इति दर्शपूर्णमासवतूष्णीम्।

▼ विश्वास-टिप्पनी

तयोर् आयामतो यत्परिमाणं दीर्घप्रमाणं प्रादेशमात्रौ। [आप.श्रौ.११९.] समावप्रच्छिन्नाग्रौ दर्भौ प्रादेशमात्रौ पवित्रे कुरुते, तृणं काष्ठं वान्तर्धाय छिनति, न नखेन।

ततोऽप उपस्पृशेत् - "रौद्रराक्षस" इति परिशिष्टवचनात्। ततस्तयोर्मूलाद् आरभ्याऽग्राद् अद्विमर्जनम्।

आज्यसंस्काराय प्रोक्षणीसंस्काराय प्रणीताप्रणयनाय च प्रयुज्यते।

▼ Oldenberg

19. [f4] The preparation of the (blades used as) 'purifiers,' the measure of their length, the preparation of the Prokṣaṇī water, and the sprinkling of the vessels are the same here as at

the sacrifices of the new and full moon, (but are performed) in silence.

[f4]: Comp. Śrauta-sūtra I, 11, 6 seqq.

पवित्रयोस्सँस्कार आयामतः परीमाणं प्रोक्षणीसँस्कारः पात्रप्रोक्ष इति दर्शपूर्णमासवत्तूष्णीम्।

०१ २० अपरेणाग्निम् पवित्रान्तर्हिते②

अपरेणाग्निं पवित्रान्तर्हिते पात्रेऽप आनीयोदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां त्रिरुत्पूय समं प्राणैर्हृत्वोत्तरेणाग्निं दर्भेषु सादयित्वा, दर्भेः प्रच्छाद्य २०

▼ Oldenberg

20. [f5] To the west of the fire he pours water into a vessel over which he has laid (two grass blades called) purifiers, purifies (the water) three times with two northward-pointed purifiers, holds it on a level with his nose and mouth, places it to the north of the fire on Darbha grass, and covers it with Darbha grass.

[f5]: This is the Praṇītā water.

अपरेणाग्निं पवित्रान्तर्हिते पात्रेऽप आनीयोदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां त्रिरुत्पूय समं प्राणैर्हृत्वोत्तरेणाग्निं दर्भेषु सादयित्वा दर्भेः प्रच्छाद्य।

०१ २१ ब्राह्मणं दक्षिणतो②

ब्रह्म-वरणम् - ब्राह्मणं दक्षिणतो दर्भेषु निषाद्य २१

▼ Oldenberg

21. [f6] On the south side he causes a Brāhmaṇa to sit down on Darbha grass.

[f6]: The Brahman.

ब्राह्मणं दक्षिणतो दर्भेषु निषाद्य।

०१ २२ आज्यं विलाप्यापरेणाग्निम्②

आज्य-संस्कारः - आज्यं विलाप्य, अपरेणाग्निं पवित्रान्तर्हितायाम् आज्यस्थाल्याम् आज्यं निरुप्य, उदीचोऽज्ञारात्रिरुह्य, तेष्वधिश्रित्य, ज्वलताऽवद्युत्य, द्वे दर्भग्रे प्रत्यस्य (अनेन वज्रनिभाभ्यां रक्षोनाशः), त्रिः पर्यन्ति कृत्वा (अनेन देवेभ्यः प्रतिजानति द्रव्यम्), उदगुद्धास्याज्ञारान् प्रत्यूह्य, उदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां पुनराहारं त्रिरुत्पूय (अनेन शोधनम्), पवित्रे अनुप्रहृत्य २२

▼ Oldenberg

22. He melts the Ājya, pours it, to the west of the fire, into the Ājya-pot, over which he has laid two purifiers, draws coals (out of the sacrificial fire) towards the mirth, puts (the Ājya) on them, throws light on it by means of a burning (grass-blade), throws two Darbha points into it, moves a firebrand round it three times, takes it from the fire towards the north, sweeps the coals back (into the fire), purifies (the Ājya) three times with two northward-pointed purifiers, moving them backward and forward, and throws the purifiers into the fire.

आज्य विलाप्यापरेणाग्निं पवित्रान्तर्हितायामाज्यस्थाल्यामाज्यं निरुप्योदीचोऽङ्गरात्रिरूह्य तेष्वधिश्रित्य ज्वलताऽवद्युत्य द्वे दभग्ने प्रत्यस्य त्रिः पर्यग्नि कृत्वोदगुद्वास्याङ्गरान् प्रत्यूह्योदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां पुनराहारं त्रिरूप्य पवित्रे अनुप्रहृत्य॥२२॥

०२ ०१ येन जुहोति②

दर्वा-संस्कारः - येन जुहोति, तदग्नौ प्रतितप्य, दर्भैः संमृज्य, पुनः प्रतितप्य, प्रोक्ष्य, निधाय, दर्भान् अद्विसंस्पृश्याग्नौ प्रहरति १

▼ Oldenberg

1. He warms at the fire the implement with which he sacrifices, wipes it off with Darbha blades, warms it again, sprinkles it (with water), puts it down, touches the Darbha blades with water, and throws them into the fire.

येन जुहोति तदग्नौ प्रतितप्य दर्भैः सम्मृज्य पुनः प्रतितप्य प्रोक्ष्य निधाय दर्भानद्विसंस्पृश्याग्नौ प्रहरति।

०२ ०२ शम्या: परिध्यर्थ②

शम्या: (=युगकीला:) परिध्यर्थं विवाह+उपनयन-समावर्तन-सीमन्त-चौल-गोदान-प्रायश्चित्तेषु २ (अथ परिधीन् परिदधाति। तत आघारसमिधौ।)

▼ Oldenberg

2. [f1] As paridhis (or pieces of wood laid round the fire) yoke-pins are used at the marriage, the Upanayana, the Samāvartana, the parting of the (wife's) hair, the tonsure of the child's hair, the cutting of the beard, and at expiatory ceremonies.

[f1]: 2, 2. On the paridhi woods, comp. chiefly Hillebrandt, Neu-und Vollmondsopfer, 66 seq.

शम्या: परिध्यर्थं विवाहोपनयनसमावर्तनसीमन्तचौलगोदानप्रायश्चित्तेषु।

०२ ०३ अग्निम्②

परिषेचनम् - अग्निं परिषिञ्चत्य - अदितेऽनुमन्यस्वेति दक्षिणतः प्राचीनम्, अनुमते ऽमुमन्यस्वेति पश्चादुदीचीनं, सरस्वतेऽनुमन्यस्वेत्युत्तरतः प्राचीनं, देव सवितः प्रसुवेति समन्तम् ३

अदितेऽनुं मन्यस्व। (इति दक्षिणतः; प्राचीनम्)

अनुमते (=ऊनचन्द्रे पूर्णमासि) ऽनुं मन्यस्व। (इति पश्चिमाद् उदीचीनम्)

सरंस्-वते (छान्दसो गुणः) ऽनुं मन्यस्व। (इति उत्तरतः प्राचीनम्)

देवं सवितः प्रसुव। (इति प्रागारम्भं प्रदक्षिणं)

▼ Oldenberg

3. He sprinkles water round the fire, on the south side from west to east with (the words), 'Aditi, give thy consent!' on the west side from south to north with 'Anumati, give thy consent!' on the north side from west to east with 'Sarasvatī [sic], give thy consent!' all around with 'God Sāvitrī, give thy impulse!'

अग्निं परिषिञ्चत्यदितेऽनुमन्यस्वेति दक्षिणतः प्राचीनमनुमतेऽमुमन्यस्वेति पश्चादुदीचीनं सरस्वतेऽनुमन्यस्वेत्युत्तरतः प्राचीनं देव सवितः प्रसुवेति समन्तम्।

०२ ०४ पैतृकेषु समन्तमेव②

पैतृकेषु समन्तमेव तूष्णीम्।

▼ Oldenberg

4. At ceremonies belonging to the Fathers (water is sprinkled) only all round (the fire), silently.

पैतृकेषु समन्तमेव तूष्णीम्।

०२ ०५ इधमाधायाघारावाघारयति②

इधः, आघारः - इधमाधाय (एकविंशतिदारुमिधम् [आप. १५. ६]), आघाराव् (आघारनामकौ होमौ द्वौ) आघारयति (= दीर्घधारया जुहोति) दर्शपूर्णमासवत्तूष्णीम् ५
(उत्तरं परिधिसन्धिमन्वहृत्य... दक्षिणप्राञ्चं ऋजुं सन्ततं ज्योतिष्ठायाघारमाघारयन् सर्वणीधकाषाणि संस्पर्शयक्तिः [आप. श्रौ. २१२७]। दक्षिणं परिधिसन्धिमन्वहृत्य
प्राञ्चमुदच्चम् [आप. श्रौ. २१४१] ऋजुं प्राञ्ची होतव्यौ तिर्यज्ज्वी वा व्यतिष्ठक्तावव्यातिष्ठक्तौ वाऽपि [आप. श्रौ. २१२८]। गाहृपरिभाषामनुसूत्य प्रागापवगभ्यामुदगपवगभ्यां वा दीर्घधाराभ्यां
जुहोति, न तु कोणदिगपवगभ्याम् इति तु केचित्।) (यत्तूष्णीम् तत्राजापत्यम् । (तै. ब्रा. २१४) दर्शपूर्णमासवत्प्रथमस्य प्रजापतिः, द्वितीयस्येन्द्र इति केचित्।)

▼ Oldenberg

5. [f2] Having put a piece of wood on the fire, he offers the two Āghāra oblations as at the sacrifices of the new and full moon, silently.

[f2]: The Śrauta rules on the two Āghāras are given Śrauta-sūtra II, 12, 7; 14, 1.

इधमाधायाघारावाघारयति दर्शपूर्णमासवत्तूष्णीम्।

०२ ०६ अथाज्यभागौ जुहोत्यग्नये②

आज्यभागौ - अथाज्यभागौ जुहोत्य् अग्नये स्वाहेत्युत्तरार्धपूर्वार्धं, सोमाय स्वाहेति दक्षिणार्धपूर्वार्धं, समं पूर्वेण (=आघारहोमसममात्रा ८८ज्य) ६

▼ Oldenberg

6. [f3] Then he offers the two Ājyabhāga oblations, over the easterly part of the northerly part (of the fire) with (the words), 'To Agni Svāhā!' over the easterly part of the southerly part (another oblation) exactly like the preceding one, with (the words), 'To Soma Svāhā!'

[f3]: Comp. Śrauta-sūtra II, 18, 5; Hillebrandt, loc. cit., p. 106, note 3.

अथाज्यभागौ जुहोत्यग्नये स्वाहेत्युत्तरार्धपूर्वार्धं सोमाय स्वाहेति दक्षिणार्धपूर्वार्धं समं पूर्वेण।

०२ ०७ यथोपदेशम् प्रधानाहुतीर्हत्वा②

यथोपदेशं प्रधानाहुतीर् हुत्वा,

(उपहोमः :-)

जयाभ्यातानान्,

राष्ट्रभृतः,

प्राजापत्यां,

व्याहृतीर् विहताः,

सौविष्टकृतीम् इत्य् उपजुहोति -

▼ मूल-प्रस्तुति:

यद् अंस्यु कर्मणोऽत्यरीरिचं
यद् वा न्यूनम् इहाकरम् ।
अुग्निष् टत् स्विष्टकृद् विद्वान्थ्
सर्वे स्विष्टे सुहुतं करोतु
स्वाहा ।

+इति ७

▼ विश्वास-टिप्पनी

एतदेवानुयाज्यम् इति केचित्। कपर्दिकारिकायान्तु स्थालीपाकादिषु नैकेषु कर्मसु न विद्यतेऽयम्भागः। तथैवाधुनिकाचारे केषाज्जित्।

▼ Oldenberg

7. [f4] Having offered the chief oblations (belonging to each sacrifice) according to prescription, he adds the following oblations, viz. the Jaya, Abhyātāna, Rāṣṭrabṛhmaṇ oblations, the oblation to Prajāpati, the Vyāhṛtis one by one, the oblation to (Agni) Sviṣṭakṛt with (the following formula), 'What I have done too much in this ceremony, or what I have done here too little, all that may Agni Sviṣṭakṛt, he who knows, make well sacrificed and well offered. Svāhā!'

[f4]: On the Jaya, Abhyātāna, Rāṣṭrabṛhmaṇ formulas, comp. Pāraskara I, 5, 7 seq.; Hiranyakeśin I, I, 3, 7 seq.; Taitt. Saṃhitā III, 4, 4-7. The last formula occurs also in Āśvalāyana I, 10, 23; Hiranyakeśin I, I, 3, 6, &c.

यथोपदेशं प्रधानाहुतीर्हत्वा जयाभ्यातानान्नाश्रभूतः प्राजापत्यां व्याहृतीर्विहताः सौविष्टकृतीमित्युपजुहोति- यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम् । अग्निष्टत्विष्टकृद्विद्वान्त्सर्वे स्विष्टे सुहुतं करोतु स्वाहेति।

०२ ०८ पूर्ववत् परिषेचनमन्वमँस्थाः②

अग्नेरुच्चरं परिषेचनम् - पूर्ववत्परिषेचनमन्वमँस्थाः प्रासादीरिति मन्त्रसन्नामः ॥ (अत्र श्रौतवत्प्रणीता विमुज्ज्ञति तृष्णीम् - कृतकार्याणामासां प्रतिपत्त्यपेक्षत्वात् ब्रह्मणश्च यथाशक्तिं दानमानादिना सत्कृतो गच्छेत् ॥)

▼ Oldenberg

8. [f5] The sprinkling (of water) round (the fire is repeated) as above; the Mantras are altered so as to say, 'Thou hast given thy consent,' 'Thou hast given thy impulse.'

[f5]: Comp. above, Sūtra 3.

पूर्ववत् परिषेचनमन्वमँस्थाः प्रासादीरिति मन्त्रसन्नामः ।

०२ ०९ लौकिकानाम् पाकयज्ञशब्दः②

लौकिकानां पाकयज्ञशब्दः ॥

+++ (लोकशब्देन शिष्टा उच्यन्ते ।

केचित् - पाकयज्ञ इति विवाहादीनां संज्ञा विधीयते । पाकशब्दोऽल्पवचनः, यथाक्षिप्रं यजेत् पाको देव (आप.ग्.२०१५) इति । पाकगुणको यज्ञः पाकयज्ञ इति निर्वचने आज्यहोमेषु संज्ञा न स्यात् ।)+++ (अपरे - सप्तानां औपासनहोमादीनां<पाकयज्ञशब्दः> संज्ञात्वेन प्रसिद्धः, नतु श्रौतानां विवाहादीनां च, तत्र लोकानामप्रयोगात् ।)

▼ Oldenberg

9. The designation 'Pākayajña' is used of ceremonies connected with worldly life.

लौकिकानां पाकयज्ञशब्दः।

०२ १० तत्र ब्राह्मणावेक्षो②

तत्र ब्राह्मणावेक्षो विधिः।

(वैकल्पिकः।) १० (अत्र न दर्शपूर्णमासप्रकृतिः। अग्निहोत्रप्रकृतिः।)

▼ Oldenberg

10. [f6] There the ritual based on the Brāhmaṇa (holds good),

[f6]: According to Haradatta, this Sūtra would imply that wheresoever the ritual described in the preceding Sūtras holds good, p. 255 another ritual based on the Brāhmaṇa, and more especially on the treatment of the Agnihotra in the Brāhmaṇa, may be used in its stead.

तत्र ब्राह्मणावेक्षो विधिः।

०२ ११ द्विर्जुहोति द्विर्निर्माणिः②

द्विर्जुहोति (=अग्निहोत्राहुत्योरुभयोर्धमः पाकयज्ञेषु प्रधानाहुतिं स्विष्टकृतं चाथिकृत्य विहितः) द्विर्निर्माणिः (=अग्निहोत्रवल्लेपनिमार्जनम्) द्विः प्राश्नात्य् (=अङ्गुलिप्राशनम् ततः प्रक्षालनम्) उत्सृत्याचामति (=यत्तत्रतीयं प्राशनं बर्हिष्वोपयम्योदङ्गावृत्योत्सृत्याचामतीति तच्चादितम्) निर्लेढीति (=द्विःसुच निर्लेहा) ११

▼ Oldenberg

11. [f7] (To which the words allude), 'He sacrifices twice; he wipes off (his hand) twice; he partakes twice (of the sacrificial food); having gone away he sips (out of the Sruc) and licks off (the Sruc).'

[f7]: Comp. Taitt. Brāhmaṇa II, 1, 4, 5; Śatapatha Brāhmaṇa II, 3, 1, 18. 21. - At the Agnihotra the sacrificer, having wiped off the Sruc with his hand, wipes off the hand on the Barhis or on the earth (Āpast.-Śraut. VI, 10, 11; 11, 4; Kātyāyana IV, 14, 20). As to the following acts alluded to in this Sūtra, comp. Āpastamba VI, 11, 4. 5; 12, 2.

द्विर्जुहोति द्विर्निर्माणिः द्विः प्राश्नात्युत्सृत्याचामति निर्लेढीति।

०३ वैवाहिकविषया:①

०२ १२ सर्व-ऋतवो विवाहस्य②

सर्वऋतवो (=मासः) विवाहस्य शैशिरौ मासौ (= माघफाल्गुनौ) परिहाप्योत्तमं च नैदाघम् (= आषाढः) १२

▼ Oldenberg

12. All seasons are fit for marriage with the exception of the two months of the śīśira season, and of the last summer month.

सर्व-ऋतवो विवाहस्य शैशिरौ मासौ परिहाप्योत्तमं च नैदाघम्।

०२ १३ सर्वाणि पुण्योक्तानि②

(अनेन पूर्वपक्षादिनियमाभावः।) सर्वाणि पुण्योक्तानि नक्षत्राणि (सर्वपवादत्वात्पुण्याहविधानार्थमिदम् / तथा च रात्र्यपरपक्षयोः विवाहप्रतिषेधः।) १३

▼ Oldenberg

13. All Nakṣatras which are stated to be pure, (are fit for marriage);

सर्वाणि पुण्योक्तानि नक्षत्राणि।

०२ १४ तथा मङ्गलानि②

तथा मङ्गलानि १४

▼ Oldenberg

14. And all auspicious performances.

तथा मङ्गलानि।

०२ १५ आवृतश्वास्त्रीभ्यः प्रतीयेरन्②

("ब्राह्मणान् भोजयित्वाशिषोवाचयित्वे"त्येवमादीनि स्वशास्त्रप्रसिद्धानि। मङ्गलानि स्नातोऽहतवासा गन्धानुलिप्त, सग्वी भुक्तवानित्येवमादीनि नापितकर्माङ्कुरार्पणादीनि लोकप्रसिद्धानि।) आवृतश्व (प्रसिद्धः) +आस्त्रीभ्यः प्रतीयेरन् १५

▼ Oldenberg

15. And one should learn from women what ceremonies (are required by custom).

आवृतश्वास्त्रीभ्यः प्रतीयेरन्।

०२ १६ इन्वकाभिः प्रसृज्यन्ते②

इन्वकाभिः (=मृगशिरसि) प्रसृज्यन्ते (कन्यार्थं प्रेष्यन्ते) ते वराः प्रतिनन्दिताः १६

▼ Oldenberg

16. [f8] Under the Invakās (Nakṣatra), (the wooers who go to the girl's father) are sent out: such wooers are welcome.

[f8]: On the Nakṣatra Invakās, comp. Section 3, Sūtra 4. This Sūtra forms a Śloka-hemistich, on which Haradatta observes, 'This verse has not been made by the Sūtrakāra.'

इन्वकाभिः प्रसूज्यन्ते ते वराः प्रतिनन्दिताः।

०३ ०१ मधाभिर्गावो गृह्यन्ते②

मधाभिर्गावो गृह्यन्ते (दानार्थम्)^१

▼ Oldenberg

1. [f1] Under the Maghās (Nakṣatra) cows are provided;

[f1]: 3, 1, 2. Comp. Ṛg-veda X, 85, 13; Atharva-veda XIV, i, 13; Kauśika-sūtra 75; Rāmāyaṇa I, 71, 24; 72, 13; Weber, Die vedischen Nachrichten von den Nakṣatra, II, 364 seq. These parallel passages most decidedly show that in Sūtra 2 we ought to read vyuhyate, not vyūhyate.

मधाभिर्गावो गृह्यन्ते।

०३ ०२ फल्गुनीभ्यां व्यूह्यते②

फल्गुनीभ्यां व्यूह्यते (= सेनाया इति केचित् विवाहविशेषे कन्याया इत्यपरे) ^२

▼ Oldenberg

2. Under the Phalgunī (Nakṣatra) marriage is celebrated.

फल्गुनीभ्यां व्यूह्यते।

०३ ०३ याङ् कामयेत②

यां कामयेत दुहितं प्रिया स्यादिति, तां निष्ठायां दद्यात् प्रियैव भवति, नैव तु पुनरागच्छतीति ब्राह्मणवेक्षो विधिः ३

▼ Oldenberg

3. [f2] A daughter whom he wishes to be dear (to her husband), a father should give in marriage under the Niṣṭyā (Nakṣatra); thus she becomes dear (to her husband); she does not return (to her father's) house: this is an observance based on a Brāhmaṇa.

[f2]: Comp. Taittirīya Brāhmaṇa I, 5, 2, 3.

यां कामयेत दुहितं प्रिया स्यादिति तां निष्ठायां दद्यात् प्रियैव भवति नैव तु पुनरागच्छतीति ब्राह्मणवेक्षो विधिः।

०३ ०४ इन्वकाशब्दो मृगशिरसि②

इन्वकाशब्दो मृगशिरसि ४

▼ Oldenberg

4. [f3] The word Invakās means Mṛgaśiras; the word Niṣṭyā means Svāti.

[f3]: Comp. Sūtra 3, and above, Section 2, Sūtra 16.

इन्वकाशब्दो मृगशिरसि।

०३ ०५ निष्ठाशब्दस्स्वातौ छन्दसि②

निष्ठाशब्दस्स्वातौ।

▼ Oldenberg

4. the word Niṣṭyā means Svāti.

निष्ठाशब्दस्स्वातौ।

०३ ०६ विवाहे गौः②

विवाहे (=विवाहस्थाने) गौः ६

▼ Oldenberg

5. [f4] At the wedding one cow;

[f4]: 5-8. Comp. Śāṅkhāyana-Grhya I, 12, 10. It is clear that with the first cow the bride's father has to receive the bridegroom. The 'house' mentioned in Sūtra 6 seems to be the house of the newly-married couple. In the expression 'whom he reveres,' 'he,' according to the commentaries, is the bridegroom.

विवाहे गौः।

०३ ०७ गृहेषु गौः②

गृहेषु (=शालायां) गौः ७

▼ Oldenberg

6. In the house one cow:

गृहेषु गौः।

०३ ०८ तया वरमतिथिवदहर्येत्②

तया वरमतिथिवदहर्येत् ८

▼ Oldenberg

7. With the (first cow) he should prepare an Argha reception for the bridegroom as for a guest,

तथा वरमतिथिवदर्हयेत्।

०३ ०९ योऽस्यापचितस्तमितरया②

योऽस्यापचितस्तमितरया ९

▼ Oldenberg

8. With the other (the bridegroom [?] should do so) for a person whom he reveres.

योऽस्यापचितस्तमितरया।

०३ १० एतावद्वोरालभस्थानमतिथिः②

एतावद्वोरालभस्थानम् - अतिथिः पितरो विवाहश्च १०

▼ Oldenberg

9. These are the occasions for killing a cow: (the arrival of) a guest, (the Aṣṭakā sacrifice offered to) the Fathers, and marriage.

एतावद्वोरालभस्थानमतिथिः पितरो विवाहश्च।

०३ ११ सुप्तां रुन्दन्तीम्②

(वरे प्राप्ते)

सुप्तां रुन्दन्तीं निष्कान्तां

वरणे परिवर्जयेत् ११

▼ Oldenberg

10. [f5] Let (the wooer) avoid in his wooing a girl that sleeps, or cries, or has left home.

[f5]: This Sūtra forms a half-Śloka.

सुप्तां रुन्दन्तीं निष्कान्तां वरणे परिवर्जयेत्।

०३ १२ दत्ताङ्गुप्ताम्②

दत्तां गुप्तां (=अदर्शिता) द्योताम् (=पिङ्गाक्षी, बभुकेशी वा, विषमदृष्टिवा) ऋषभां (=ऋषभस्येव शरीरं गतिः शीलं वा यस्यास्सा) शरभां (=शीणदीप्तिः, सर्वीललोभी वा, अरूपा वा, केचित्दर्शनीया) विनतां (=कुब्जां) विकटां (=विस्तीर्ण-जडघां) मुण्डां मण्डूषिकां (=वामनाङ्गा, दाधाङ्गा वा।) साङ्कारिकां रातां (=रतिशीलां) पालीं (=वत्सादीनां पालयित्रीं) मित्रां (=बहुमित्रा) स्वनुजां (=केचित्वरजन्मसंवत्सर एव पश्चाज्जातेति।) वर्षकारीं (=स्वेदशीलामिति केचित्। वराद्वर्षेणाथिका।) च वर्जयेत् १२

▼ Oldenberg

11. [f6] And let him avoid one who has been given (to another), and who is guarded (by her relations), and one who looks wicked (?), or who is a most excellent one (?), or (who is like the fabulous deer) śarabha (?), a hunch-back, a girl of monstrous appearance, a bald-headed girl, a girl whose skin is like a frog's (?), a girl who has gone over to another family (?), a girl given to sensual pleasures (?), or a herdess, or one who has too many friends, or who has a fine younger sister, or one whose age is too near to that of the bridegroom (?).

[f6]: Most expressions in this Sūtra are quite doubtful, and their translation rests on the explanations of the commentators (see pp. 44, 45 of Dr. Winternitz's edition), which are evidently for the most part only guesses.

दत्तां गुप्तां द्योतामृषभां शरभां विनतां विकटां मुण्डां मण्डूषिकां साङ्कारिकां रातां पालीं मित्रां स्वनुजां वर्षकारीं च वर्जयेत्।

०३ १३ नक्षत्रनामा नदीनामा②

नक्षत्र-नामा नदी-नामा वृक्ष-नामा च गर्हिताः १३

▼ Oldenberg

12. [f7] Girls who have the name of a Nakṣatra, or of a river, or of a tree, are objectionable.

[f7]: 12, 13. These Sūtras would require only slight alterations to make a śloka.

नक्षत्रनामा नदीनामा वृक्षनामाच गर्हिताः।

०३ १४ सर्वाश्च रेफलकारोपान्ता②

रेफ-लकारोपान्ता (=गौरी शालीत्यादा) वरणे परिवर्जयेत् १४

▼ Oldenberg

13. And all girls in whose names the last letter but one is r or l, one should avoid in wooing.

सर्वाश्च रेफलकारोपान्ता वरणे परिवर्जयेत्।

०३ १५ शक्तिविषये द्रव्याणि②

कन्या-परीक्षा - शक्तिविषये द्रव्याणि प्रतिच्छन्नान्युपनिधाय ब्रूयादुपस्पृशेति १५

▼ Oldenberg

14. If possible, he should place (the following) objects hidden before the girl, and should say to her, 'Touch (one of these things).'

शक्तिविषये द्रव्याणि प्रतिच्छन्नान्युपनिधाय ब्रूयादुपस्पृशेति।

०३ १६ नाना बीजानि②

नाना बीजानि संसृष्टानि, वेद्याः पांसून्, क्षेत्राल्लोष्टं, शकृच्, छमशानलोष्टमिति १६

▼ Oldenberg

15. (The objects are), different kinds of seeds mixed together, loose earth from (the kind of sacrificial altar called) vedi, an earth-clod from a field, cow-dung, and an earth-clod from a cemetery.

नाना बीजानि संसृष्टानि वेद्याः पांसून् क्षेत्राल्लोष्टं शकृच्छमशानलोष्टमिति।

०३ १७ पूर्वेषामुपस्पर्शने②

पूर्वेषामुपस्पर्शने यथालिङ्गमृद्धिः १७

▼ Oldenberg

16. [f8] If she touches one of the former (objects, this portends) prosperity as characterized (by the nature of what she has touched).

[f8]: The seeds mean offspring, and so on.

पूर्वेषामुपस्पर्शने यथालिङ्गमृद्धिः।

०३ १८ उत्तमम् परिचक्षते②

उत्तमं परिचक्षते १८

▼ Oldenberg

17. The last is regarded as objectionable.

उत्तमं परिचक्षते।

०३ १९ बन्धुशीललक्षणसम्पन्नामरोगामुपयच्छेत्②

बन्धुशीललक्षणसम्पन्नामरोगामुपयच्छेत् १९

▼ Oldenberg

18. Let him marry a girl of good family and character, with auspicious characteristics, and of good health.

बन्धुशीललक्षणसम्पन्नामरोगामुपयच्छेत् ।

०३ २० बन्धुशीललक्षणसम्पन्नश्रुतवानरोग②

(वर-चयनम् -) बन्धुशील-लक्षण-सम्पन्नश् श्रुतवान् अरोग इति वरसम्पत् २०

▼ Oldenberg

19. Good family, a good character, auspicious characteristics, learning, and good health: these are the accomplishments of a bridegroom.

बन्धुशीललक्षणसम्पन्नश्रुतवानरोग इति वरसम्पत् ।

०३ २१ यस्याम्②

यस्यां मनश्-चक्षुषोर् निबन्धस् तस्याम् ऋद्धिर् नेतरद् आदियेतेत्य् एके २१

▼ Oldenberg

20. A wife who is pleasing to his mind and his eyes, will bring happiness to him; let him pay no attention to the other things: such is the opinion of some.

यस्यां मनश्चक्षुषोर्निबन्धस्तस्यामृद्धिर्नेतरदाद्रियेतेत्येके ।

०४ विवाहप्रकरणम्①

०४ ०१ सुहृदस्समवेतान् मन्त्रवतो②

सुहृदस् समवेतान् मन्त्रवतो ऽवरान् (वरः) प्रहिणुयात् १

▼ Oldenberg

1. Let him send out as his wooers friends who have assembled, who are versed in the Mantras.

सुहृदस्समवेतान् मन्त्रवतो वरान् प्रहिणुयात् ।

०४ ०२ तानादितो द्वाभ्यामभिमन्त्रयेत्②

तानादितो द्वाभ्यामभिमन्त्रयेत् २ ("कृतप्राणायामोऽवरान् प्रेषयिष्ये" इति सङ्कलत्य, "प्रसुगमन्ते" ति द्वाभ्यां वरानभिमन्त्र्य, "यूयमसुष्माकुलात्महं कन्यां वृणीध्वम्" इति प्रेषयेत् । ततस्ते दुहितृमतो गृहं गत्वा, कन्यां दत्तसगोत्रत्वादिदोषरहितां बन्धादिगुणसम्पन्नां च यत्नतोऽवधार्य, दुहितृमन्तं पित्रीदिकं "गौतमगोत्राय विष्णुशर्मणे वराय भवदीयां कन्यां प्रजासहत्वकर्मभ्यो वृणीमहे" इति ब्रूयः । ततस्स पित्रादिर् "दास्यामी" ति प्रतिब्रूयात् । ततस्ते प्रत्येत्य, "सिद्धार्ता वय" मिति वरायावेदयेयुः । एतच्च वरप्रेषणाद्यासुरार्थयोरेव, नान्येषु अर्थलोपात् ।)

(हे सुहृदः)

प्रसुगमन्ता (=प्रकर्षेण सुषु गन्तारः) धियसानस्य (=ध्यायमानस्य) सुक्षणि (=समाने क्षणे)
वुरेभिर् (=श्रेष्ठः [पथिभिः]) वुराँ (=वरयितव्यान् [कन्यायाः पित्रादिन्]) अभि षु प्रसीदत् (=प्रगच्छत्) ।
अुस्माकुम् (=कन्याया मम च, अस्मदो द्वयोश्च इति बहुवचनम्) इन्द्रं उभयं जुजोषति
यत् (यज्ञेषु) सौम्यस्यान्धंसो बुबोधति ।

अनुक्षरा" (=कंटकशक्तरादिरहिताः) ऋजु"वस् सन्तु प"न्था
ये"भिस् स"खायो य"न्ति नो वरेय"म् (=वरणीयं [कन्यायाः पित्रादिकं प्रति]) ।
स"म् अर्यमा" सं" भ"गो नो (=आवाम्, अस्मदो द्वयोश्च इति बहुवचनम्) निनीयात्
स"ञ् जासपत्यौ" (=जायापतिभावः) सुय"मम् अस्तु देवाः । (२५)

▼ Oldenberg

2. He should recite over them the first two verses (Mantrap. I, 1, 1. 2).

तानादितो द्वाभ्यामभिमन्त्रयेत् ।

०४ ०३ स्वयन् दृष्ट्वा②

स्वयं दृष्ट्वा (दृष्ट्वैव चक्षुषी उपसंहरति) तृतीयां (=अभ्रातृच्छीमित्येताम्) जपेत् ३

अभ्रातृच्छीं वरुणा-
ऽपतिच्छीं बृहस्पते ।
इन्द्राऽपुत्रच्छीं लक्ष्म्यन्,
ताम् अुरै संवितस् सुव । (२५)

▼ Oldenberg

3. When he himself has seen (the bride), let him murmur the third (verse; M. I, 1, 3).

स्वयं दृष्ट्वा तृतीयां जपेत् ।

०४ ०४ चतुर्था समीक्षेत②

चतुर्था (=अघोरचक्षुरित्येषा) समीक्षेत ४

अघोर-चक्षुर् अपतिष्ठ्य् एधि
शिवा पुतिष्ठ्यस् सुमनांस् सुवर्चाः ।
जीवुसूर् द्वेवकामा स्योना (=प्रशस्ता)
शन्नो भव द्विपदे शञ्चतुंष्पदे । (२५)

▼ Oldenberg

4. With the fourth (M. I, 1, 4) let him behold her.

चतुर्था समीक्षेत ।

०४ ०५ अङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्या②

अङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्या दर्भं संगृहोत्तरेण यजुषा (=इदमहमित्यनेन) तस्या भ्रुवोरन्तरं संमृज्य, प्रतीचीनं (प्रत्यग्नातम् उपर्युपरि शिरो) निरस्येत् ५

(अङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्या दर्भं संगृहोत्तरेण यजुषा भ्रुवोरन्तरं संमृज्य प्रतीचीनं निरस्येत् ।)
इदम् अुहयैः या त्वयिं पतिष्ठ्य् अंलाक्ष्मिस्, तां निर्दिशामि । (२५)

▼ Oldenberg

5. Let him seize with his thumb and fourth finger a Darbha blade, and let him wipe (therewith) the interstice between her eye-brows with the next Yajus (M. I, 1, 5), and let him throw it away towards the west.

अङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्या दर्भं संगृहोत्तरेण यजुषा तस्या भ्रुवोरन्तरं सम्मृज्य प्रतीचीनं निरस्येत्।

०४ ०६ प्राप्ते निमित्त②

प्राप्ते निमित्त (=वधा स्वबन्धूनां च रोदनं) उत्तरां जपेत् ("जीवारुदन्ती") ६ (निमित्तावृत्तौ मन्त्र आवर्तते ।)

(कन्याया एव रोदन इत्याश्वलायनः । यथाह - जीवां रुदन्तीति रुदत्याम् इति ।)
(हर्षस्थाने) जीवाँ रुदन्ति वि (नि) मंयन्ते अदध्वरे
दीर्घाम् अनु (भाव) प्रसिंति (=बन्ध) दीधियुर् (=ध्यायन्तु) नरः (बहुवचनम्) ।
वामं पितृभ्यो य इदृँ संमेरिरे (=प्रवर्तयन्ति)
मयः (=सुखदं) पतिभ्यो, जनयः (=जन्या: [वधा:]) परिष्वजेऽ ।

▼ Oldenberg

6. If an omen occurs (such as the bride's or her relations' weeping), let him murmur the next (verse; M. I, 1, 6).

प्राप्ते निमित्त उत्तरां जपेत् ।

०४ ०७ युग्मान् समवेतान्②

युग्मान् समवेतान् मन्त्रवत् उत्तरया (=व्युक्षत्कूर...) इदृश्यः (स्नानार्थजलाहरणार्थ) प्रहिणुयात् ॥

व्युक्षत् (=अपगच्छेत्) (यदपा) कूरम्,
उदचुन्त्व् (=उद्गच्छन्तु) आपु,
आऽस्यै ब्राह्मणास् स्नपनं हरन्तु ।
अ-वीर-घ्नीर् (!) उद् अंचुन्त्व् आपः ।

▼ Oldenberg

7. With the next (verse; M. I, 1, 7) let him send an even number of persons who have assembled there, and who are versed in the Mantras, to fetch water.

युग्मान् समवेतान् मन्त्रवत उत्तरयाऽदृश्यः प्रहिणुयात् ।

०४ ०८ उत्तरेण यजुषा②

उत्तरेण यजुषा (=अर्मणो अग्निः) तस्याशिरसि दर्भेण्वं (=दर्भः परिकल्पितमिष्वं निगलाकृतिं परिमण्डलाकारम् रोमककिरीटम् इव) निधाय,

अुर्यम्णो (प्रसादात्) अुग्निं परियन्तु क्षिप्रं
प्रतीक्षन्तु श्वश्र्वो देवराश् च ।

तस्मिन्नुत्तरया (=खेडनस) दक्षिणं युगच्छिद्रं प्रतिष्ठाप्य,

(तस्मिन्निष्वे दक्षिणं युगच्छिद्रं प्रतिष्ठापयति)
खे (=छिद्रावकाशः) ऽनसः (=शकटस्य), खे रथः (थस्य), खे युगस्य (शोधक्य अपो निस्सार्य प्रसन्न) शचीपते ।
(श्वित्रिणीं नद्यां मज्जर्तीं सोमं दन्तपिष्टम् अर्पयन्तीं)
अुपालाम् इन्द्रु त्रिः पूत्व्य् (=पूत्वा) अकरुत् सूर्यवर्चसम् । (२५)

छिद्रे सुवर्णमुत्तरया (=शं ते हिरण्यम्) ऽन्तर्धाय,

(युगच्छिद्रे सुवर्णनिधानम् -)
शन् ते (छिद्रे निधीयमानं) हिरण्यु शम् उ सुन्त्व आपुश्
शन् ते मुर्धी (=खलेवाली, खले धान्यपेषणस्थाने वाल्यन्ते वृषा इति - अत्र युगः) भवतु, शय् युगस्यु तृद्वा (=छिद्रम्) ।
शन् तु आपुश् शुत-पुवित्रा भवुन्त्व
अथा पत्वा तुन्वं सँसृजस्व ॥ (1)

स्नानम्⑥

उत्तराभिः पञ्चभिस् (=हिरण्यवणी) स्नापयित्वा,

हिरण्य-वर्णश् शुचयः पावुका:
प्रचंकमुर् हित्वा ऽवृद्यम् आपः ।
शुतं पुवित्रा वितंता ह्य आसु (अस्यु)
ताभिंष् ट्वा देवस् संविता पुनातु । (२५)

हिरण्य-वर्णश् शुचयः पावुका
यासु ज्ञातः कृश्यपो यास्व अुग्निः ।
या अुग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णुस्
तास् तु आपुश् शँ स्यौना (=सुखा) भवन्तु । (५)

यासौ राजा वरुणो याति मद्भूतै
सत्यानृते अंवृपश्युज् जनानाम् ।

या अृग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णस्
तास् तु आपुश् शँ स्योना भंवन्तु ।(५)

यासाँ देवा दिवि कृष्णन्ति भृक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा भंवन्ति।
या अृग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णस्ता नु आपुः शँ स्योना भंवन्तु ॥

शिवेन् (यजमान!) त्वा चक्षुषा पश्यन्त् (हे) आपश्।
शिवयां तुन्वा+उपुस्पृशन्तु त्वचन् ते ।
घृतश्-चुतश् (=दुहन्यः) शुचयो याः पांवकास्
तास् तु आपुश् शँ स्योना भंवन्तु ।(५)

▼ विश्वास-टिप्पनी

अथर्वदे - "शिवेन। मा। चक्षुषा। पुश्यतु। आपुः। शिवयां। तुन्वा। उपुं। स्पृशतु। त्वचम्। मे।" त्वत्कारप्रयोगम् अत्र घटयितुं तर्हि कठिनम् एव। My guess is that some ancient ritualist copied over the AtharvaNa mantra and modified it without fixing the svara appropriately, leaving later commentators to either ignore the svara-error or multi-sambodhana error.

अहतस्य वाससः परिधानम्⑥

उत्तरया (=परि त्वा गिर्वणो गिरः) ऽहतेन वाससाच्छाद्य,

प"रि त्वा गिर्-वणो (=साम्यकतः)
गि"र इमा" भवन्तु विश्व"तः ।
वृद्धा"युम् (=वृद्धगम) अ"नु वृ"द्धयो,
(त्वया) जु"षा भवन्तु जु"ष्यः ।(२४)

योक्त्रबन्धनम्⑦

उत्तरया (=आशासाना सौमनसम्) योक्त्रेण सन्नह्यति ८

आशासाना सौमनुसं
प्रूजां सौभाग्यं तनूम्।
अुग्नेर् अनुव्रता भूत्वा (तिष्ठति/ तिष्ठामि),
(तां) सं नंह्यो सुकृतायु कम् (=सुखम् [यथा])।

▼ Oldenberg

8. [f1] With the next Yajus (M. I, 1, 8) he places a round piece of Darbha net-work on her head; on that, with the next (verse; M. I, 1, 9) he places a right yoke-hole; on this hole he lays with the next (verse; M. I, 1, 10), a piece of gold, and washes her with the next five verses (M. I, 2, 1-5), (so that the water runs over that gold and through the yoke-hole); with the next (verse; M. I, 2, 6) he causes her to dress in a fresh garment, and with the next (M. I, 2, 7) he girds her with a rope.

[f1]: 4, 8. As to the last sentence of this Sūtra, comp. the statements collected by Hillebrandt, Neu- and Vollmondsopfer, p. 59.

उत्तरेण यजुषा तस्याशिरसि दर्भेण निधाय तस्मिन्नुत्तरया दक्षिणं युगच्छिद्रं प्रतिषाप्य छिद्रे सुवर्णमुत्तरयान्तर्धायोत्तराभिः पञ्चभिस्नापयित्वोत्तरयाऽहतेन वाससाऽच्छाद्योत्तरया योक्त्रेण सन्नह्यति ।

०४ ०९ अथैनामुत्तरया दक्षिणे②

अथैनामुत्तरया (=पूषात्वेन) दक्षिणे हस्ते गृहीत्वाग्निमध्यानीयापरेणाग्निमुदगग्रं कटमास्तीर्य तस्मिन्नुपविशत् ॥ उत्तरो वरः ॥

पूषा" त्वा" +इतो" नयतु ह"स्त-गृ"ह्या
अश्वि"नौ त्वा प्र"वहतौ र"थेन ।
(मदीयान्) गृहा" न् गच्छ गृह"पत्नी
य"था" इसो (=स्या) वशि"नी त्वं" विद"थम् (=यज्ञ) आ"वदासि (=आवद) ॥ (2)

▼ Oldenberg

9. Then he takes hold of her with the next (verse; M. I, 2, 8) by her right hand, leads her to the fire, spreads a mat, west of the fire, so that the points of the blades in it are directed towards the north, and on this mat they both sit down, the bridegroom to the north.

अथैनामुत्तरया दक्षिणे हस्ते गृहीत्वाऽग्निमध्यानीयापरेणाग्निमुदगग्रं कटमास्तीर्य तस्मिन्नुपविशत उत्तरो वरः ।

०४ १० अग्नेर②

अग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते (ज्ञत्वाय) इथैनाम् (तृतीयस्यानुवाकस्य) आदितो द्वाभ्याम् (=सोमः प्रथमः) अभिमन्त्रयेत ॥

सो"मः प्रथमो" विविदे (लेभे)
गन्धवो" विविद उ"त्तरः ।
तृती"यो अग्नि"ष् टे प"तिस्
तुरी"यस्ते मनुष्यजाः" । (२५)

(स्त्रीमनस् तादृशम् - आदाव् अतं, ततः कामकलाः, ततो हि धर्मः, ततः पतिः ।)

सो"मो ददद् गन्धवो"य
गन्धवो" ददद् अग्न"ये
रथि" च पुत्रांश् च अदाद्
अग्नि"र् म"ह्यम् अ"थो इमा"म्

▼ Oldenberg

10. After the ceremonies have been performed from the putting of wood on the fire down to the Ājyabhāga oblations, he recites over her the first two (verses of the third Anuvāka).

अग्नेर् उपसमाधानाद्य-आज्यभागान्ते इथैनाम् आदितो द्वाभ्याम् अभिमन्त्रयेत ।

०४ ११ अथास्यै दक्षिणेन②

अथास्यै (=अस्याः) दक्षिणेन नीचा (=न्याभूतेन) हस्तेन दक्षिणमुत्तानं हस्तं गृह्णीयात् ।

▼ Oldenberg

11. Then he should take with his right hand, palm down, her right hand which she holds palm up.

अथास्यै दक्षिणेन नीचा हस्तेन दक्षिणमुत्तान् हस्तं गृह्णीयात् ।

०४ १२ यदि कामयेत②

यदि कामयेत स्त्रीरेव जनयेयमित्यङ्गुलीरेव गृह्णीयात् ॥

▼ Oldenberg

12. If he wishes that only daughters may be born to him, he should seize only the fingers (without the thumb);

यदि कामयेत स्त्रीरेव जनयेयमित्यङ्गुलीरेव गृह्णीयात् ।

०४ १३ यदि कामयेत②

यदि कामयेत पुंस एव जनयेयमित्यङ्गुष्ठमेव सोऽभीवाङ्गुष्ठमभीव लोमानि (*=यथा वरस्याङ्गुष्ठलोमानि सर्वाण्येवोपरि भवन्ति तथा*) गृह्णाति ॥

▼ Oldenberg

13. If he wishes that only sons may be born to him, the thumb.

यदि कामयेत पुंस एव जनयेयमित्यङ्गुष्ठमेव सोऽभीवाङ्गुष्ठमभीव लोमानि गृह्णाति ।

०४ १४ गृभ्णामि त②

गृभ्णामि त इत्येताभिश्वतसृभिः ॥

गृभ्णा" (*ज्ञा*)मि ते सुप्रजास्त्वा"य ह"स्तं
म"या प"त्या जर"दण्डिर् य"था" ऽसः ।
भ"गो अर्यमा" सविता" पु"रन्धिर् (*=बहुप्रजा बहुकर्मा वा*)
म"ह्यन् त्वा ऽदुर् गा"हंपत्याय (*=गाहस्याय*) देवाः । (२५)

ते (*भगादयः*) हृ पूर्वे जनांसो
यत्रं (*गाहस्ये*) पूर्व-वहों (*=पूर्वविवाहकृतः*) हिताः ।
मूर्धन्वान् (*=प्राथान्यवान् [अन्निः]*) यत्रं सौभृवः (*=सुभृवा अदिते: पुत्रः*)
पूर्वो द्वे भ्यु आऽतंपत् ।

सरंस्वति प्रेदम् अंतु
सुभंगे वाजिनी (*=अन्नक्रिया/स्त्रुति*) वति ।
तां त्वा विश्वस्य
भूतस्य प्रू-गायांमस्य ("इदन्तो मसि") अग्रुतः ।

य एति प्रूदिशुस् सर्वा
दिशोऽनु पवमानः ।
हिरण्यहस्त ऐरुम्मस् (*=अन्निः*)
(इरा अञ्च तां मिमीते करोतीतीरमः अन्निः)
स त्वा मन्मनसं (*।*) कृणोतु ।

▼ Oldenberg

(14. He takes (her hand) so as just to touch her thumb and the little hairs (on her hand),)
15. With the four verses, 'I take thy hand' (Mantrap. I, 3, 3-6).

गृभामि त इत्येताभिश्वतसृभिः ।

०४ १५ अथैनामुत्तरणाग्निन् दक्षिणेन②

अथैनामुत्तरणाग्निं - दक्षिणेन पदा प्राचीमुदीर्चीं वा दिशमभि प्रक्रमयत्य् "एकमिष" इति ॥

एकम् - इषे (=अज्ञाय) विष्णुस्त्वाऽन्वेतु । (५)

द्वे - ऊर्जे (=बलाय) विष्णुस्त्वाऽन्वेतु ।

त्रीणि - ब्रतायु विष्णुस्त्वाऽन्वेतु ।

चृत्वारि - मायों (=सुख) भवायु विष्णुस्त्वाऽन्वेतु ।

पञ्च - पुशुभ्यो विष्णुस्त्वाऽन्वेतु ।

षड् - रायस्पोषांयु विष्णुस्त्वाऽन्वेतु ।

सप्त - (यज्ञेषु) सप्तभ्यो होत्राभ्यो विष्णुस्त्वाऽन्वेतु ।

(होता प्रशास्ता ब्राह्मणाच्छंसी पोता नेषाच्छावाक आग्नीध इत्येतास्सप्त होत्राः)

सखायस् सप्तपदा भवूम् ।

सुख्यन्ते गमेयम् ।

▼ Oldenberg

16. He then makes her step forward with her right foot, to the north of the fire, in an easterly or northerly direction, with (the formula), 'One step for sap' (M. I, 3, 7).

अथैनामुत्तरणाग्निं दक्षिणेन पदा प्राचीमुदीर्चीं वा दिशमभि प्रक्रमय "त्येकमिष" इति ।

०४ १६ सखेति सप्तमे②

सखेति सप्तमे पदे जपति ॥

सखा॑ (है) सुप्तपदा भवृ ।

सखायौ सुप्तपदा बभूव॑ (=बभूविव) ।

सुख्यन्ते गमेयैँ ।

सुख्यात् ते मा योष॑ (=पृथक्तो मा भूव) ।

सुख्यान् मे मा योष्टुस् ।

समर्याव्, सङ्कल्पावहै, सं प्रियौ रोचिष्ण॑ (=दीप्यमानौ) सुमनुस्यमानौ (=सुमनायमानौ) ।

इषुम् ऊर्जिम् अृभि सुंसानौ

सन्नौ मनाँसि सं वृता समुं चित्तान्याकरम् ।

सा॑ (ऋक्) त्वम् अृस्य अमृ॒ (=साम) ऽहम् अमूहम् अ॒स्मि॑ । (५)

(सैव नाम ऋगासीदमो नाम साम इति बहूच्चात्मणदर्शनात् । बहूचानां तु अमोहम् इति एव पाठः ।)

सा॑ त्वं द्यौर् अहं पृथिवी॑ ।

त्वं रेतो॑ ऽहं रेतो॑भृत्॑ ।

त्वं मनो॑ ऽहमंस्मि॑ वाक्॑ ।

त्वं सामाहमुस्पृक्॑ ।

त्वं सा माम् अनुवता भव॑ ।

पुँसे पुत्रायु वेत्तंवै॑ (=लाभाय) ।

श्रियै पुत्रायु वेत्तंवा॑ ।

एहिं सूनृते॑ (=प्रियवावति) ॥ (3)

▼ Oldenberg

17. At her seventh step he murmurs, 'Be a friend' (M. I, 3, 14).

सखेति सप्तमे पदे जपति।

०५ ०१ प्राग्घोमात् प्रदक्षिणमग्निम्②

प्राग्घोमात् प्रदक्षिणमग्निं कृत्वा, यथास्थानम् उपविश्यान्वारब्धायाम् उत्तरा (१६) आहुतीर् जुहोति - "सोमाय जनिविदे स्वाहे"त्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥

षोडश प्रधानाहृतिमन्त्राः⑤

मन्त्रः⑥

सोमाय जनि_(=जाया)विदु स्वाहा॑ ।

गृन्धर्वायं जनिविदु स्वाहा॑ ।

अुग्नयैं जनिविदु स्वाहा॑ ।

कन्युला_(=कन्यैव, लशब्द उपजनः) पितृभ्यो युती_(=गच्छन्ती) पतिलोकम्
अवं_(उपसर्गः) (कन्या)दीक्षाम् अंदास्थु_(=अवक्षपितवती त्यक्तवती) स्वाहा॑ ।
(दीड़ क्षये। तकारस्य थकारः छान्दसः)

प्रेतो मुञ्चाति, नाऽमुतंस्_(=पतिलोकात्)

सुबृद्धाम् अमुतंस् करत्_(=कुरु) ।

यथेयम् इन्द्र मीढवस्_(=वर्षक इन्द्र)

सुपुत्रा सुभगा ऽसंति_(=स्यात्) । (२५)

इमान् त्वम् इन्द्र मीढवस्_(=वर्षक इन्द्र)

सुपुत्राँ सुभगाँ कुरु ।

दशाऽस्या पुत्रान् आ धैर्हि

पतिम् एकादुशं कृथि । (५)

आग्निर् ऐतु प्रथुमो द्रेवतानाँ

सौऽस्यै प्रजां मुञ्चतु मृत्युपाशात् ।

तदुयँ राजा॒ वरुणो ऽनुमन्यताँ

यथेयैँ स्त्री॒ पौत्रंम् अुघन्_(=पापजं व्यसनम्) न रोदात् । (२५)

इमाम् अुग्निस् त्रांयताँ गार्हपत्यः

प्रूजाम् अस्यै नयतु दीर्घम् आयुः ।

अशून्योपस्था_(!), जीवताम् अस्तु माता

पौत्रमानुन्दम् अुभि॒ प्रबुद्ध्यताम् इयम् । (५)

मा तें गृहे निशि_(रोदन)घोषु उत्थांद

अुन्यत्रू त्वद्_(=त्वतः) रुदुत्यंस् सव॑ विशन्तु ।

मा त्वं विकुश्य उर् आवधिष्ठा_(=आताडये) जीवपत्नी

पतिलोके॒ परिअंजु॒ पश्यन्ती॒ प्रजाँ॒ सुमनुस्यमानाम् । (५)

द्यौस्तैं पृष्ठं रक्षतु

वायुर् ऊरू

अुश्विनौ॒ चू॒ स्तनुन्

(स्तन) ध्येन्तैँ_(=चूसन्तम्) सविताऽभि॒ रक्षतु । (५)

आ वासंसः परिधानाद् (परि त्वा गिर-वणो इत्यादिना) बृहस्पतिर्
विश्वे देवा अुभिरक्षन्तु पुश्चात् ।

अुप्रजुस्तां पौत्र मृत्युं
पाप्मानम् उत वा ऽधम् ।
शीर्ष्णस् सजंम् इवोन्मुच्य
द्विषद्भ्यः प्रतिमुज्चामि पाशम् । (५)

इम्" मे वरुण श्रुधी (=श्रुणु)
हं वम् (=आह्वानम्) अद्या" च मृल्य (=सुखय)।
त्वा"म् अवस्यु"र् आ" चके (=अवदन्)॥

त"त् त्वा यामि ब्रह्मणा व"न्दमानस्
त"द् आ" शास्ते य"जमानो हवि"र्भिः ।
अ"हेलमानो (=अकृद्धयन्) वरुणेह" बोध्य उ"रुशंस
मा" न आ"युः प्र" मोषीः ॥

१४ त्वन्नो अन्ने⑥

त्व"न् नो अग्ने व"रुणस्य विद्वा"न्
देव"स्य हे"डो" (=क्रोधो) ऽव यासिसीष्टाः (=यक्षीष्टाः) ।
य"जिष्ठो (=हविर्) व"हितमश् शो"शुचानो (=देदीयमानः)
विश्वा द्वे"षाँसि प्र" मुमुग्ध अस्म"त् ।

(अग्नीवरुणाभ्याम् इदं न मम)

स" त्व"न् नो अग्ने ऽवमो" (=मूलभूतो) भव+ऊती" (त्वा)
(“अनिरवमो देवतानां विष्णुः परमः” इति ब्राह्मणम्)
ने"दिष्ठो (=अन्तिकरमा) अस्या" उष"सो व्युष्टौ (=व्युष्टायाम्) ।
अ"व यक्षव नो व"रुण, र"राणो
वीहि" (=खाद) मृडीकॅ" (=सुखयितारं [हविः]) सुह"वो न एधि ।

(अग्नीवरुणाभ्याम् इदं न मम)

त्वम् अग्ने अुया (=एतव्यः/ प्रत्येता) ऽस्य्
अुया सन् मनसा हितः ।
अुया सन् हृव्यम् ऊहिष्ठे
ऽया नौ धेहि भेषजम् ॥ (4)

▼ Oldenberg

- Having before the sacrifice gone round the fire, so that their right sides are turned towards it,
- [f1] They sit down in their former position, and while she takes hold of him, he offers the oblations (indicated by the) next (Mantras), with (the Mantras), 'To Soma, the acquirer of a wife, Svāhā!' (M. I, 4, I-16), one oblation with each Mantra.

[f1]: 5, 2. See 4, 9.

प्राग्घोमात् प्रदक्षिणमग्निं कृत्वा यथास्थानमुपविश्यान्वारब्धायामुत्तरा आहतीर्जुहोति "सोमाय जनिविदे स्वाहे"त्येतैः प्रतिमन्त्रम् ।

०५ ०२ अथैनामुत्तरेणाग्निन् दक्षिणेन②

अथैनाम् उत्तरेणाग्निं दक्षिणेन पदा ऽश्मानम् आस्थापयत्य् आतिष्ठेति ॥

आतिष्ठेमम् अश्मानुम्
अश्मेवु त्वं स्थिरा (रो पुसि) भव ।
अभितिष्ठ पृतन्युतस् (=पृतनाकामान्)
सहस्र पृतनायुतः (=पृतनाकामान्) । (२५)

▼ Oldenberg

3. [f2] He then causes her, to the north of the fire, to tread with her right foot on a stone, with (the verse), 'Tread' (M. I, 5, 1).

[f2]: See below, IV, 10, 9.

अथैनामुत्तरेणाग्निं दक्षिणेन पदा ऽश्मानमास्थापयत्यातिष्ठेति ।

०५ ०३ अथास्या अञ्जलावुपस्तीर्य②

अथास्या अञ्जलावुपस्तीर्य, द्विर्लाजानोप्याभिघारयति ।

▼ Oldenberg

4. Having 'spread under' Ājya into her joined hands, he pours roasted grain twice (into them), and sprinkles Ājya over it.

अथास्या अञ्जलावुपस्तीर्य द्विर्लाजानोप्याभिघारयति ।

०५ ०४ तस्यास्सोदर्यो②

तस्यास्सोदर्यो लाजानावपतीत्येके ।

▼ Oldenberg

5. Some say that an uterine relation of hers pours the grain (into her hands).

तस्यास्सोदर्यो लाजानावपतीत्येके ।

०५ ०५ जुहोतीयन् नारीति②

(वर एव तस्या: पणिना) जुहोति "इयं नारी"ति ॥

इयन् नार्य उपबूते
कुल्पान्य् (=लाजान्) आवपन्तिका (=आवपन्ती) ।
दीर्घयुर् अंस्तु मे पतिर्
जीवांतु (=जीवात्) शरदंशतम् । (२५)

▼ Oldenberg

6. [f3] He (?) sacrifices (that grain) with (the verse), 'This wife' (M. I, 5, 2).

[f3]: 'The action of sacrificing belongs to the bridegroom; the hands of the wife represent the sacrificial vessel.' Haradatta. - 'It is the bridegroom who sacrifices the grain with the verse, "This wife."' Sudarśanārya.

जुहोतीयं नारीति।

०५ ०६ उत्तराभिस्तिसृभिः②

उत्तराभिस्तसृभिः (=तुभ्यमाग्रे पर्यवहन्नित्यादिभिः) प्रदक्षिणमग्निं कृत्वा ३३श्मानमास्थापयति यथा पुरस्तात् ॥ (यथा पुरस्तात्)

(सूर्या नाम सवितुर्दुहिता विवाहस्य अधिष्ठात्री देवता - सूर्यसुकृते१ दृश्या।)

तु॒भ्यम्॑ (अग्नये) अ॒ग्रे॑ (गन्धवर्फः) प॒र्यवहन्त्॑

सूर्यो॑ वहतु॒ना॑ सह॑ ।

पु॒नः प॒तिभ्यो॑ जायां॑ दा॑ (॒ःः)

अग्ने॑ प्रजा॒या॑ सह॑ । (२५)

पु॒नः प॒त्नीम्॑ अग्नि॒र् अदाद्॑

आ॒युषा॑ सह॑ व॒र्चसा॑ ।

दीर्घायु॒र् अस्या॑ यः॑ प॒तिस्॑

स॑ एतु॑ शर॒दश॒ शत॒म्॑ ॥ (२५)

वि॒श्वा॑ उत॑ त्व॒या॑ वयं॑

धा॒रा॑ उदन्या॑ (=उदक-सम्बन्धिनीः) इव॑ ।

अ॒तिगाहेमहि॑ द्वि॒षः॑ । (५)

▼ Oldenberg

7. [f4] Having gone round the fire, with the right side turned towards it, with the next three (verses; M. I, 5, 3-5) he makes her tread on the stone as above (M. I, 5, 6).

[f4]: See above, Sūtra 3.

उत्तराभिस्तिसृभिः प्रदक्षिणमग्निं कृत्वा३श्मानमास्थापयति यथा पुरस्तात्।

०५ ०७ होमश्वोत्तरया यथा②

होमश्वोत्तरया (=अर्यमण्डु देवम्) ॥

अ॒र्यमण्डु॑ नु॑ (=क्षिप्रं) देवं॑ कृन्या॑ (॒ःः)

अ॒निम्॑ (च) अ॒यक्षत्॑ (पतिलाभाय)।

स॑ इमां॑ देवो॑ अ॒न्दध्वरः॑ (=अहिसतः) प्रेतो॑ मु॒ञ्चाति॑ नाऽमुतंस्॑ (=पतिलोकात्)

सुबृद्धाम्॑ अ॒मुतंस्॑ करत्॑ (=कुरु) । (५)

▼ Oldenberg

8. And the oblation (is performed) with the next (verse; M. I, 5, 7).

होमश्वोत्तरया।

०५ ०८ पुनः परिक्रमणम्②

पुनः परिक्रमणम् ॥

▼ Oldenberg

9. (Then follow) again the circumambulation (M. I, 5, 8-10),

पुनः परिक्रमणम्।

०५ ०९ आस्थापनम् पुनरपि②

(अश्मन) आस्थापनम् ॥

(सूर्यो नाम सवितुर्दुहिता विवाहस्य अधिष्ठात्री देवता - सूर्यसूक्ते२ दृश्या।)

तु॒भ्यम्॑ (अग्नये) अ॒ग्रे॑ (गन्धवर्ण.) प॒र्यवहन्त्॑
सूर्यो॑ वहतु॒ना॑ सह॑ ।
पु॒नः प॒तिभ्यो॑ जायां॑ दा॑ (ऽऽ.)
अग्ने प्रज॒या॑ सह॑ । (२५)

पु॒नः प॒त्नीम्॑ अग्नि॒र् अदाद्॑
आ॒युषा॑ सह॑ व॒र्चसा॑ ।
दीर्घायु॒र् अस्या॑ य॒ प॒तिस्॑
स॒ एतु॒ शर॒दश॒ शत॒म्॑ ॥ (२५)

वि॒श्वा॑ उत॑ त्व॒या॑ वय॑
धा॒रा॑ उदन्या॑ (=उदक-सम्बन्धिनी:) इव॑ ।
अ॒तिगाहेमहि॑ द्वि॒षः॑ । (५)

▼ Oldenberg

(again) the injunction to tread on the stone (I, 5, 11),

आस्थापनम्।

०५ १० होमश्वोत्तरया उत्तरया②

होमश्वोत्तरया॑ (=त्वर्मर्मा॑ भवसि॑)॥

त्व॒म्॑ अर्यमा॑ भवसि॑ य॒त्॑ कनी॑ (न्या॑)नान्॑
ना॒म॑ स्वधा॑ (=अज्ञ॑)व॒त्॑ स्व॒र्य॑ (र्तु॑) बि॒भ॑र्षि॑ ।
अञ्ज॑न्ति॑ (=सिञ्चन्ति॑) व॒क्ष॑ सु॒धितन॑ (=सुषु॑ निहितं॑) न॑ गो॒भिर॑ (=गोविकारैराज्यादिभिः॑)
य॒द्व॑म्पती॑ स॑ (मान॑)मनसा॑ (सौ॑) कृणो॒षि॑ ।

▼ Oldenberg

and (again) the oblation with the next (verse; I, 5, 12);

होमश्वोत्तरया।

०५ ११ पुनः परिक्रमणम्②

पुनः परिक्रमणम् ॥

▼ Oldenberg

10. (Then) the circumambulation again (I, 5, 13-15).

पुनः परिक्रमणम्।

०५ १२ जयादि प्रतिपद्यते②

जयादि प्रतिपद्यते ॥

▼ Oldenberg

11. [f5] He enters upon the performance of the Jaya and following oblations.

[f5]: 11, 12. See Section 2, Sūtras 7. 8; Section 4, Sūtra 8.

जयादि प्रतिपद्यते।

०५ १३ परिषेचनान्तङ्②

(=प्र त्वा मुञ्चामीति) योक्त्रं विमुच्य, तां ततः प्र वा वाहयेत् (=रथादिभिर्यन्), प्र वा हारयेत् (=मनुष्यवाहेन शिविकादिना नयनम्) ॥

प्र त्वा मुञ्चामि वरुणस्यु पाशाद् (योक्त्र-विमोक्तेन)

येनु त्वा ऽबद्धात् सविता सुकेतः (=सुप्रज्ञानो) ।

धृतुश् च योनौ सुकृतस्यं लोके

(सुकृतस्य लोको हि धृतुर् योनिर् दम्पत्योः कृते।)

स्योनन् (=सुखं) तें सुह पत्यां करोमि । (२४)

इमं विष्णामि (=विसंसयामि) वरुणस्यु पाशं

यम् अबद्धीत सविता सुशेवः (=सुसुखः) ।

धृतुश्च योनौ सुकृतस्यं लोके

(सुकृतस्य लोको हि धृतुर् योनिर् दम्पत्योः कृते।)

अरिषां (=अविनाशिनीम्) त्वा सुह पत्यां करोमि ।

▼ Oldenberg

12. [f6] Having performed (the rites) down to the sprinkling (of water) round (the fire), and having untied the rope with the next two verses (I, 5, 16. 17), he should then make her depart (from her father's house in a vehicle), or should have her taken away.

[f6]: 12 seq. Comp. Hiranyakeśin I, 7, 22, 1 seq.

परिषेचनान्तं कृत्वोत्तराभ्यां योक्त्रं विमुच्य तां ततः प्र वा वाहयेत् प्र वा हारयेत्।

०५ १४ समोच्चैतमग्निमनुहरन्ति एतम्②

(उखायाम् = पात्र-विशेष) समोच्चैतम् अग्निम् अनु-हरन्ति (- न पुरस्तात्) ॥

▼ विश्वास-टेप्पनी

"औपासनस्य च गृह्यान्तरेण प्रयाणे विहितं समारोपणं स्यात्" इति सुदर्शनः। बौधायनो विदधाति समित्-समारोपणम्। गृहे उप्रयाणे उपि धारणाशक्तौ दृश्यते समारोपणम् आचारे।

"अनेन श्रौतवत् समारोपस्य प्रतिषेध" इति तु हरदत्तः।

▼ Oldenberg

13. Having put that fire (with which the marriage rites have been performed, into a vessel), they carry it behind (the newly-married couple).

समोप्यैतमग्निमनुहरन्ति।

०५ १५ नित्यः②

नित्यः ।

▼ Oldenberg

14. It should be kept constantly.

नित्यः।

०५ १६ धार्यः एष②

धार्यः ॥

▼ Oldenberg

15. If it goes out, (a new fire) should be kindled by attrition,

धार्यः।

०५ १७ अनुगतो मन्थ्यः②

अनुगतो मन्थ्यः (प्रागदधाङ्करेभ्यः - साक्षाद् भस्मनारणी-संस्पृश्य वा) ॥

▼ Oldenberg

16. Or it should be fetched from the house of a Śrotriya.

अनुगतो मन्थ्यः।

०५ १८ श्रोत्रियागाराद्वाहार्यः②

श्रोत्रियागाराद् वा द्वाहार्यः (पचनामि) ॥

▼ Oldenberg

17. Besides, if (the fire) goes out, one of them, either the wife or the husband, should fast.

श्रोत्रियागाराद्वाहार्यः।

०५ १९ उपवासश्चान्यतरस्य भार्यायाः②

उपवासश् चान्यतरस्य भार्यायाः पत्युवर्ता ॥

▼ Oldenberg

18. Or he may sacrifice with the next (verse; M. I, 5, 18), and not fast.

उपवासश्चान्यतरस्य भार्यायाः पत्युवर्ता।

०५ २० अनुगतेऽपि वोत्तरया②

अनुगते ऽपि वोत्तरया (=अयाश्चाग्ने) जुहुयान् नोपवसेत् (- प्रायश्चित्तं त्वत्राप्य अस्त्य् एव)॥

अया"श् (=एतुम् योग्यः, गमनशीलो वा) चाग्ने" ऽस्य् अनभिशस्ती"श् (=अनवदा:)

सत्य"म् इ"त् त्व"म् (=स्वरः शोषितः) अया" असि ।

अ"यसा (=अय् + असुँन्) म"नसा धृतो"

अय"सा (=इण् + असुँन्) हव्य"म् ऊहिषे (=वहस्व)

अया" नो धेहि भेषज"म् ॥(५)

▼ Oldenberg

19. The next (verse; M. I, 6, 1) is for putting the chariot (on which the young couple is to depart), in position;

अनुगतेऽपि वोत्तरया जुहुयान्नोपवसेत्।

०५ २१ उत्तरा रथस्योत्तम्भनी②

उत्तरा (=सत्यनोत्तम्भितेत्येषा) रथस्योत्तम्भनी ॥

सत्ये"नो"त्तम्भिता भू"मिस्

सू"र्येणो"त्तम्भिता द्यौः" ।

ऋते"नाऽऽदित्या"स् ति"ष्ठन्ति

दिवि" सो"मो अ"धि श्रितः" ।(५)

▼ Oldenberg

20. With the next two (verses; M. I, 6, 2. 3), he puts the two animals to the chariot;

उत्तरा रथस्योत्तम्भनी।

०५ २२ वाहावुत्तराभ्यां युनक्तिः②

वाहावुत्तराभ्यां (=युज्जन्ते ब्रद्धने) युनक्तिः दक्षिणमग्रे ॥

युज्ज"न्ति ब्रद्धन्"म् (=महान्तम्) अरुष"ञ् (=गन्तारं)

च"रन्तम् प"रि तस्यु"षः ।

(यावद्) रो"चन्ते रोचना" दिवि" ।(२५)

(रथादि) यों गेयोगे तव "स् (=गति[वत्त]) तरवँ
 वा" जेवाजे हवामहे ।
 (वयं स्तोत्रत्वेन) स "खाय (ऽऽ) इ" न्द्रम् ऊत" ये । (५)

▼ Oldenberg

21. First the right one.

वाहावुत्तराभ्यां युनक्ति दक्षिणमग्रे ।

०५ २३ आरोहतीमुत्तराभिरभिमन्त्रयते अथ②

आरोहतीमुत्तराभिरभिमन्त्रयते (= "सुकिंशुकमि" त्येवमादिभिः) ॥

सुकिंशुक (पुष्ट) ॐ, (निर्माण) शंल्मुलिं, विश्वरूपैँ
 हिरण्य-वर्णं, सुवृत्तं, सुचक्रम् (रथम्)। आरोह वध् अमृतंस्य लोकं (तत्सङ्केतत्वेन)
 स्पोनं (=सुख) पत्ये वहुतुं (=स्त्रीधन) कृषुष्व । (४)

उदुत्तरम् आरोहन्ती
 व्युस्यन्ती पृतन्युतः (=योद्धुकामान) ।
 मूर्द्धनं पत्युर् आ रोह
 प्रजयां च विराङ् भंव । (५)

सम्रा"जी श्व"शुरे भव
 सम्रा"जी श्वश्रुवा" भव ।
 न"नान्दरि सम्रा"जी भव
 सम्रा"जी अ"धि देवृ"षु । (५)

स्नुषाणाँ श्वशुराणां
 प्रजायांश्व धनंस्य च ।
 पतीनाज्च देवृणाज्च
 सजातानाँ विराङ् भंव । (५)

▼ Oldenberg

22. When she mounts (the chariot), he recites over her the next (verses; M. I, 6, 4-7).

आरोहतीमुत्तराभिरभिमन्त्रयते ।

०५ २४ सूत्रे②

(द्वे) सूत्रे वर्त्मनोर् (=चक्रयोर्) व्यवस्तृणात्त्य् (=तियवस्तृणाति) उत्तरया (= नीललोहित इत्येतया) नीलं दक्षिणस्यां लोहितमुत्तरस्याम् ॥

नीललोहिते (सूत्रे) भंवतः
 (एकतरेण?) (कु) कृत्या-सुक्तिर् (दूर) व्यंज्यते ।
 एधन्तेऽस्या ज्ञातयः
 (एकतरेण?) पतिर् बुन्धेषु बद्ध्यते ।

▼ Oldenberg

23. With the next (verse; M. I, 6, 8), he spreads out two threads in the wheel-tracks (in which the chariot is to go), a dark-blue one in the right (track), a red one in the left.

सूत्रे वर्त्मनोर्यवस्तुणात्युत्तरया नीलं दक्षिणस्यां लोहितमुत्तरस्याम् ।

०५ २५ ते उत्तराभिरभियाति②

ते ते उत्तराभिर् (= ये वधवश्चन्द्रमित्येताभिः) अभियाति (= उपरि गच्छति) ॥

(ते सूत्रे उत्तराभिरभियाति)

ये" वद्धव"श् चन्द्रं (=आळादकं) वहतुं (=स्त्रीधनं)
य"क्षमा य"न्ति ज"नाँ अ"नु ।
पु"नस् ता"न् यज्ञि"या देवा"
न"यन्तु य"त आ"गताः । (२४)

मा" विदन् परिषन्थि"नो
य" आसी"दन्ति द"म्पती ।
सुगे"भिर् दुर्गं म् (तौ) अ"तीताम्
अ"प द्रा(द्रव)न्त्व् अ"रातयः ।

सुगं पञ्चानुम् आरुक्ष् (ह)म्
अरिष्टं स्वस्ति-वाहनम् ।
यस्मिन् वीरो न रिष्यत्य्,
अन्येषां विन्दते वसुं ॥ (6)

▼ Oldenberg

24. With the next (verses; M. I, 6, 9-11), he walks on these (threads).

ते उत्तराभिरभियाति ।

०५ २६ तीर्थस्थाणुचतुष्पथव्यतिक्रमे②

तीर्थ-स्थाणु (=गवां कण्डूयनार्थ निखातः स्तम्भः) चतुष्पथव्यतिक्रमे चोत्तरां (=ता मन्दसाना) जपेत् ॥

तीर्थादिव्यतिक्रमे जपः⑤

ता" (=तौ) मन्दसाना" (=स्त्रयमानौ) म"तुषो दुरोण" (=गृहे)
आ" धत्तं रथिं" दश"-वीरं वचस्य"वे (=वचनवते) ।
कृतं (=कुरुते) तीर्थं सु-प्रपाणं शुभस्-पती (अश्विनौ),
स्थाणु" पथेषा"म् अ"प दुर्मतिं हतम् ।

▼ Oldenberg

25. And when they pass by bathing-places, posts, or cross-roads, let him murmur the next (verse; M. I, 6, 12).

तीर्थस्थाणुचतुष्पथव्यतिक्रमे चोत्तरां जपेत् ।

०६ ०१ नावमुत्तरयाऽनुमन्त्रयते अथ②

नावम् उत्तरयानुमन्त्रयते (=अयं नो महा: पारं स्वस्ति) ॥

अयन् नो महा: (=महत्या: [नद्या:]) पारँ

स्वस्ति नैषुद् वनुस्पतिः ।

सीरा (=नदि!) नस् सुतरा भव

दीर्घायुत्वायु वर्चसे ।

▼ Oldenberg

1. The next (verse; M. I, 6, 13), he recites over a boat (with which they are going to cross a river).

नावमुत्तरयाऽनुमन्त्रयते ।

०६ ०२ न च②

न च नाव्यांस् (=तरयितृन्) तरती वधूः पश्येत् ॥

▼ Oldenberg

2. And let the wife, when she is crossing, not see the crew.

न च नाव्यांस्तरती वधूः पश्येत् ।

०६ ०३ तीत्वोत्तराज् जपेत्②

तीत्वोत्तरां (=अस्य पारः) जपेत् ॥

(तीत्वर्जपः)

अस्य (=नद्यादेः) पारे (तीर) निर्कृतस्य (=निस्तरितस्य)

जीवा ज्योतिर् अशीमहि ।

मुह्या (=महत्यै) इन्द्रस् स्वस्तये (जस्तु)।

▼ Oldenberg

3. When they have crossed, let him murmur the next (verse; M. I, 6, 14).

तीत्वोत्तरां जपेत् ।

०६ ०४ श्मशानादिव्यतिक्रमे भाण्डे②

श्मशानाधिव्यातिक्रमे भाण्डे रथे वा रिष्टे ऽग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते ऽन्वारब्धायाम् उत्तरा आहुतीर् (= "यद्यतेचिद्" इत्याद्यास्पत) हुत्वा जयादि प्रतिपद्यते, परिषेचनान्तं करोति ॥

यद् कृते-चिंद् अभिश्रि (स्त्रिषः)

पुरा जर्त् (तु) श्यं आतुदः (=दृढीकुर्वन्ति) ।

सन्धांता सुन्धिं मुघवां पुरोवसुर् (=बहुधनः),

निष् (=संस) कंर्ता विहं (तु) तं (=विनष्टं) पुनः । (स्वाहा!) ।

इडाम् (=अग्नम्) आने पुरुदँसौ (=बहुदर्शनीयं)

सुनिङ् गोश् शंश्वत्तुम् हवम् आनाय साध् (य) ।

स्यान् नंस् सू(सु)नुस् तनयो^(=पौत्रः)
विजावा^(विजनक) इग्ने सा तें सुमुतिर् भूत्व् अुस्मे^(=स्मासु) ।

इम्["] मे वरुण श्रुधी^(=श्रुणु)
हृवम्^(=आह्वानम्) अद्या["] च मृल्य^(=सुखय)
त्वा["] म् अवस्युर् आ["] चके^(=अवदन्)॥

▼ Oldenberg

4. If they have to pass over a cemetery, or if any article (which they carry with them), or their chariot is damaged, the ceremonies from the putting of wood on the fire down to the Ājyabhāga oblations are performed, and while she takes hold of him, he offers the oblations (indicated by the) next (Mantras; M. I, 7, 1-7), then he enters upon the performance of the Jaya and following oblations, and performs (the rites) down to the sprinkling (of water) round (the fire).

शमशानादिव्यतिक्रमे भाण्डे रथे वा रिष्टेऽग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते इन्वारब्धायामुत्तरा आहुतीर्हत्वा जयादि प्रतिपद्यते परिषेचनान्तं करोति ।

०६ ०५ क्षीरिणामन्येषां वा②

("सकृदेव, न पुनः पुनरित्यर्थः" इति हरदत्तः) क्षीरिणाम् अन्येषां वा लक्ष्मण्यानां^(= प्रसिद्धानां सीमावृक्षणामित्यर्थः) वृक्षाणां नदीनां धन्वनां^(=दीघण्यरण्यानि येषु ग्राम्याः) पश्वां न निवसन्ति⁽⁼ये गन्धवर्णः" इति वृक्षाणां व्यतिक्रमे, "या ओषधयः" इति नदीनां धन्वनाम्⁾ यथालिङ्गं जपेत्॥

ये गन्धुर्वा अंप्सुरसंश च द्रेवीर्
एषु वृक्षेषु वानस्पुत्रेषु आसंते ।
शिवास् ते अुस्यै वुद्धै भवन्तु
मा हिंसिषुर् वहुतुम्^(=स्त्रीधनम्) ऊह्यमानाम् ।

नद्याद्यतिक्रमे जपः⑤

या ओषधयो या नुद्यो
यानि धन्वानि^(=निर्जलस्यानानि) ये वनां ।
ते त्वां वधु प्रजावतीं
प्र त्वे^(=त्वा) मुञ्चुन्त्व अँहसः ।

▼ Oldenberg

5. If they pass by trees with milky sap or by other trees that serve as marks, by rivers or by deserts, he should murmur the next two (verses; M. I, 7, 8. 9), according to the characteristics in them (which refer to these different cases).

क्षीरिणामन्येषां वा लक्ष्मण्यानां वृक्षाणां नदीनां धन्वनां च व्यतिक्रम उत्तरे यथालिङ्गं जपेत् ।

०६ ०६ गृहानुत्तरया सङ्काशयति②

(ज्ञातिधनसंयुक्तान्) गृहान् उत्तरया^(="सङ्काशयामि" इत्यनया) सङ्काशयति^(=दर्शयति)॥

(गृहानुत्तरया संकाशयति, तत्र वहतुः पूर्व प्रापयितव्यः) ।

संकांशयामि (=प्रदशयामि) वहृतुं (=स्त्रीधन) ब्रह्मणा
 गृहैर् (सह) अघोरेणु चक्षुषां मैत्रेण ।
 (आभरणादिकम्) पुर्य-णंद्रं विश्वरूपं यद् अुस्याँ
 स्येनं पतिंश्यस् (=पत्यादिभ्यः) सविता कृणोतु तत् । (४)

▼ Oldenberg

6. With the next (verse) he shows her the house(M. I, 7, 10).

गृहानुत्तरया सङ्काशयति ।

०६ ०७ वाहावुत्तराभ्यां विमुज्जति②

वाहावुत्तराभ्यां ("आवामगन्" इति द्वायाम्) विमुज्जति दक्षिणमग्रे।
 (वाहौ विमुज्जति)

आ" वाम् अगन्त् सुमति"र् वाजिनी (=अश्वी) वसू
 न्य् (हे) अ"श्विना, हृत्सु" (गृहप्राप्ति) का"माँ अयँसत (नियती कृताः) ।
 अ"भूतङ् गोपा" मिथुना" शुभस्पती
 प्रिया" अर्यम्णो" दु"र्यो" (=गृहान्) अशीमहि (=प्रविशेष) ।

(वाह!) अुयन् नो द्वेवस् संविता बृहस्पतिर्
 इन्द्राणी मित्रावरुणा स्वुस्तये ।
 त्वष्टु विष्णुः प्रजयां सँरराणः (=सन्ददानः)
 काम् (य) आयोतुं कामाय त्वा विमुज्जतु ॥ (7)

▼ Oldenberg

7. With the next two (verses; M. I, 7, 11. 12) he unyokes the two animals; the right one first.

वाहावुत्तराभ्यां विमुज्जति दक्षिणमग्रे।

०६ ०८ लोहितञ् चर्मानडुहम्②

लोहितं चर्माऽनडुहं प्राचीनग्रीवम् उत्तर (=ऊर्ध्व) लोमम् मध्येऽगारस्योत्तरया (=शर्मा वर्म"त्येतया) ५५स्तीर्य, गृहान् प्रपादयन् उत्तरां (=गृहान् भद्रान्)
 वाचयति, दक्षिणेन पदा (गृहान् प्रपादयन्)।

(चर्मस्तिरणम्)

शर्म वर्मेदम् आहंरा+
 ऽस्यै नार्या उपुस्तिरै (=उपस्तरण) ।
 सिनीवालि (=शुक्लप्रथमाकला) प्रजायताम्
 इयं भगंस्य सुमुताव् अंसत् ।

(गृहान् प्रपादयन् वृद्धं वाचयति)

गृहान् भुद्रान्त् सुमनसः प्रपुद्ये
 ऽवौरघ्नी वीरवंतस् सुवीरान् ।

इरा^(=अन्न) वहंतो घृतम्^(प्र+) उक्षमाणास्
तेष्व् अुहँ सुमनास् सं विंशामि ।^(२५)

▼ Oldenberg

8. Having, with the next (verse; M. I, 8, 1), spread out, in the centre of the house, a red bull's skin with the neck to the east, with the hair up, he causes her to recite the next (verse; M. I, 8, 2), while he makes her enter the house, (which she does) with her right foot.

लोहितं चमनिङुहं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोम मध्येऽगारस्योत्तरयाऽस्तीर्य गृहान् प्रपादयन्तुतरां वाचयति दक्षिणेन पदा।

०६ ०९ न च②

न च देहलीमभि^(थ) तिष्ठति।

▼ Oldenberg

9. And she does not stand on the threshold.

न च देहलीमभि तिष्ठति।

०६ १० उत्तरपूर्वे②

उत्तरपूर्वे देशे ऽगारस्यानेर उपसमाधानाद्याज्यभागान्ते ऽन्वारब्धायाम् उत्तरा (^{= "आगनोष्ट" मित्याद्या;} लिङ्गविरोधे सत्यापि वर एव जुहोति, विधेबलीयस्त्वात्)
आहुतीर् हुत्वा जयादि प्रतिपद्यते

आग्नं गुष्ठं महिंषी गोभिर् अश्वैर्
आयुष्मत्पत्नी, प्रुजयां स्वर्वित्^(यतो "नापुत्रस्य लोकोस्ति")।
बृह्मीं प्रुजाज् जुनयन्ती सुरत्ने- -मम् अुग्निं शत-हिमास्^(शतवर्षणी) सपर्यात्^(=परिचरतु) ।

(पुरा हिमवद्गुभिर् वर्षणी गण्यन्ते स्मैति विस्मयः।)

अुग्नम् अुग्निर् गृह-पंतिस^(।)
सुसँसत्^(=शोभनसदनः) पुष्टिवर्द्धनः ।
यथा भगंस्या^(=भगाय) ऽभ्यां ददंद
रुयिं पुष्टिम् अथों प्रुजाम् ।

प्रुजायां आभ्यां प्रजापतु
इन्द्राग्नी शर्म यच्छतम् ।
यथैनयोर् न प्रमीयातां^(य)
उभयोर् जीवतोः प्रुजा ।

मन्त्रः⑥

तेनं भूतेनं हुविष्णुयमा प्यायतुं पुनः।
जायां यामस्मा आवाक्षुस्तां रसेनाभि वर्धताम् ॥

अुभिवर्द्धतुं पयंसु
ऽभि राष्ट्रेण वर्द्धताम् ।

रुया सुहस्रपोषसे-
मौ स्ताम् अनंपेक्षितौ ।(४)

इहैव स्तुं मा वियोङ्गं
विश्वम् आयुर् व्यश्वतम् ।
मुह्या(य) इन्द्रस् स्वस्तये (जस्तु) ।(४)

धुवैधि पौष्ण्या मयि
महान् त्वा ऽद्याद् बृहस्पतिः ।
मया पत्या प्रजावती
सं जीव शुरदंशतम् ।(४)

त्वष्टा ज्ञायाम् अंजनयुत्
(“त्वष्टा रूपाणि पिंशतु” इति गभधाने)
त्वष्टा ऽस्यै(स्याः) त्वां पतिम् ।
त्वष्टा सुहस्रम् आयौषि
दीर्घम् आयुः कृणोतु वाम् ।

इम् मे वरुण श्रुधी (-श्चण्णु)
हं वम् (=आह्वानम्) अद्या च मृल्य (=सुख्य)|
त्वा म् अवस्युर् आ चके (=अवदन्)||

इति श्रीहरदत्तविरचिते एकाग्निकाण्डमन्त्रव्याख्याने अष्टमः खण्डः ॥

उपवेषनम्⑤

परिषेचनान्तं कृत्वोत्तरया (=इह गावः प्रजायध्वम्) चर्मण्युपविशत उत्तरो वरः (ग्राहुखौ) ।

(उत्तरया चर्मण्युपविशतः । आमन्त्रितनिधातः छान्दसत्वान्नभवति ।)

इह गावः प्रजायदध्यम्
इहाश्वां इह पूरुषाः ।
इहो(ह+उ) सुहस्र-दक्षिणो
रायस्पोषो निषीदतु ।(४)

▼ Oldenberg

10. In the north-east part of the house the ceremonies from the putting of wood on the fire down to the Ājyabhāga oblations are performed, and while she takes hold of him, he offers the oblations (indicated by the) next (Mantras; M. I, 8, 3-15); then he enters upon the performance of the Gaya and following oblations, and performs (the rites) down to the sprinkling (of water) round (the fire). Then they sit down with the next (verse; M. I, 9, 1) on the skin, the bridegroom to the north.

उत्तरपूर्वे देशोऽगारस्याग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्तेऽन्वारब्धायामुक्तरा आहुतीर्हत्वा जयादि प्रतिपद्यते परिषेचनान्तं कृत्वोत्तरया चर्मण्युपविशत उत्तरो वरः ।

०६ २१ अथास्या: पुँस्वोर्जीवपुत्रायाः②

अथास्या: पुँस्वो (=या पुमांसमेव सूते न स्त्रियं सा) जीवपुत्रायाः पुत्रमङ्क उत्तरयोपवेश्य (=“सोमेनादित्या”) तस्मै फलान्युक्तरेण (=प्रस्वस्थः प्रेयः) यजुषा प्रदायोत्तरे (=“इह प्रियं प्रजयाः”) जपित्वा वाचं यच्छत (=मौनमाचरतः) आ नक्षत्रेभ्यः ॥

(अथ या पुमांसमेव सूतवर्ती जीवपुत्रा च, तस्या: पुत्रं वध्वा अङ्के उपवेशयति।)

सोमेनादित्या बुलिनुस्
सोमेन पृथिवी दृढा ।
अथो नक्षत्राणाम् एषाम्
उपस्थु सोम आधिं^(हि)तः।

(एवमयं बालः तवोपस्थे उपविशतु) (५)

(तस्मै फलानि प्रयच्छति)

मन्त्रः⑥

(हे फलानि!) प्र स्वस्^(=सूताः) स्थः,
प्रेयं प्रजया भुवने शोचेष्ट^(=सोषीष्ट, √ सू) ।

(उत्तरे जपति)

इह" प्रिय"म् प्रज"या ते स"म् ऋध्यताम्
अस्मि"न् गृहे" गा"र्हपत्याय जागृहि
एना" प"त्या तनु"वं सं" सृजस्व
अ"धा जि"व्री विद"थम् आ" वदाथः

इह प्रियं प्रजयां ते समृद्ध्यताम्,
आस्मिन् गृहे गार्हपत्याय (भावाय) जागृहि (अतिथीनामग्नीनां च सेवया)।
पुना पत्यां तुन्वै सँ सृजस्वा-
ऽथा जीव्रीं^(=जीणा) विदध्यम्^(=यज्ञः) आ वंदासि (पौत्रादिभ्यः)।

सुमङ्गली"र् इयं" वधू"र्
इमाँ समेत प"श्यत ।
सौ"भाग्यम् अस्यै" दत्वा"या"^(=दत्वा)
ऽथा"ऽस्तं (स्वस्वगृहाणि) वि" प"रेतन^(=गच्छत) । (२४)

▼ Oldenberg

11. He then places with the next (verse; M. I, 9, 2), the son of a wife who has only sons and whose children are alive, in her lap, gives fruits to the (child) with the next Yajus (M. I, 9, 3), and murmurs the next two (verses; M. I, 9, 4-5). Then he (and his wife) observe silence until the stars appear.

अथास्या: पुँस्वोर्जीवपुत्रायाः पुत्रमङ्क उत्तरयोपवेश्य तस्मै फलान्युत्तरेण यजुषा प्रदायोत्तरे जपित्वा वाचं यच्छत आ नक्षत्रेभ्यः ।

०६ १२ उदितेषु नक्षत्रेषु②

उदितेषु नक्षत्रेषु प्राचीमुदीचीं वा दिशम् उपनिष्ठम्योत्तराभ्यां^(=धृवक्षितिर् धृवयोनिः) यथालिङ्गं^(=तेनोत्तरस्याम् ऋचि सर्वेषां सप्तर्षीणां कृतिकादिनाम् अरुन्धत्याश्व सहदर्शनम्) धृवम् अरुन्धतीं च दर्शयति॥

(ध्रुवं दर्शयति)

ध्रुव-क्षितिर् ध्रुव-योनिर्
ध्रुवम् असि ध्रुवतंस् स्थितम् ।
त्वन् नक्षत्राणां मेथ्य् (=खलेवाली, खले धान्य-पेषण-स्थाने वाल्यन्ते वृषा इति) असि
(अन्यत्र ध्रुवसम्बन्धे मेढीकृत इति शब्दः प्रयुज्यते पुराणेषु)
स मां पाहि पृतन्युतः (=योद्धुकामात्) ।

(अरुन्धतीं दर्शयति । ६ कृतिकाः + अरुन्धती = ७ कृतिकाः सप्तऋषिपञ्चः । अरुन्धती स्थिरा, शिषास् त्यक्ता: शड्कर्या ।)

सप्तऋषयः प्रथमां कृतिकानाम् अरुन्धतीम् यद् ध्रुवताँ ह निन्युः । षट्कृतिकामुख्ययोगं वहन्ति (तस्याम्)
(वधूरु) इयम् अस्माकंम् एधत्वं अष्टमी । (२५)

▼ Oldenberg

- When the stars have appeared, he goes out (of the house with her) in an easterly or northerly direction, and shows her the polar star and (the star) Arundhatī with the next two verses (M. I, 9, 6-7), according to the characteristics (contained in those verses).

उदितेषु नक्षत्रेषु प्राचीमुदीर्चीं वा दिशमुपनिष्ठम्य उत्तराभ्यां यथालिङ्गं ध्रुवमरुन्धतीं च दर्शयति ।

०७ ०१ अथैनाम् आग्नेयेन②

अथैनाम् आग्नेयेन स्थालीपाकेन (वर ऋत्विग् इव) याजयति (अथेति वचनादेतस्यामव रात्र्यां स्थालीपाको भवति ॥)

▼ Oldenberg

- [f1] He then makes her offer the sacrifice of a Sthālīpāka sacred to Agni.

[f1]: 7, 1 seq. Hiranyakeśin I, 7, 23, 2 seq.

अथैनाम् आग्नेयेन स्थालीपाकेन याजयति ।

०७ ०२ पत्न्यवहन्ति②

पत्न्य् अवहन्ति (ब्रीहीन् यवान् वा नवान् । न तु श्रपणादिकमपि । पर्वसु पतिर् एवावहन्यात्) ॥

▼ Oldenberg

- The wife husks (the rice grains out of which this Sthālīpāka is prepared).

पत्न्यवहन्ति ।

०७ ०३ श्रपयित्वाभिघार्य②

श्रपयित्वा ऽभिघार्य प्रचीनम् उदीचीनं वोद्वास्य प्रतिष्ठितम् अभिघार्याऽग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते ऽन्वारब्धायां स्थालीपाकाज् जहोति ॥

▼ Oldenberg

- After he has cooked (the Sthālīpāka), and has sprinkled (Ājya) over it, and has taken it from the fire towards the east or the north, and has sprinkled (Ājya) over it while it stands (there near

the fire), (the ceremonies) from the putting of wood on the fire down to the Ājyabhāga oblations (are performed), and while she takes hold of him, he sacrifices of that Sthālipāka.

श्रपयित्वाभिघार्य प्राचीनमुदीचीनं वोद्वास्य प्रतिष्ठितमभिघार्याग्नेरूपसमाधानाद्याज्यभागान्तेऽन्वारब्धायां स्थालीपाकाज्जुहोति।

०७ ०४ सकृदुपस्तरणाभिघारणे②

सकृदुपस्तरणाभिघारणे द्विरवदानम् ॥

▼ Oldenberg

4. The 'spreading under' and the sprinkling over (of Ājya are done) once; two Avadānas (or cut-off portions are taken).

सकृदुपस्तरणाभिघारणे द्विरवदानम्।

०७ ०५ अग्निर्देवता स्वाहाकारप्रदानः②

(त्रिजमदग्नीनाम्) अग्निर्देवता स्वाहाकारप्रदानः॥

▼ Oldenberg

5. Agni is the deity (of the first oblation); the offering is made with the word Svāhā.

अग्निर्देवता स्वाहाकारप्रदानः ।

०७ ०६ अपि वा②

अपि वा सकृदुपहत्य जुहयात् ॥

▼ Oldenberg

6. [f2] Or he may sacrifice after having picked out, once, a portion (of the sacrificial food with the Darvi spoon).

[f2]: As to the technical meaning of upahatya or upaghātam, comp. the note on Gobhila I, 8, 2; Grhya-saṃgraha I, 111.

अपि वा सकृदुपहत्य जुहयात् ।

०७ ०७ अग्निस्स्वष्टकृद् द्वितीयः②

अग्निस्स्वष्टकृद् द्वितीयः।

▼ Oldenberg

7. Agni Sviṣṭakṛt is the second (deity).

अग्निस्स्वष्टकृद् द्वितीयः।

०७ ०८ सकृदुपस्तरणावदाने②

सकृदुपस्तरणावदाने द्विरभिधारणम् (जमदग्नीनां तु द्विरवदानम्) ॥

▼ Oldenberg

8. (At the Sviṣṭakṛt oblation) the 'spreading under' and taking an Avadāna are done once, the sprinkling over (of Ājya) twice.

सकृदुपस्तरणावदाने द्विरभिधारणम्।

०७ ०९ मध्यात् पूर्वस्यावदानम्②

मध्यात् पूर्वस्यावदानम् ॥

▼ Oldenberg

9. The Avadāna for the first deity (is taken) out of the middle (of the Sthālīpāka);

मध्यात् पूर्वस्यावदानम्।

०७ १० मध्ये होमः②

मध्ये होमः ॥

▼ Oldenberg

10. It is offered over the centre (of the fire).

मध्ये होमः।

०७ ११ उत्तरार्धादुत्तरस्य②

उत्तरार्धादुत्तरस्य ॥

▼ Oldenberg

11. (The Avadāna) for the second (deity is taken) from the northern part (of the Sthālīpāka);

उत्तरार्धादुत्तरस्य।

०७ १२ उत्तरार्धपूर्वार्धे होमः②

उत्तरार्धपूर्वार्धे होमः ॥

▼ Oldenberg

12. It is offered over the easterly part of the northerly part (of the fire).

उत्तरार्धपूर्वार्धे होमः।

०७ १३ लेपयोः प्रस्तरवत्②

लेपयोः प्रस्तरवत्तूष्णीं बर्हिरङ्कत्वा सग्नौ प्रहरति ॥

▼ Oldenberg

13. [f3] Having silently anointed (a part of) the Barhis (by dipping it) into the remains both (of the Sthālīpāka and the Ājya) in the way prescribed (in the Śrauta ritual) for the (part of the Barhis called) Prastara, he throws (that part of the Barhis) into the fire.

[f3]: Comp. Śrauta-sūtra III, 5, 9 seqq. - On the prastara, see Hillebrandt, Neu- and Vollmondsopfer, 64. 142. 146.

लेपयोः प्रस्तरवत् तूष्णीं बर्हिरङ्कत्वाग्नौ प्रहरति ।

०७ १४ सिद्धमुत्तरम् परिषेचनम्②

सिद्धमुत्तरं परिषेचनम् (= अनेनोपहोमा भवन्तीति केविन् नेत्यन्ये)॥

▼ Oldenberg

14. [f4] (The rule regarding) the second sprinkling (of water round the fire) is valid (here).

[f4]: See above, I, 2, 8. The upahomas prescribed above, I, 2, 7, are not performed here, but the second parṣecana is.

सिद्धमुत्तरं परिषेचनम् ।

०७ १५ तेन सर्पिष्मता②

तेन सर्पिष्मता ब्राह्मणं भोजयेत् ॥

▼ Oldenberg

15. He gives (the remains of) that (sacrificial food) with butter to a Brāhmaṇa to eat -

तेन सर्पिष्मता ब्राह्मणं भोजयेत्।

०७ १६ योऽस्यापचितस्तस्मा ऋषभम्②

योऽस्यापचितस् तस्मा ऋषभं ददाति (वराय याजकेन न दक्षिणा वध्वा देयेति भावेन, तत्प्रतिनिधिः)॥

▼ Oldenberg

16. [f5] Whom he reveres. To that (Brāhmaṇa) he makes the present of a bull.

[f5]: I have altered in my translation the division of the two sentences. Comp. Hiranyakeśin I, 7, 23, 5-6, and the note there.

योऽस्यापचितस्तस्मा ऋषभं ददाति।

०७ १७ एवमत ऊर्ध्वम्②

एवम् अत ऊर्ध्वं दक्षिणावर्जम् उपोषिताभ्यां पर्वसु कार्यः ॥

▼ Oldenberg

17. In the same way, with the exception of the sacrificial gift, they should sacrifice a Sthālīpāka from then onwards, on the days of the new and full moon, after having fasted.

एवमत ऊर्ध्वं दक्षिणावर्जमुपोषिताभ्यां पर्वसु कार्यः ।

०७ १८ पूर्णपात्रस्तु दक्षिणेत्येके②

पूर्णपात्रस् तु (=१०० / १२८ मुष्टिमात्रम् अन्नम् पात्रे) दक्षिणेत्येके ॥

▼ Oldenberg

18. Some say that a vessel full (of grain) is the sacrificial gift.

पूर्णपात्रस्तु दक्षिणेत्येके।

०७ १९ सायम् प्रातरत②

सायं प्रातरत ऊर्ध्वं हस्तेनैते आहुती तण्डुलैर्यवैर्वा जुहुयात् ॥

▼ Oldenberg

19. [f6] From then onwards he should offer morning and evening with his hand these two oblations (to Agni and to Agni Sviṣṭakṛt) of (rice) grains or of barley.

[f6]: The two regular daily oblations corresponding to the Agnihotra of the Śrauta ritual.

सायं प्रातरत ऊर्ध्वं हस्तेनैते आहुती तण्डुलैर्यवैर्वा जुहुयात्।

०७ २० स्थालीपाकवद्वैवतम् देवतैव②

स्थालीपाकवद्वैवतम् ॥

▼ Oldenberg

20. The deities are the same as at the Sthālīpāka (just described).

स्थालीपाकवद्वैवतम्।

०७ २१ सौरी पूर्वाहुतिः②

सौरी पूर्वाहुतिः प्रातरित्येके ॥

▼ Oldenberg

21. Some say that the first oblation in the morning is sacred to Sūrya.

सौरी पूर्वाहुतिः प्रातरित्येके।

०७ २२ उभयतः परिषेचनम्②

उभयतः परिषेचनं यथा पुरस्तात् ॥

▼ Oldenberg

22. [f7] Before and after (those oblations) the sprinkling (of water) round (the fire is performed) as stated above.

[f7]: See I, 2, 3. 8.

उभयतः परिषेचनं यथा पुरस्तात्।

०७ २३ पार्वणेनातो इन्यानि②

पार्वणेनातो इन्यानि (पक्व-हविर्-युक्तानि स्थालीपाक-पश्चादीनि) कर्माणि व्याख्यातान्य् - आचाराद् (→शास्त्रान्तराद् अपि) यानि गृह्यन्ते २३

▼ Oldenberg

23. [f8] By the sacrifice of the new and full moon the other ceremonies have been explained (the knowledge of) which is derived from practice.

[f8]: See I, 1, 1.

पार्वणेनातो इन्यानि कर्माणि व्याख्यातान्य् - आचाराद् यानि गृह्यन्ते।

०७ २४ यथोपदेशन् देवताः②

यथोपदेशं देवताः २४

▼ Oldenberg

24. The deities (of those rites) are as stated (with regard to each particular case),

यथोपदेशं देवताः।

०७ २५ अग्निं स्थिष्टकृतम्②

अग्निं स्थिष्टकृतं चान्तरेण २५

▼ Oldenberg

having their place between Agni (Sūtra 5) and Sviṣṭakṛt (Sūtra 7).

अग्निं स्थिष्टकृतं चान्तरेण ।

०७ २६ अविकृतमातिथ्यम्②

▼ Oldenberg

25. [f9] The sacrifice (of a cow) on the arrival of a guest (should be performed as stated below) without alterations.

[f9]: See below, V, 13, 16.

अविकृतमातिथ्यम् ।

०७ २७ वैश्वदेवे विश्वे②

वैश्वदेवे विश्वे देवाः २७

▼ Oldenberg

26. [f10] (The deities) of the Vaiśvadeva ceremony are the Viśve devās,

[f10]: See Āpastamba Dharma-sūtra II, 2, 3, 1 (S.B.E., vol. ii, p. 103).

वैश्वदेवे विश्वे देवाः।

०७ २८ पौर्णमास्याम् पौर्णमासी②

पौर्णमास्यां पौर्णमासी यस्यां क्रियते २८

▼ Oldenberg

27. [f11] Of ceremonies performed on full-moon days, the full-moon day on which they are performed.

[f11]: For instance, the Srāvanī paurṇamāsī is the deity of the ceremony described below, VII, 18, 5 seq.

पौर्णमास्यां पौर्णमासी यस्यां क्रियते।

०८ ०१ उपाकरणे समापने②

(स्थालीपाकतन्त्रेण होमे -) उपाकरणे समापने च ऋषिर् यः प्रज्ञायते १

▼ Oldenberg

1. [f1] At the opening and concluding ceremonies of the Vedic study, the Ṛṣi who is indicated (as the

[f1]: 8, 1. Haradatta observes that at the kāñḍopākaraṇa and kāñḍasamāpana the Ṛṣi of that kāñḍa, at the general adhyāyopākaraṇa and samāpana all kāñḍarshis, should be worshipped.

Ṛṣi of the Kāñḍa which they study, is the deity to whom the ceremony belongs),

उपाकरणे समापने च ऋषिर्यः प्रज्ञायते।

०८ ०२ सदसस्पतिर्द्वितीयः②

(सदसस्पतिमद्भुतमिति मन्त्रेण) सदसस्पतिर् द्वितीयः (स्विष्टकृतस् स्थान इति सुदर्शनसूरि:) २

स"दसस्प"तिम् अ"द्भुतं
प्रिय"म् इ"न्द्रस्य का"म्यम् ।
सनिं" (=दानरूपम्) मेधा"म् अयासिषम् ६

▼ Oldenberg

2. And in the second place Sadasaspati (cf. Mantrap. I, 9, 8).

सदसस्पतिर्द्वितीयः।

०८ ०३ स्त्रियाऽनुपेतेन②

स्त्रिया ऽनुपेतेन क्षार-लवणावरान्न-संसृष्टस्य च होमं परिचक्षते ३

▼ Oldenberg

3. They reject a sacrifice performed by a wife or by one who has not received the Upanayana initiation, and a sacrifice of salt or pungent food, or of such food as has an admixture of a despised sort of food.

स्त्रियाऽनुपेतेन क्षारलवणावरान्नसंसृष्टस्य च होमं परिचक्षते।

०८ ०४ यथोपदेशङ् काम्यानि②

यथोपदेशं काम्यानि बलयश् च ४

▼ Oldenberg

4. Sacrifices connected with special wishes and Bali sacrifices (should be performed) as stated (even against the clauses of the last Sūtra).

यथोपदेशं काम्यानि बलयश्च।

०८ ०५ सर्वत्र स्वयम्②

सर्वत्र स्वयं (धमनादि पुरुषप्रयत्नमन्तरेण) प्रज्वलितेऽनावुत्तराभ्यां (=उद्दीप्यस्व जातवेदः, मा नो हिंसीः) समिधावादध्यात् ५

उद्दीप्यस्व जातवेदो
ऽपुचन् निर्दितिं ममं ।
पुशूश् चु मह्यम् आ वंहु
जीवनंज् चु दिशों दश । (२५)

मा नो हिंसीज् जातवेदो
गाम् अश्वं पुरुषुज् जगत् ।

(परहवींब्य) अबिंभृद्(नु) अग्नु आगीहि (=आगच्छ),
श्रिया मा परिपातय ॥ (9)

▼ Oldenberg

5. Whenever the fire flames up of itself, he should put two pieces of wood on it with the next two
(verses: M. I, 9, 9-10),

सर्वत्र स्वयं प्रज्वलितेऽग्नावुत्तराभ्यां समिधावादध्यात् ।

०८ ०६ आपन्माश्रीः श्रीर्मार्गादिति②

"आपन् मा श्रीः, श्रीर् मा गाद्" इति वा ६

▼ Oldenberg

6. Or with (the two formulas), 'May fortune reach me! May fortune come to me!'

आपन्माश्रीः श्रीर्मार्गादिति वा।

०८ ०७ एतदहर्विजानीयाद्यदहर्भार्यामावहते②

एतदहर् विजानीयाद् यदहर् भार्याम् आवहते (विवाहाद्विकम् अत्रोक्तम् इति हरदत्तः) ७

▼ Oldenberg

7. Let him notice the day on which he brings his wife home.

एतदहर्विजानीयाद्यदहर्भार्यामावहते ।

०८ ०८ त्रिरात्रमुभयोरधशश्या②

त्रिरात्रमुभयोरधशश्या ब्रह्मचर्यं क्षारलवणवर्जनं च ८

▼ Oldenberg

8. (From that day) through three nights they should both sleep on the ground, they should be chaste, and should avoid salt and pungent food.

त्रिरात्रमुभयोरधशश्या ब्रह्मचर्यं क्षारलवणवर्जनं च ।

०८ ०९ तयोशश्यामन्तरेण दण्डो②

तयोश् शश्यामन्तरेण दण्डो गन्धलिप्तो वाससा सूत्रेण वा परिवीतस्तिष्ठति ॥

▼ Oldenberg

9. Between their sleeping-places a staff is interposed, which is anointed with perfumes and wrapped round with a garment or a thread.

तयोश्शश्यामन्तरेण दण्डो गन्धलिप्तो वाससा सूत्रेण वा परिवीतस्तिष्ठति ।

०८ १० तज् चतुर्थाऽपररात्र②

तं (दण्ड) चतुर्था ऽपररात्र (=रात्रेस्तुतीयो भागः) उत्तराभ्याम् (=“उदीर्घात” इत्येताभ्यां) उत्थाप्य, प्रक्षाल्य, निधाय,

उदीर्घा॑ऽतो विश्वावसो॒ (गन्धर्व)

न॒मसेडामहे॒ त्वा॑ ।

अन्या॑म्॒ इच्छा॑ प्रफव्य॑ (प्रथमवयसः)

सञ्जायां॑ प॒त्या॑ सृज॑ ।

उ॒दीर्घा॑ (उद्दृच्छ) + अ॒तः प॒तिवती॑ ह्ये॑३ षा॑

विश्वा॑ वसुं॑ न॒मसा॑ गीर्भिर्॑ र॒ईङ्गे॑ ।

अन्या॑म्॒ इच्छा॑ पितृष्टं॑ दं॒ व्य॒क्तां॑

स॒ ते॒ भागो॑ जनु॑षा॑ तस्य॑ विद्धि॑ ॥२१

उ॒दीर्घातः॑ पतिवती॑ ह्ये॑ ए॒षा॑

विश्वा॑वंसुं॑ नमंसा॑ गीर्भिर्॑ ईङ्गे॑ (याचे) ।

अन्या॑म्॒ इच्छा॑ पितृष्टं॑ दं॒ व्य॒क्तां॑

स॒ ते॒ भागो॑ जनु॑षा॑ तस्य॑ विद्धि॑ ।

शेष-होम-मन्त्राः५

अग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते ऽन्वारब्धायाम् उत्तरा आहुतीर् (=सप्त प्रधानाहुतीर्जुहोति “अग्ने प्रायश्चित्ते” इत्येवमाद्याः) हुत्वा जयादि प्रतिपद्यते।

अग्ने॑ प्रायश्॑ (विनाश)॑ चित्ते॑ (सन्धातः)॑! त्वन् द्वेवानां॑ प्रायंश्चित्तिर्॑ असि॑।

ब्राह्मणस्॑ त्वां॑ नाथ-कामः॑ प्रपंद्ये॑।

याऽस्यां॑ पंतिर्घी॑ तुनूः॑ प्रंजाघी॑ पंशुघी॑ लंक्षिघी॑, जारुघीम्॑ अंस्यै॑ ताङ्ग्॑ कृणोमि॑ स्वाहां॑ । (२५)

वायो॑ प्रायश्चित्ते॑! त्वन् द्वेवानां॑ प्रायंश्चित्तिर्॑ असि॑।

ब्राह्मणस्॑ त्वां॑ नाथ-कामः॑ प्रपंद्ये॑।

याऽस्यां॑ पंतिर्घी॑ तुनूः॑ प्रंजाघी॑ पंशुघी॑ लंक्षिघी॑, जारुघीम्॑ अंस्यै॑ ताङ्ग्॑ कृणोमि॑ स्वाहां॑ । (२५)

आदित्य॑ प्रायश्चित्ते॑! त्वन् द्वेवानां॑ प्रायंश्चित्तिर्॑ असि॑।

ब्राह्मणस्॑ त्वां॑ नाथ-कामः॑ प्रपंद्ये॑।

याऽस्यां॑ पंतिर्घी॑ तुनूः॑ प्रंजाघी॑ पंशुघी॑ लंक्षिघी॑, जारुघीम्॑ अंस्यै॑ ताङ्ग्॑ कृणोमि॑ स्वाहां॑ । (२५)

प्रजापते॑ प्रायश्चित्ते॑! त्वन् द्वेवानां॑ प्रायंश्चित्तिर्॑ असि॑।

ब्राह्मणस्॑ त्वां॑ नाथ-कामः॑ प्रपंद्ये॑।

याऽस्यां॑ पंतिर्घी॑ तुनूः॑ प्रंजाघी॑ पंशुघी॑ लंक्षिघी॑, जारुघीम्॑ अंस्यै॑ ताङ्ग्॑ कृणोमि॑ स्वाहां॑ । (२५)

प्रसुवश्॑ (अनुजा)॑ चौपयामश्॑ (पृथिवी)॑ च॒

(इयं वा उपयामः इति श्रुतेः)

काटंश्॑ (लिङ्गरूपलदः)॑ चार्णवश्॑ च॒

धर्णसिश्॑ (गृहं)॑ च॒ द्रविणज्॑ च॒

भग्नश्॑ चान्तरिक्षज्॑ च॒

सिन्धुश्॑ च॒ समुद्रश्॑ च॒

सरस्वाँश्॑ च॒ विश्वव्यंचाश्॑ च॒

ते यं द्विष्पो॑ यश्च नो॑ द्वेष्टि॑, तमेषाज्॑ जस्मे॑ (दन्ते)॑ दद्धमुस्॑ स्वाहां॑ ।

(वसन्तादीनां षण्णामृतूनां द्वौद्वौ मासौ-)

मधुश्व माधवश्व
 शुकश्व शुचिश्व
 नभश्व नभस्यंश् च
 +द्विषश् चौजश्व
 सहंश् च सहस्यंश् च
 तपश् च तपुस्यंश् च
 ते यं द्विष्पो यश्व नो द्वेष्टि तमेषाज् जम्भे_(=दन्ते) दद्धम् स्वाहा॑ ।

चित्तज् च चित्तिश् चा+
 इकूत्रज्_(=अभिग्रेतम्) चाकूतिश्_(=अभिग्रायः) च
 +अधींत्रुज् चाधीतिश्व
 विज्ञातञ्च विज्ञानञ्चु
 नामं चु क्रतुश्_(=आकृतिः) च
 दर्शश्व पूर्णमासश्व
 ते यं द्विष्पो यश्व नो द्वेष्टि तमेषाज् जम्भे_(=दन्ते) दद्धम् स्वाहा॑ ।

वध्वाश् शिरस्य् आज्यशेषानयनम्⑥

भूस् स्वाहा॒, भुवुस् स्वाहा॒, सुवुस् स्वाहो॑ स्वाहा॑ ॥ (10)

(भूरादयः त्रयो लोकाः / ओमिति ब्रह्म ॥)

इति श्रीहरदत्तविरचिते एकाग्निकाण्डमन्त्र व्याख्याने दशमः खण्डः

परस्परवीक्षणम्⑥

परिषेचनान्तं कृत्वा, अपरेणाग्ने प्राचीम् उपवेश्य तस्याश् शिरस्याज्यशेषाद् व्याहृतिभिर् ओङ्कारचतुर्थाभिरानीयोत्तराभ्यां_(="अपश्यं ते" त्यताभ्यां)
 यथालिङ्गं_(=पूर्वया वधूः उत्तरया वरः) मिथस्समीक्ष्य,

(वधूर् वरं समीक्षते)

अपश्यन् त्वा मनसा॒ चेकितानं_(=जानन्तं)
 तपसो॒ जातं तपसो॒ विभूतम् ।
 इह प्रजाम् इह रुद्धिं रराणः
 प्रजायस्व प्रजयां पुत्रकाम ।

(वरो वधूम् ईक्षते)

अपश्यन् त्वा॒ मनसा॒ दीध्यानो॑_(=ध्यायन्ती)
 स्वायाँ॒ त्रन्॑_(न्वा) क्रृत्विये॑_(काले) नाथमानाम् ।
 उपु॒ माम्_(सम्भोगकाले) उच्चा॒ युवतिर् बुभूयाः_(=अनुभूयाः)
 प्रजायस्व प्रजयां पुत्रकामे॑ ।_(४)

उत्तरया॑_(="समज्जन्ति" त्येतया) ऋज्यशेषेण हृदयदेशौ॑ संमृज्य,

(उत्तरयाऽऋज्यशेषेण हृदयदेशौ॑ समनक्ति)

स"मञ्जन्तु विंश्वे देवाः"
 स"मा"पो हृदयानि नौ ।
 सं मातरिंश्वा सं धाता"
 स"मु दे"ष्ट्री (=दात्री [फलानाम्]) दधातु नौ ॥

समञ्जन्तु विश्वे देवास्
 समाप्ते हृदयानि नौ ।
 सं मातरिश्वा सं धाता
 समु देष्ट्री (=सरस्वती) दिदेष्टु नौ । (२५)

अथ जपः⑥

उत्तरास् तिसो (=प्रजापते तन्व मित्यादा:) जपित्वा,

प्रजापते तुन्वं मे जुषस्तु
 त्वष्ट्रं द्वेवेभिस् सुहसाम् (न= सममान) इन्द्र ।
 विश्वैर् द्वै रुतिभिस् सँ रणः
 पुँसां बंहूनां मृतरंस् स्याम । (२४)

(गृहप्रवेश -)

आ" नः प्रजा"ज् जनयतु प्रजा"पतिर्
 आजरसा"य (स्त्रेहाय) स'मनक्त्व अर्यमा" ।
 अ"-दुर-मङ्गलीः पतिलोक"म् आ" विश
 श"न् नो भव द्विप"दे श"ज् च"तुष्ठदे ।

ता" पूषब्ज् छिव"तमाम् ए"रयस्व
 य"स्यां बी"जं मनुष्या व"पन्ति ।
 या" न ऊर्लु" उशती" (=कामयमाना) विस्" (श्र)यातै (=विश्लिष्टै कुर्यात्)
 य"स्याम् उश"न्तः (=कामयमाना:) प्र"हरेम शे"फम् ॥ (५) (11)

शेषं (=आरोहोरु"मित्यादि) समावेशने जपेत् ॥

(अन्तरात्मन्!) आरोहोरुम् उपंबर्हस्व बाहुं
 परिष्वजस्व ज्यायाँ सुमनुस्यमानः (=प्रीयमाण:) ।
 तस्याँ पुष्यतं मिथुनौ सयोनी (=सङ्गतोपस्थौ)
 बृह्णीं प्रजां जुनयन्त्वौ सरेतसा ।

आर्द्र्या (आज्याक्तया) उरण्या (अग्निम्) यत्रा (था) उमंश्वत्,
 (तथा) पुरुषं (गर्भम्) पुरुषेण (शेफेन) शुक्रः ।
 तद् एतौ मिथुनौ सयोनी (=सङ्गतोपस्थौ)
 प्रजया उमृतेनुहं गंच्छतम् ।

▼ Oldenberg

10. In the last part of the fourth night he takes up the (staff) with the next two (verses; M. I, 10, 1-2), washes it and put it away; then (the ceremonies) from the putting of wood on the fire down to the Ājyabhāga oblations (are performed), and while she takes hold of him, he sacrifices the oblations (indicated by the) next (Mantras; M. I, 10, 3-9); then he enters upon the performance of the Jaya and following oblations, and performs (the rites) down to the sprinkling (of water)

round (the fire). Then he makes her sit down to the west of the fire, facing the east, and pours some Ājya of the remains (of those oblations) on her head with the (three) Vyāhṛtis and the word Om as the fourth (M. I, 10, 10-13). Then they look at each other with the next two verses (M. I, 11, 1-2), according to the characteristics (contained in those verses); with the next verse (M. I, 11, 3) he besmears the region of their hearts with remains of Ājya; then he should murmur the next three verses (I, 11, 4-6), and should murmur the rest (of the Anuvāka; I, 11, 7-11) when cohabiting with her.

तं चतुर्थाऽपररात्र उत्तराभ्यामुत्थाप्य प्रक्षाल्य निधायाग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्तेऽन्वारब्धायामुत्तरा आहुतीर्हुत्वा जयादि प्रतिपद्यते परिषेचनान्तं कृत्वाऽपरेणान्ति प्राचीमुपवेश्य तस्याशिरस्याज्यशेषाद्व्याहृतिभिरोङ्कारचतुर्थाभिरानीयोत्तराभ्यां यथालिङ्गं मिथस्समीक्ष्योत्तरया ५५ज्यशेषेण हृदयदेशौ सम्मज्योत्तरास्तिसो जपित्वा शेषं समावेशने जपेत् ।

०८ ११ अन्यो वैनामभिमन्त्रयेत्②

अन्यो वैनाम् अभिमन्त्रयेत् (अन्न सुदर्शनाचार्यः - इदं च "अहं गर्भमदधाम्" इत्यादि लिङ्गविरोधेऽपि श्रुतेर्बलीयस्त्वा)११

अुहं गर्भम् अदंधाम् ओषंधीष्व्

अुहं विश्वेषु भुवनेष्व् अुन्तः ।

अुहं प्रुजा अंजनयं पितृणाम्

अुहं जनिभ्यो (=जन्याः = वध्वाः) अपुरीषु (=पश्चात्कालस्तुषासु) पुत्रान् ।(५)

पुत्रिणेमा कुमारिणा विश्वम् आयुर् व्यंशुतम् ।

उभा हिरण्य-पेशसा (=रूपौ) वीति (=हनिर्) हौत्रा कृतद्वंसू (=कृतवसू) ।

दशस्यन्त्वा (=दशस्यन्तौ =दातारौ) इमृतांयु कं (पादपूरणे) श (स)म् ऊधों

रोमुशँ हंथो (=श्लेषं कुरुतम्) दुवेषु कृणुतो दुवः (=परिचरणम्) ।(५)

▼ Oldenberg

11. Or another person should recite (the rest of the Anuvāka) over her, (before they cohabit).

अन्यो वैनामभिमन्त्रयेत्।

०८ १२ यदा मलवद्वासाः②

यदा मलवद्वासाः स्यादथैनां ब्राह्मण-प्रतिषिद्धानि कर्माणि संशास्ति "यां मलवद्वाससम्" (तैस. २.५.१) इत्येतानि ॥

▼ Oldenberg

12. [f2] During her (first) monthly illness he instructs her about the things forbidden (to menstruous women), contained in the Brāhmaṇa, in the section, 'A menstruous woman with whom,' &c.

[f2]: Taittirīya Saṃhitā II, 5, 1, 6 seq.

यदा मलवद्वासाः स्यादथैनां ब्राह्मणप्रतिषिद्धानि कर्माणि संशास्ति "या मलवद्वासस"मित्येतानि ।

1. .../..../..../..../..../vedAH_Rk/static/shAkalam/saMhitA/vishvAsa-prastutiH/10/AdityaH/Rk/raibhy_AsId_anudeyI

2. .../..../..../..../..../../vedAH_Rk/static/shAkalam/saMhitA/vishvAsa-prastutiH/10/AdityaH/Rk/raibhy_AsId_anudeyI

०५ ऋतुसमवेशनम्①

०८ १३ रजसः प्रादुर्भावात्②

रजसः प्रादुर्भावात्स्नातामृतुसमावेशने उत्तराभिरभिमन्त्रयेत् (=विष्णुर्योनिर्मित्यादिभिः त्रयोदशभिः) १३

▼ Oldenberg

13. After the appearance of her monthly illness, he should, when going to cohabit with her after her illness, recite over her, after she has bathed, the next verses (M. I, 12, 1-13, 4).

रजसः प्रादुर्भावात् स्नातामृतुसमावेशने उत्तराभिरभिमन्त्रयते ।

०९ ०१ चतुर्थप्रभृत्याषोडशीमुत्तरामुत्तरां②

चतुर्थप्रभृत्याषोडशीमुत्तरामुत्तरां युग्मां प्रजानिःश्रेयसमृतुगमन इत्युपदिशन्ति १

▼ Oldenberg

1. Each following night with an even number, from the fourth (after the beginning of her monthly illness) till the sixteenth, brings more excellent offspring to them, if chosen for the (first) cohabiting after her illness; thus it is said.

चतुर्थप्रभृत्याषोडशीमुत्तरामुत्तरां युग्मां प्रजानिश्श्रेयसमृतुगमन इत्युपदिशन्ति ।

०६ कर्मान्तराणि①

०९ ०२ अर्थप्राध्वस्य परिक्षवे②

अर्थप्राध्वस्य (अर्थाय प्रस्थितस्य) परिक्षवे परिकासने चाप उपस्पृश्योत्तरे (अनुहवं परिहवं) यथालिङ्गं (अनुहवे = अन्वाह्वाने, परिहवे, दुःस्वप्ने ... इपीति हरदत्तः) जपेत् ॥

▼ Oldenberg

2. If he sneezes or coughs while going about on business, he should touch water and should murmur the two following (verses; M. I, 13, 5. 6) according to the characteristics (which they contain).

अर्थप्राध्वस्य परिक्षवे परिकासने चाप उस्पृश्योत्तरे यथालिङ्गं जपेत्।

०९ ०३ एवमुत्तरैर्यथालिङ्गज्②

एवम् (अर्थप्राध्वस्य दुनिमित्ते इप उपस्पृश्य) उत्तरैर्यथालिङ्गं (=अग्निरस्त्विति चित्रियपक्षे, सिवाते सिगसिनसि, शकुनौ "उद्भातेव शकुने", "आराते अग्नेः" इति वनस्पतौ, "नमश्शकृत्सदे" इति शकृदीतौ) चित्रियं (=अक्षत्थविशेषं) वनस्पति (पुष्टैर्विना फलवन्तम्) शकृदीति सिग्वातं (=सिंचो वस्त्रस्य वातम्) शकुनिम् (=सुवचनम्/ अशुभवचनम् इति सुदर्शनः) इति ॥

▼ Oldenberg

3. In the same way with the next (Mantras - M. I, 13, 7-10 - he should address the following objects), according to the characteristics (which those Mantras contain): a conspicuous tree, a heap of excrements, the skirt (of his garment) which is blown against him by the wind, and a shrieking bird.

एवमुत्तरैर्यथालिङ्गं चित्रियं वनस्पति शकृदीतिं सिग्वातं शकुनिमिति ।

०९ ०४ उभयोर्हृदयसंसर्गोऽप्सुस्त्रिरात्रावरम्②

उभयोर् हृदय-संसर्गोऽप्सुस् त्रिरात्रावरं ब्रह्मचर्यं चरित्वा, (पुनर्वस्योः) स्थालीपाकं श्रपयित्वा ऽग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते ऽन्वारब्धायाँ स्थालीपाकादुत्तरा आहुतीर् (सप्त प्रथानाहुतयः प्रातरनिमित्येवमाद्याः) हुत्वा, जयादि प्रतिपद्यते, परिषेचनान्तं कृत्वा, तेन (स्थालीपाकेन) सर्पिष्मता युग्मान् द्व्यवरान् ब्राह्मणान् भोजयित्वा सिद्धिं वाचयीत।

▼ Oldenberg

4. One (for instance, the wife's father) who wishes that the hearts of both (husband and wife) may be in accord should observe chastity through at least three nights and should prepare a Sthālīpāka. Then (the ceremonies) from the putting (of wood) on (the fire) down to the Ājyabhāga oblations (are performed), and while the wife takes hold of him, he sacrifices of the Sthālīpāka the oblations (indicated by the) next (Mantras; M. I, 14, 1-7); then he enters upon the performance of the Jaya and following oblations, and performs (the rites) down to the sprinkling (of water) round (the fire). (The remains of) the (sacrificial food) with butter, he should give to eat to an even number of Brāhmaṇas, at least to two, and should cause them to pronounce wishes for his success.

उभयोर्हृदयसंसर्गेऽप्सुस्त्रिरात्रावरं ब्रह्मचर्यं चरित्वा स्थालीपाकं श्रपयित्वाऽग्नेरूपसमाधानाद्याज्यभागान्तेऽन्वारब्धायां स्थालीपाकादुत्तरा आहुतीर्हत्वा जयादि प्रतिपद्यते परिषेचनान्तं कृत्वा तेन सर्पिष्मता युग्मान् द्व्यवरान् ब्राह्मणान् भोजयित्वा सिद्धिं वाचयीत ।

०९ ०५ श्वस्तिष्येणेति②

(विवाहप्रकरणे तूपदेशात्सकृत्पात्रप्रयोगः शम्याश्र ।)

श्वस्तिष्येणेति त्रिस्सप्तैर् (=२१) यवैः पाठां (=ओषधिविशेषम्) परिकिरति - "यदि वारुण्यसि वरुणात्त्वा निष्क्रीणामि यदि सौम्यसि सोमात्त्वा निष्क्रीणामि" इति ५

▼ Oldenberg

5. [f1] When the moon, on the following day, will be in conjunction with Tiṣya, she strews three times seven barley-grains around (the plant) Clypea Hernandifolia with (the formula), 'If thou belongest to Varuṇa, I redeem thee from Varuṇa. If thou belongest to Soma, I redeem thee from Soma.'

[f1]: 9, 5. Comp. Gobhila II, 6, 6 seq.

श्वस्तिष्येणेति त्रिस्सप्तैर्यवैः पाठां परिकिरति "यदि वारुण्यसि वरुणात्त्वा निष्क्रीणामि यदि सौम्यसि सोमात्त्वा निष्क्रीणामि" इति ।

०९ ०६ श्वोभूते②

(उपोष्य) श्वोभूते (पाठाम्) उत्तरया ("इमां खनीमि") + उत्थाप्य (उत्खाय खनित्रेण)

+ उत्तराभिस् तिसृभिर् ("उत्तानपर्णः") अभिमन्त्र्य

उत्तरया ("अहमस्मी"ति) प्रतिच्छन्नां (छन्ना) हस्तयोराबध्य

शय्याकाले बाहुभ्यां भर्तरं परिगृहीयाद् उपधानलिङ्गया ("उपतेऽधा") ६

▼ Oldenberg

6. On the following day she should set upright (the plant) with the next (verse; M. I, 15, 1), should recite the next three (verses; M. I, 15, 2-4) over it, should tie (its root) with the next (verse; M. I, 15, 5) to her hands so that (her husband) does not see it, and should, when they have gone to bed, embrace her husband with her arms, with the verse alluding to the word upadhāna ('putting on'; M. I, 15, 6).

श्वोभूते उत्तरयोत्थाप्योत्तराभिस्तिसृभिरभिमन्त्र्योत्तरया प्रतिच्छन्नां हस्तयोराबध्य शय्याकाले बाहुभ्यां भर्तरं परिगृहीयादुपधानलिङ्गया ।

०९ ०७ वश्यो भवति②

वश्यो भवति ७

▼ Oldenberg

7. Thus he will be subject to her.

वश्यो भवति।

०९ ०८ सपत्नीबाधनञ्च②

सपत्नीबाधनं च।

▼ Oldenberg

8. By this (rite) also (a wife) overcomes her co-wives.

सपत्नीबाधनञ्च ।

०९ ०९ एतेनैव कामेनोत्तरेणानुवाकेन②

एतेनैव कामेनोत्तरेणानुवाकेन ("उदसौ सूर्यो अगात्") सदादित्यमुपतिष्ठते ९

▼ Oldenberg

9. For this same purpose she worships the sun daily with the next Anuvāka (M. I, 16).

एतेनैव कामेनोत्तरेणानुवाकेन सदादित्यमुपतिष्ठते ।

०९ १० यक्षमगृहीतामन्यां वा②

यक्षमगृहीतामन्यां (मातृप्रभृति) वा ब्रह्मचर्ययुक्तः पुष्करसंवर्तमूलैरुत्तरैर् ("अक्षीभ्यां ते नासिकाभ्यां") यथालिङ्गमङ्गानि संमृश्य प्रतीचीनं निरस्येत् (प्रतिमन्त्रं सम्पर्शनं निरसनं च) १०

▼ Oldenberg

10. If a wife is affected with consumption or is otherwise sick, one who has to observe chastity, should rub her limbs with young lotus leaves which are still rolled up, and with lotus roots, with the next (formulas, limb by limb) according to the characteristics (contained in those formulas; M. I, 17, 1-6), and should throw away (the leaves and roots) towards the west.

यक्षमगृहीतामन्यां वा ब्रह्मचर्ययुक्तः पुष्करसंवर्तमूलैरुत्तरैर्यथालिङ्गमङ्गानि सम्मृश्य प्रतीचीनं निरस्येत् ।

०९ ११ वधूवास उत्तराभिरेतद्विदे②

वधूवास उत्तराभिर् ("परा देही" त्यादयश्वतसः) एतद् (मन्त्रकर्म-) विदे दद्यात् ११

▼ Oldenberg

11. With the next (verses; M. I, 17, 7-10) he should give the wife's garment (which she has worn at the wedding [?]) to (a Brāhmaṇa) who knows this (ceremony).

वधूवास उत्तराभिरेतद्विदे दद्यात् ॥

०७ उपनयनप्रकरणम्①

१० ०१ उपनयनं व्याख्यास्यामः②

उपनयनं व्याख्यास्यामः १

▼ Oldenberg

1. We shall explain the Upanayana (or initiation of the student).

उपनयनं व्याख्यास्यामः।

१० ०२ गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत②

गर्भाष्टमेषु (=गर्भवर्षद्वय-अष्टमं येषां तेषु [वर्षेषु]) ब्राह्मणम् उपनयीत २

▼ Oldenberg

2. Let him initiate a Brāhmaṇa in the eighth year after the conception,

गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत।

१० ०३ गर्भेकादशेषु राजन्यम्②

गर्भेकादशेषु राजन्यं
गर्भद्वादशेषु वैश्यम् ३

▼ Oldenberg

3. A Rājanya in the eleventh, a Vaiśya in the twelfth year after the conception.

गर्भेकादशेषु राजन्यं गर्भद्वादशेषु वैश्यम्।

१० ०४ वसन्तो ग्रीष्मश्②

वसन्तो ग्रीष्मश् शरद् इत्य् ऋतवो वर्णनुपूर्व्येण ४

▼ Oldenberg

4. Spring, summer, autumn: these are the (fit) seasons (for the Upanayana), corresponding to the order of the castes.

वसन्तो ग्रीष्मश् शरद् इत्य् ऋतवो वर्णनुपूर्व्येण।

१० ०५ ब्राह्मणान् भोजयित्वाशिषो②

ब्राह्मणान् भोजयित्वाशिषो वाचयित्वा कुमारं भोजयित्वा

(उपनयने - एवमन्तं पित्रादे: कर्म / अथाचार्यः उष्णाशशीताश्चाप्यः संसृजति।)

इनुवाकस्य प्रथमेन यजुषाऽपः ("उष्णेनवाय" वित्येतेन) संसृज्योष्णाश् शीतास्व् आनीय (न शीता उष्णासु)

हरदत्तो उत्र१।

(उष्णा आपः शीतास्वानयति) उष्णोनं वायवुदुकेनेह्य्, अर्दितिः केशान् वपतु ।

उत्तरर्या (आप उन्दन्त्विडत्येतया) शिर उनत्ति ५

(शिरस उन्दनम् = आद्विकरणम्) आप उन्दन्तु जीवसे
दीर्घायुत्वायु वर्चसे ।
ज्योक् चु सूर्यै दृशे ।

▼ Oldenberg

5. (The boy's father) serves food to Brāhmaṇas and causes them to pronounce auspicious wishes, and serves food to the boy. (The teacher?) pours together, with the first Yajus (of the next Anuvāka, warm and cold) water, pouring the warm water into the cold, and moistens (the boy's) head with the next (verse; M. II, 1, 2).

ब्राह्मणान् भोजयित्वाशिषो वाचयित्वा कुमारं भोजयित्वाऽनुवाकस्य प्रथमेन यजुषाऽपः संसृज्योष्णाश शीतास्वानीयोत्तरया शिर उनत्ति ।

१० ०६ त्रीस्त्रीन्②

त्रीस्त्रीन् दर्भन् अन्तर्धायोत्तराभिश् चतसृभिः ("येनावपत्" इत्यादिभः) प्रतिमन्त्रं प्रतिदिशं प्रवपति ६

(ग्राचान्दिशि) येनावपत् सविता क्षुरेण
सोमस्यु राज्ञो वरुणस्य विद्वान् ।
तेन ब्रह्मणो! वपतेदम् अुस्या-
ऽऽयुष्माज् जरदृष्टिर् यथा ऽसंद् अुयम्
अुसौ (←अत्रोहः) ।

(दक्षिणतः) येनं पूषा बृहस्पतेर् अुग्नेर्
इन्द्रस्यु चाऽऽयुषे ऽवंपत् ।
तेनास्याऽऽयुषे वप्
सौश्लोक्याय स्वृस्तयै ।

(पश्चात्) येनु भूयुश् चरात्प् अुयज्,
ज्योक् चु पश्याति सूर्यम् ।
तेनास्याऽऽयुषे वप्
सौश्लोक्याय स्वृस्तयै ।

(उत्तरे) येनं पूषा बृहस्पतेर् अुग्नेर्
इन्द्रस्यु चाऽऽयुषे ऽवंपत् ।
तेन ते वपाम्य् असाव् (←अत्रोहः)
आयुषा वर्चसा यथा ज्योक् सुमना असाः ।

▼ Oldenberg

6. [f1] Having put three Darbha blades into his hair (towards each of the four directions) (the teacher [?]) shaves his hair with the next four (verses; M. II, 1, 3-6) with the different Mantras, towards the different (four) directions.

[f1]: 10, 6, 7. The difference which Haradatta makes between the teacher who begins to shave him (pravapati) and the barber who goes on with shaving (vapantam) seems too artificial.

त्रींस्त्रीन् दर्भनन्तर्धायोत्तराभिश् चतसृभिः प्रतिमन्त्रं प्रतिदिशं प्रवपति।

१० ०७ वपन्तमुत्तरयानुमन्त्रयते②

वपन्तम् उत्तरया ("यत् क्षुरेण" इत्य् एतया) अनुमन्त्रयते दक्षिणतो माता ब्रह्मचारी वा ७

(नापितम् अनुमन्त्रयति-) यत् क्षुरेण मुर्चयता (=तीक्षणेन)

सुपेशसा वष्ट्रा वर्षसि केशान् ।

शुन्धि शिरो मास्यायुः प्रमोषीः ।

▼ Oldenberg

7. [f2] With the following (verse, M. II, 1, 7, somebody) addresses him while he is shaving.

[f2]: Haradatta: The teacher addresses the barber, &c. - Sudarśanārya: The mother of the boy or a Brahmacārin [comp. Sūtra 8] . . . addresses the teacher who shaves him.

वपन्तमुत्तरयानुमन्त्रयते दक्षिणतो माता ब्रह्मचारी वा।

१० ०८ आनङ्गुहे शकृत्पिण्डे②

आनङ्गुहे शकृत्पिण्डे यवान् निधाय तस्मिन् केशान् उपयम्योत्तरया ("उप्त्वाय केशा" इत्येतया) उम्बर-मूले दर्भ-स्तम्बे वा निदधाति ८

उप्त्वास्यु केशान् वरुणस्यु राजो,

बृहस्पतिंस् सविता सोमो अग्निः ।

तेभ्यों (=केशेभ्यो) निधानं बहुधा अन्विन्दन्

अन्तुरा द्यावांपृथिवी अुपस् सुवः ॥

▼ Oldenberg

8. Towards the south, his mother or a Brahmacārin strews barley-grains on a lump of bull's dung; with this (dung) she catches up the hair (that is cut off), and puts it down with the next (verse; M. II, 1, 8) at the root of an Udumbara tree or in a tuft of Darbha grass.

आनङ्गुहे शकृत्पिण्डे यवान्निधाय तस्मिन् केशानुपयम्योत्तरयोदुम्बरमूले दर्भस्तम्बे वा निदधाति।

१० ०९ स्नातम् अग्नेर्②

स्नातम् (शुचि-वाससं बद्ध-शिखं यजोपवीतिनम्) अग्नेर् उपसमाधानाद्य आज्य-भागान्ते (शस्या: परिध्यर्थे, सकृत्यात्रप्रयोगः) पालाशीं समिधम् उत्तरया ("आयुर्द देव" इत्येतया ५५चार्योक्तया) ५५धाप्य

आयुर्द देव जुरसं गृणानो

घृत (✓ क्षरणदीप्त्यो)-प्रतीको (=अवयवो) घृत-पृष्ठो अग्ने ।

घृतं पिबन् अमृतज् चारु गव्यं

पितेवं पुत्रज् जुरसें नयेमम् ।

उत्तरेण अग्निं, दक्षिणेन पदा ५६मानम् आस्थापयत्य् - आतिष्ठेति ९

(तत्रैव चावस्थापनं यावत् तिष्ठति।)

आतिष्ठेमम् अशमानुम्

अश्मेवु त्वं स्थिरा (से पुस्ति) भंव ।

अभितिष्ठ पृतन्युतस् (=पृतनाकामान्)
सहस्व पृतनायुतः (=पृतनाकामान्) । (२५)

▼ Oldenberg

9. [f3] After (the boy) has bathed, and (the ceremonies) from the putting (of wood) on (the fire) down to the Ājyabhāga oblations (have been performed), he causes him to put a piece of Palāśa wood on the fire with the next (verse; M. II, 2, 1), and makes him tread with his right foot on a stone to the north of the fire, with (the verse), 'Tread' (M. II, 2, 2).

[f3]: Comp. above, II, 4, 3.

स्नातम् अनेर उपसमाधानाद्य-आज्यभागान्ते पालाशीं समिधम् उत्तरया ६६धाप्योत्तरेणानि दक्षिणेन पदाऽश्मानम् आस्थापयत्य् आतिष्ठेति।

१० १० वासः②

वासः सद्यः कृतोत्तम् (=सद्यः कृतम् ऊतं च - विनूतनम्) उत्तराभ्याम् ("रेवतीस्त्वे"त्येताभ्यां) अभिमन्त्र्य

(नक्षत्रेषु) रेवतीस्त्वा व्यक्षण् (=व्यवसंसयन् [मेषादिभ्यः])
कृत्तिकुश् चाकृन्त्स् त्वा ।
धियोऽवयन्, अव ग्न (=देवता) आवृज्जन् (=अच्छिन्दन्)
सुहस्रम् अन्ताँ (=दशासूत्राणि) अभितो अयच्छन् ।

देवीर् देवायं (वस्त्र) परिधी (धौ) संवित्रे ।
मुहत् तद् आसाम् अभवन् महित्वनम् (=महत्वम्) । (२५)

वासः-परिधापनम्⑥

उत्तराभिस्तिसृभिः ("या अकृन्त"नित्येताभिः) परिधाप्य

(पूर्वमन्त्रस्योल्लेखो ऽत्र)

या अकृन्तुन् अवयन् या अतंवत्
याश् चं देवीर् (वस्त्रस्य) अन्तान् अभितोऽददन्त (←दद दाने) ।
तास् त्वा देवीर् जुरसे संव्युन्त्व
आयुष्मान् इुदं परिधृत्व वासः ।

परिधत्त धन्त् वासंसैन्यं
शतायुषं कृणुत दीर्घम् आयुः ।
बृहस्पतिः प्रायंच्छुद् वासं पुतत्
सोमायु राजे परिधातुवा उं ।

जुरां गच्छासि, परिधृत्व वासो
भवां कृष्टीनाम् (=मनुष्याणा) अभिशस्ति-पावा (ता) ।
शतज् चं जीव शुरदेस् सुवर्ची
रुयश् चु पोषुम् उपु संव्ययस्व (वासो यथा रायस्योषं भवति तथा)।

परिहितम् उत्तरयानुमन्त्रयते ("परीदं वास") १०

(परिहितवत्तं कुमारम् उत्तरयानुमन्त्रयते)

परीदं वासो अधि^(+अ)धास् स्वृस्तये
 ऽभूत् आपीनाम्^(=आप्तानां) अभिशस्ति-पावा^(ता!) ।
 शुतज् चं जीव शुरदं पुरुचीर्^(=बहुगतीः)
 वसूनि चार्यो विभजासि^(←स्वरः??) जीवन् ।

▼ Oldenberg

10. Having recited the next two (verses; M. II. 2, 3, 4) over a garment that has been spun and woven on one day, and has caused him, with the next three (verses; M. II. 2, 5-7), to put it on, he recites over him, after he has put it on, the next (verse; M. II, 2, 8).

वासः सद्यः कृत्तोत्तमुत्तराभ्यामभिमन्त्र्योत्तराभिस्तिसृष्टिः परिधाप्य परिहितमुत्तरयाऽनुमन्त्रयते ।

१० ११ मौज्जीम् मेखलाम्②

मौज्जी⑥

मौज्जीं मेखलां त्रिवृतां^(त) त्रिःप्रदक्षिणम् उत्तराभ्यां ("इयं दुरुक्ता" दित्येताभ्यां कुमारोक्ताभ्यां) परिवीय

इयं दुरुक्तात् परिबाधंमाना
 शर्म वर्लयं^(=वरणीय) पुनृती नु आगांत् ।
 प्राणापानाभ्यां बलंम् आभरन्ती
 प्रिया देवानाँ सुभगा मेखलेयम् ।

ऋतस्य गोप्त्री, तपंसः परस्^(=ग्र)पी^(=पात्री)
 छ्रुती रक्षुस् सहंमाना अरांतीः ।
 सा नंस् समुन्तम् अनु परीहि भुद्रयां
 भुर्तरिस्^(=बिभ्राणः) ते मेखले मा रिषाम ।

अजिनमन्त्रः⑥

+अजिनम् उत्तरमुत्तरया (मित्रस्य चक्षुरित्येतया कुमारोक्तया) ११

(धर्मसूत्रेषु - "क्षत्र-वृद्धिम् इच्छन् वस्त्राण्य् एवोभ्य-वृद्धिम् इच्छन् उभयमिति हि ब्राह्मणम् ९" इत्यादि विकल्पा उक्ताः । तस्मिन् पक्षे अजिनप्रतिनिधित्वेन प्रायेण ग्राह्यं वस्त्रम् ।)

११ मित्रस्य चक्षुर्धरुणम्⑥

मित्रस्य चक्षुर् धरुणं बलीयुस्
 तेजों यशस्वि स्थविरुः समिद्धम् ।
 अनाहनुस्यं^(=अधूतयोग्य) वसंनज् जरिष्ण
 परीदं वाज्य^(=अन्नवत्) अजिनं दधे ऽहम् ॥ (२)

▼ Oldenberg

11. [f4] He ties thrice around him, from left to right, a threefold-twisted girdle of Muñja grass with the next two (verses; M. II. 2, 9. 10), and (gives him) a skin as his outer garment with the next (verse; II, 2, 11).

[f4]: Comp. Āpast. Dharma-sūtra I, I, 2, 33; I, 3, 3 seq.

मौञ्जीं मेखलां त्रिवृतां त्रिः प्रदक्षिणमुत्तराभ्यां परिवीयाजिनमुत्तरमुत्तरया।

१० १२ उत्तरेणाग्निन् दर्भन्②

उदकाज्जलिम् अस्मा अज्जलाव् (प्रोक्षणाथम्) आनीयोत्तरया ("समुद्रादूर्मि"रित्येत्या) त्रिः प्रोक्ष्य (कुमार-कृत्यम् एतत्। आचार्यः प्रोक्षति तत इति विश्वासः। सकृत् मन्त्रेण, द्विस्तूष्णीम्।)

(प्रोक्षणमन्त्रः)

सुमुद्राद् ऊर्मिर् मधुमाँ उदारद् (=उदागमद् [एतैः प्रोक्षणविन्दुभिः])
उपाँशुना (=उपांशैः → अंशुनिष्ठैः) सम् अंमृत्वम् अंश्याम्।
इमे नु ते रुशमयुस् सूर्योस्यु
येभिस् सप्तित्वं (=समानपानं) पितरों नु आयन्।

(यैः रश्मेभिस् सह वामदेवस्य पितरो सोमपानं कृतवन्तः, तत्कारणका बिन्दवो मयि पतिताः)

हस्तग्रहणम्⑥

उत्तरैर् (अनिष्टे हस्तमग्रमीदित्यादिभिः) दक्षिणे हस्ते गृहीत्वा (- प्रतिमन्त्रं ग्रहणावृत्तिः)

अुनिष् टे हस्तंम् अग्रभी (ही)त्।
सोमस् ते हस्तंम् अग्रभीत्।
सुविता ते हस्तंम् अग्रभीत्।
सरंस्वती ते हस्तंम् अग्रभीत्।
पूषा ते हस्तंम् अग्रभीत्।
आर्यमा ते हस्तंम् अग्रभीत्।
अँशुस् ते हस्तंम् अग्रभीत्।
भगंस् ते हस्तंम् अग्रभीत्।
मित्रस् ते हस्तंम् अग्रभीत्।
मित्रस् त्वम् अंसि धर्मीणा,
ऽग्निर् आंचार्यस् तवं। (५)

(कीदृशश्च सः? मित्रं देवा अबुवन्त - सोमं राजानं हनामेति। सो ऋवीन् - नाहं सर्वस्य वा अहं मित्रम् अस्मि।)

परिदानम्⑥

उत्तरैर् ("अग्नये त्वा परिदानमी"त्यादिभिः) देवताभ्यः परीदाय

(असौशब्दस्य स्थाने माणवकस्य नाम निर्देशः संबुद्ध्या)

(असौशब्दस्य स्थाने माणवकस्य नाम निर्देशः संबुद्ध्या, स्वरं विना।)

अुग्नयैं त्वा परिंददाम्य् (→रक्षार्थं दानं परिदानम्) असौ।
 सोमांय त्वा परिंददाम्य् असौ।
 सुवित्रे त्वा परिंददाम्य् असौ।
 सरस्वत्यै त्वा परिंददाम्य् असौ।
 मृत्यवें त्वा परिंददाम्य् असौ।
 युमायं त्वा परिंददाम्य् असौ।
 गुदायं त्वा परिंददाम्य् असौ।
 अन्तकाय त्वा परिंददाम्य् असौ।
 अुद्भ्यस् त्वा परिंददाम्य् असौ।
 ओषंधीभ्यस् त्वा परिंददाम्य् असौ।
 पृथिव्यै त्वा सर्वैश्वानुरायै (←उदात्तद्वयम्??) परिंददाम्य् असौ।

उपनयनम्⑤

उत्तरेण यजुषा ("देवस्य त्वा सवितुः" इत्येतेन स्वसमीपं) +उपनीय

द्वेवस्यं त्वा सवितुः प्रसुव् (अनुजायाम्) उपेनये ऽसौ (←नामनिर्देशः पूर्ववत् / केचिचु - अन्तोदात्तस्य पाठात् आचार्यस्य नामः प्रथमया निर्देशः मन्यन्ते //) ।

सुप्रजा इति ("सुपोषः पोषै" इत्येवमन्तम्) दक्षिणे कर्णे जपति १२

(कर्णे जपः)

सुप्रजा: प्रुजया भूयास्,
 सुवीरो वीरैस्,
 सुवर्चु वर्चसा,
 सुपोषः पोषैः ।

(→सूपसार्म-बहुब्रीहाव उत्तरपदादिर् उदात्तः ।)

▼ Oldenberg

12. [f5] To the north of the fire (the teacher) spreads out Darbha grass; on that he causes (the boy) to station himself with the next (verse; M. II. 3, 1), pours his joined hands full of water into (the boy's) joined hands, makes him sprinkle himself three times with the next (verse; M. II, 3, 2), takes hold of his right hand with the next (formulas; M. II, 3, 3-12), gives him with the next (formulas; M. II, 3, 13-23) in charge to the deities (mentioned in those Mantras), initiates him with the next Yajus (M. II, 3, 24), and murmurs into his right ear the (Mantra), 'Blessed with offspring' (II, 3, 25).

[f5]: As to the words, 'he initiates him' (upanayati), comp. Śāṅkhāyana II, 2, 11. 12; Āśvalāyana I, 20, 4 &c.

उत्तरेणाग्ने दर्भन् सँस्तीर्य तेष्व् एनम् उत्तरया द्वस्थाप्योदकाज्जलिम् अस्मा अज्जलाव् आनीयोन्तरया त्रिः प्रोक्ष्योन्तरैर् दक्षिणे हस्ते गृहीत्वोन्तरैर् देवताभ्यः परीदायोन्तरेण यजुषोपनीय "सुप्रजा" इति दक्षिणे कर्णे जपति ॥

११०३ ब्रह्मचर्यमागामिति कुमार②

"ब्रह्मचर्यम् आगाम्" इति (सवित्रा प्रसूत इत्येवमन्तो मन्त्रः) कुमार आह १

(कुमारस्य मन्त्रः)

ब्रह्मचर्यम् आगाम्, उपु माऽनंयस्व, देवेन सवित्रा प्रसूतः (=अनुजातः) ।

▼ Oldenberg

1. The boy says, 'I am come to be a student' (II, 3, 26).

ब्रह्मचर्यमागामिति कुमार आह।

११०२ प्रष्टम् परस्य②

प्रष्टं परस्य प्रतिवचनं कुमारस्य २

(आचार्य:-) को नामासि?

(ब्रह्मचारी-) असौ (←नामनिर्देशः प्रथमया) नामांस्मि।

(आचार्य:-) कस्यं ब्रह्मचार्यसि असौ (←नामनिर्देशसंबुद्ध्या)?

(ब्रह्मचारी-) "प्राणस्यं ब्रह्मचार्यं अंस्मि असौ" (←स्वनामनिर्देशः प्रथमया)।

▼ Oldenberg

2. The other (i.e. the teacher) has to ask; the boy has to answer (II, 3, 27-30).

प्रष्टं परस्य प्रतिवचनं कुमारस्य।

११०३ शेषम् परो②

शेषं ("एष ते देव सूर्यं") परो (आचार्य:) जपति ३

(आचार्य:-) एष ते देव सूर्य ब्रह्मचारी।

तं गोपाय, सु मा मृत।

एष ते सूर्यं पुत्रस्, स दीर्घायुस्, सु मा मृत।

याँ स्वस्तिम् अग्निर् वायुस् सूर्यश्च चुन्द्रमा आपो इनुं सञ्चरन्ति,

ताँ स्वस्तिम् अनुं सञ्चरासौ (←नामनिर्देशसंबुद्ध्या)।

▼ Oldenberg

3. The other murmurs the rest (of the Anuvāka),

शेषं परो जपति।

११०४ प्रत्यगाशिषज् चैनम्②

प्रत्यगाशिषं (आत्मगाम्याशीः फलं यस्मिन्मन्त्रे, अध्वनामित्यारभ्य आ उपनयनसमाप्तेर्व प्रत्यगाशिषो मन्त्रः "योगे" इत्यादयः) चैनं वाचयति ४

(ब्रह्मचारी सूर्यम् प्रति-) अध्वनाम् अध्वपते (सूर्य) श्रेष्ठस्याऽध्वनः (ब्रह्मचर्यमार्गस्य) पारम् अंशीय ॥ (3)

▼ Oldenberg

4. And causes the boy to repeat (the Mantra) which contains wishes for himself (II, 3, 32).

प्रत्यगाशिषं चैनं वाचयति।

११ ०५ उक्तमाज्यभागान्तम्②

उक्तम् आज्यभागान्तम् ("आयुर्दा देव ... " इति समिदाधाने) ५

▼ Oldenberg

5. [f1] (The rites) down to the Ājyabhāgas have been prescribed.

[f1]: 11, 5. See above, Section 10, Sūtra 9.

उक्तमाज्यभागान्तम्।

११ ०६ अत्रैनमुत्तरा आहुतीहावयित्वा②

अत्रैनम् उत्तरा ("योगे योगे" इत्येकादशर्च:) आहुतीर् हावयित्वा जयादि प्रतिपद्यते ६

(तत्र द्वितीयचतुर्थीं "इममग्न आयुषे" "अग्निष्ठ आयुः प्रतराम्" इति लिङ्गविरोधात् "आयुर्दा देव जरसम्" इतिवत् स्वयमेव ब्रूयात्, नैनं वाचयति । प्रधान-होमेषु हावयित्वेति वचनाद् उपहोमेष्व आचार्य एव कर्ता।)

(ते च सर्वे माणवकर्स्यैव । द्वितीयचतुर्थाव् आचार्यस्येत्येके ।)

०७ योगेयोगे तवस्तरं

(रथादि) यो"गेयोगे तव"स् (=गति[वत्]) तरवँ
वा"जेवाजे हवामहे ।
(वयं स्तोत्रत्वेन) स"खाय(ःः) इ"न्द्रम् ऊत"ये । (५)

०२ इममग्न आयुषे

इमम् अंग्नु आयुषे वर्चसे कृथि
तिग्मम् ओजों वरुणु सौशिशाधि ।
मृतेवांस्मा अदित्ये शर्म यच्छु
विश्वे देवा जरादृष्टिर् यथा ऽसंत् (जनः)॥

(अग्नि-वरुण-सोमादिति-विश्वेभ्यः देवेभ्यः इदन्न मम ।)

शत"म् इ"न् नु" शर"दो अ"न्ति(कं) देवा,
य"त्रा नश् चक्रा" (कृ.) जर"सन् तनू"नाम् ।
पुत्रा"सो य"त्र पित"रो भ"वन्ति
(तादृशे काले) मा" नो मध्या" रीरिषता"ऽऽयुर् (आ स्वतो)ग"न्तोः (=गमनात्) । (४)

(देवेभ्यः इदुन्न मम ।)

अुनिष्ठ आयुः प्र(कृष्ट)तुरां दंधात्व्
अुनिष्ठ टे पुष्टि प्रतुरां कृणोतु ।
इन्द्रों मुरुद्विर् ऋतु-धा (पुष्टि) कृणोत्व्
आदित्यैस् ते वसुभिर् आ दंधातु ।

(अग्नीन्द्र-मरुद्-आदित्य-वसुभ्य इदन्न मम ।)

मुधां महाम् अङ्गिरसो
मुधाँ संपत्कृष्यो ददुः ।

मे॒धां मह्यं पृजापंति॒र्
मे॒धाम् अुग्निर् दंदातु॒ मे ।

(अङ्गिरस्-सप्तर्षि-प्रजापति+अग्निभ्यः इदन्न मम ।)

अुप्सुरा॒सु या॒ मे॒धा
गं-ध्यर्वेषु॒ चु॒ यद्॒ यशः॑ ।
दैवी॒ या॒ मानुषी॒ मे॒धा
सा॒ मामा॒ विंशतादिः॑ ।

(मे॒धायशो॒ष्याम्॒ इदन्न॒ मम॒ ।) इमं॒ मे॒ वरुण॒ श्रुधी॑ (=शृणु)
ह॑ वम्॑ (=आह्वानम्) अद्या॑ च॑ मृळ्य॑ (=सुख्य)।
त्वा॑ म्॑ अवस्यु॒ र्॒ आ॑ चके॑ (=अवदन्)॥

त॑ त्॑ त्वा॑ यामि॑ ब्र॑ ह्यणा॑ व॑ न्दमानस्॑
त॑ द॑ आ॑ शास्ते॑ य॑ जमानो॑ हवि॑ र्भिः॑ ।
अ॑ हेळमानो॑ (=अकृद्यन्) वरुणेह॑ बोध्य॑ उ॑ रुशंस
मा॑ न आ॑ युः॑ प्र॑ मोषीः॑ ॥

त्व॑ न॑ नो॑ अग्ने॑ व॑ रुणस्य॑ विद्वा॑ न॑
देव॑ स्य॑ हे॑ डो॑ (=क्रोधो॑) ऽव॑ यासिसीष्टा॑ (=यक्षीष्टा॑) ।
य॑ जिष्ठो॑ (=हविर्) व॑ हितमश॑ शो॑ शुचानो॑ (=देवीष्यमानः॑)
वि॑ श्वा॑ द्वे॑ षाँसि॑ प्र॑ मुमुग्ध॑ अस्म॑ त्॑ ।

(अग्नीवरुणाभ्याम्॑ इदं॑ न मम॑) स॑ त्व॑ न॑ नो॑ अग्ने॑ ऽवमो॑ (=मूलभूतो॑) भव॑ + ऊती॑ (त्या॑)
(“अग्निरवमो॑ देवतानां॑ विष्णुः॑ परमः॑” इति॑ ब्राह्मणम्॑)
ने॑ दिष्ठो॑ (=अन्तिकतमो॑) अस्या॑ उष॑ सो॑ व्यूष्ट॑ (=व्युष्टायाम्॑) ।
अ॑ व॑ यक्षव॑ नो॑ व॑ रुण॑, र॑ राणो॑
वीहि॑ (=खाद) मृडीक॑ (=सुखयितारं॑ [हविः॑]) सुह॑ वो॑ न एथि॑ ।

(अग्नीवरुणाभ्याम्॑ इदं॑ न मम॑)

१६ त्वमग्ने अयाऽस्यया⑥

त्वम्॑ अग्ने॑ अुया॑ (=एतव्यः॑/ प्रत्येता॑) ऽस्य॑

अुया॑ सन्॑ मनसा॑ ह्रितः॑ ।

अुया॑ सन्॑ हृव्यम्॑ ऊहिष्ठे॑

उया॑ नो॑ धेहि॑ भेषुजम्॑ ॥ (4)

▼ Oldenberg

6. Having then caused him to sacrifice the oblations (indicated in the) next (Mantras; M. II, 4, 1-11), he enters upon (the performance) of the Jaya and following oblations.

अत्रैनमुत्तरा आहुतीर्हावयित्वा जयादि प्रतिपद्यते।

११ ०७ परिषेचनान्तङ्गः②

परिषेचनान्तं कृत्वा
ऽपरेणाग्निम्॑ उदग्-अग्रं कूर्चं निधाय

तस्मिन् उत्तरेण ("राष्ट्रभृदसि" इत्यनेन) यजुषोपनेता (आचार्यः) + उपविशति ७

(हे कूर्च!) राष्ट्रभृद् अंस्य् आचार्याऽसुन्दी, मा त्वद् (तः) योषम् (← यौति: पृथग्भावे) ।

▼ Oldenberg

7. Having performed (the rites) down to the sprinkling (of water) round (the fire), he puts down, to the west of the fire, a bunch of northward-pointed grass; on that (the teacher) who performs the initiation, sits down with the next Yajus (M. II, 4, 12).

परिषेचनान्तं कृत्वापरेणाग्निमुदगग्रं कूर्च निधाय तस्मिन्नुत्तरेण यजुषोपनेतोपविशति ।

११ ०८ पुरस्तात्प्रत्यङ्गडासीनः कुमारो②

पुरस्तात् प्रत्यङ्गड़ आसीनः कुमारो दक्षिणेन पाणिना दक्षिणं पादम् अन्वारभ्य (अपसंगृही) आह "सावित्री भो अनुबूहि" इति ८

▼ Oldenberg

8. The boy, sitting to the east (of him), facing the west, seizes with his right hand (the teacher's) right foot and says, 'Recite the Sāvitrī, Sir!'

पुरस्तात्प्रत्यङ्गडासीनः कुमारो दक्षिणेन पाणिना दक्षिणं पादमन्वारभ्याह "सावित्री भो अनुबूहि" इति ॥

११ ०९ तस्मा अन्वाह②

तस्मा अन्वाह - "तत् सवितुर्" इति ९

त"त् सवितु"र् व"रेण्य" (ग्रिय)म्
भ"र्गो (भर्जनम्) देव"स्य धीमहि (धा धारणे/ धै ध्याने/ धी आराधने) ।
धि"यो यो" नः प्रचोद"यात् ॥
(परो"-रजसे ऽसा"वद् औ"ऽम् ॥)

▼ प्र"चो"द"या"त्-स्व"रः"

प्र" + चु"द् + णि"च् उ"दा"त्तः + श"प् अ"नु"दा"त्तः पि"त्त्वा"त् + [ले"ट → आ"ट + ति"प् अ"नु"दा"त्तः पि"त्त्वा"त्] ।

प्रा"नु"दा"त्त"त्वं ति"ड"न्त"स्यो"दा"त्त"व"त्त्वा"त् । त"च्च" य"त्का"र"स"द्वा"वा"त् ।

▼ Oldenberg

9. He recites (the Sāvitrī) to him, 'That (glorious splendour) of Savitṛ' (Taitt. Saṃh. I, 5, 6, 4; M. 4, 13);

तस्मा अन्वाह तस्वितुरिति ।

११ १० पच्छोऽर्धचशस्ततस्सर्वम्②

पच्छो ऽर्धचशस् ततस् सर्वम् १०

▼ Oldenberg

10. Pāda by Pāda, hemistich by hemistich, and the whole (verse).

पच्छोऽर्धर्चशस्ततस्सर्वम्।

११ ११ व्याहृतीर्विहताः②

व्याहृतीर्विहताः - पादादिष्व अन्तेषु वा, तथार्धर्चयोर् उत्तमां कृत्स्नायाम् ११

(आद्युच्चारणपक्षे)

पादशः⑥

ओं भूस् तत् सवितुर् वरेण्य_(ग्रीष्म)म्।
ओं भुवर्_{(पापादि)भर्गो}_(=भर्जनम्) देवस्य धीमहि_(← धै ध्याने / धी आराधने) ।
ओं सुवर् धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

अर्धशः पूर्णश्श्र॑⑥

ओं भूस् तत् सवितुर् वरेण्य_(ग्रीष्म)म्_{(पापादि)भर्गो}_(=भर्जनम्) देवस्य धीमहि_(← धै ध्याने / धी आराधने) ।
ओं भुवर् धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

ओं सुवस्

त"त् सवितु"र् व"रेण्य"_(ग्रीष्म)म्
भ"र्गो_(=भर्जनम्) देव"स्य धीमहि_(← धा धारणे/ धै ध्याने / धी आराधने) ।
धि"यो यो" नः प्रचोद"यात् ॥
(परो"-रजसे इसा"वद् ओ"३म् ॥)

▼ प्र"चो"द"या"त्-स्व"रः"

प्र" + चु"द् + णि"च् उ"दा"त्तः" + श"प् अ"नु"दा"त्तः" पि"त्त्वा"त् + [ले"ट → आ"ट + ति"प् अ"नु"दा"त्तः" पि"त्त्वा"त्]।
प्रा"नु"दा"त्त"त्वं ति"ड"न्त"स्यो"दा"त्त"व"त्त्वा"त्। त"च्च" य"त्का"र"स"द्वा"वा"त्।

पुनः पूर्णोच्यते कैश्चित्⑥

ॐ भूर्-भुवस्-सुवस्

त"त् सवितु"र् व"रेण्य"_(ग्रीष्म)म्
भ"र्गो_(=भर्जनम्) देव"स्य धीमहि_(← धा धारणे/ धै ध्याने / धी आराधने) ।
धि"यो यो" नः प्रचोद"यात् ॥
(परो"-रजसे इसा"वद् ओ"३म् ॥)

▼ प्र"चो"द"या"त्-स्व"रः"

प्र" + चु"द् + णि"च् उ"दा"त्तः" + श"प् अ"नु"दा"त्तः" पि"त्त्वा"त् + [ले"ट → आ"ट + ति"प् अ"नु"दा"त्तः" पि"त्त्वा"त्]।
प्रा"नु"दा"त्त"त्वं ति"ड"न्त"स्यो"दा"त्त"व"त्त्वा"त्। त"च्च" य"त्का"र"स"द्वा"वा"त्।

▼ Oldenberg

11. (When repeating the Sāvitrī Pāda by Pāda, he pronounces) the Vyāhṛtis singly at the beginning or at the end of the Pādas;
12. In the same way (the first and the second Vyāhṛti at the beginning or at the end) of the hemistichs; the last (Vyāhṛti, when he repeats) the whole verse.

व्याहृतीर्विहृताः पादादिष्वन्तेषु वा तथार्धच्योरुत्तमां कृत्सनायाम्।

११ १२ कुमार उत्तरेण②

कुमार उत्तरेण ("वृथमसौ सोभ्ये"त्यनेन, असावित्यनेन प्राणोऽभिधीयते) मन्त्रेणोत्तरमोष्टम् उपस्पृशते १२

(सावित्रीग्रहणात्) अवृद्धम् अुसौ(←प्राण-सम्बोधने) सौम्य प्राण, स्वं मैं गोपाय ।(५)

(सम्बोधने स्वरः कथम्??)

▼ Oldenberg

13. With the next Mantra (M. II, 4, 14) the boy touches his upper lip;

कुमार उत्तरेण मन्त्रेणोत्तरमोष्टमुपस्पृशते।

११ १३ कर्णावुत्तरेण②

कर्णावुत्तरेण ("ब्रह्मण आणी स्थ"इत्यनेन) १३

(सावित्री)ब्रह्माण(=मन्त्रस्य) आणी(=कीले) स्थः ॥(५)

▼ Oldenberg

14. With the next (II, 4, 15) both his ears;

कर्णावुत्तरेण ।

११ १४ दण्डमुत्तरेणाऽऽदत्ते②

(पलाश-)दण्डमुत्तरेणाऽऽदत्ते ("सुश्रवस्सुश्रवस"मित्यनेन)१४

सुश्रवस्(पलाश!) सुश्रवसं मा कुरु।(५)
यथा त्वं सुश्रवस् सुश्रवा अस्य्
एवम् अहूँ सुश्रवस् सुश्रवा भूयासम्॥
यथा त्वं सुश्रवस्! सुश्रवौ! देवानां निधिगोपोऽस्य्
एवमुहं ब्राह्मणानां ब्रह्मणो निधि-गोपो भूयासम्।(५)

▼ Oldenberg

15. With the next (II, 5, 1) he takes up the staff.

दण्डमुत्तरेणाऽऽदत्ते।

११ १५ पालाशो दण्डो②

पालाशो दण्डो ब्राह्मणस्य
 नैयग्रोधस् स्कन्धजोऽवाङ्ग्रो^(=अवाज्यः) राजन्यस्य
 बादर औदुम्बरो वा वैश्यस्य १५

▼ Oldenberg

16. [f2] The staff of a Brāhmaṇa is made of Palāśa wood, that of a Rājanya of a branch of the Nyagrodha tree, so that the downward-turned end (of the branch) forms the tip (of the staff), that of a Vaiśya of Bādara or Udumbara wood.

[f2]: 16, 17. These Sūtras are identical with Dharma-sūtra I, 1, 2, 38 (S.B.E., vol. ii, p. 9).

पालाशो दण्डो ब्राह्मणस्य नैयग्रोधस्स्कन्धजोऽवाङ्ग्रो राजन्यस्य बादर औदुम्बरो वा वैश्यस्य।

११ १६ वाक्षो दण्ड②

वाक्षो दण्ड इत्य् अवर्ण-संयोगेनैक उपदिशन्ति १६(५)

▼ Oldenberg

17. Some state (only), without any reference to caste, that the staff should be made of the wood of a tree:

वाक्षो दण्ड इत्यवर्णसंयोगेनैक उपदिशन्ति।

११ १७ स्मृतज् च②

"स्मृतं च म" इत्य् एतद्वाचयित्वा

स्मृतज् च मे, ऽस्मृतज्ज्ञ मे - तन् मे उभयैँ वृतं,
 निन्दा चु मे ऽनिन्दा च मे - तन् मे उभयैँ वृत्तं,
 श्रुद्धा चु मे ऽश्रुद्धा च मे - तन् मे उभयैँ वृत्तं,
 विद्या चु मे ऽविद्या च मे - तन् मे उभयैँ वृत्तं,
 श्रुतज् चु मे ऽश्रुतज्ज्ञ मे - तन् मे उभयैँ वृत्तं,
 सुत्यज् चु मे ऽनृतज्ज्ञ मे - तन् मे उभयैँ वृत्तं,
 तपश् चु मे ऽतंपश्च मे - तन् मे उभयैँ वृत्तं,
 व्रतज् चु मे ऽव्रतज्ज्ञ मे - तन् मे उभयैँ वृत्तं,

यद् ब्राह्मणानां ब्रह्मणि^(=वेदविषये) वृतम्,
 यद् आग्नेस्^(→यात्रुत्वं) सेन्द्रस्य^(→प्राथान्यम्) सपंजापतिकस्यु^(→सष्टृत्वं) सदैवस्यु^(→दातुत्वादि) सदैवराजस्यु समंनुष्यस्यु^(→प्रियवचनादि) समंनुष्यराजस्यु^(→प्रजारक्षणम्) सपिंतृकस्यु^(→पुत्रोत्पत्ति) सपिंतृराजस्यु^(यमस्य → सर्वसमत्वं) सगंन्धर्वाप्सरुस्कस्य^(→परिचरणकौशलम्, उदात्तद्वयम्??),
 यन् मे आृतमन् आृतमनि वृतन्,
 तेनाहैं सर्वव्रतो भूयासम्।

वरदानम्⑤

गुरवे वरं^{(अग्न्याधाने "गौर्वैं वरः"(आप. श्रौ. ४११४))} दत्त्वा

उत्थापनमन्त्रः⑥

+उदायुषेत्य् उत्थाप्य

(कुमारो वदति -)

उद् आयुषा स्वायुषा,
+उद् ओषधीनाँ रसैनु+
+उत् पुर्जन्यस्यु शुष्मेण (=बलेन)+
+उद् अंस्थाम्
अमृताँ (=देवान्) अनु+ ।

आदित्योपस्थानम्⑤

उत्तरैर् ("तत्त्वशुद्धेव हितम्") आदित्यम् उपतिष्ठते १७

(सूर्यस्) तच् चक्षुर् देव (निहितं पुरस्तांच् छुक् द्वं) म् उच्चरंत् -
पश्येम शुरदंश् शुतं
जीवेम शुरदंश् शुतं
नन्दाम शुरदंश् शुतं
मोदाम शुरदंश् शुतं
भवाम शुरदंश् शुतं
शुणवाम शुरदंश् शुतं
प्रब्रांवाम शुरदंश् शुतम्
अजीताः स्याम शुरदंश् शुतः
ज्योक् (=दीर्घकाल) चु सूर्येन दृशे ।

▼ Oldenberg

18. After (the teacher) has made him repeat (the formula), 'My memory' (M. II, 5, 2), and he has bestowed an optional gift on his teacher, and (the teacher) has made him arise with (the formula, M. II, 5, 3), 'Up, with life!' (the student) worships the sun with the next (Mantras; II, 5, 4).

स्मृतं च म इत्येतद्वाचयित्वा गुरवे वरं दत्त्वोदायुषेत्युत्थाप्योत्तरैरादित्यमुपतिष्ठते।

११ १८ यड् कामयेत्②

यं कामयेत् (मत्) नायमाच्छिद्येतेति, तम् उत्तरया ("यस्मिन् भूतमि"त्येतया) दक्षिणे हस्ते गृह्णीयात् १८

यस्मिन् भूतज् चु भव्यंज् चु
सर्वे लोकास् सुमाहिताः ।
तेन गृह्णामि त्वाम् अहं,
मह्यौ गृह्णामि त्वाम् अहं
प्रजापतिना त्वा मह्यौ गृह्णाम्य् असौ (→नामनिर्देशः) ॥

▼ Oldenberg

19. If (the teacher) wishes, 'May this (student) not be estranged from me,' let him take (the student) by the right hand with the next (verse; II, 5, 6).

यं कामयेत नायमाच्छिद्येतेति तमुत्तरया दक्षिणे हस्ते गृह्णीयात्।

११ १९ ऋहमेतमग्निं धारयन्ति②

(पित्रादयः) ऋहम् एतम् अग्निं धारयन्ति १९

▼ Oldenberg

20. They keep that fire (used at the Upanayana) three days,

ऋहमेतमग्निं धारयन्ति।

११ २० क्षारलवणवर्जनज् च②

(ऋहम्) क्षार-लवण-वर्जनं च २०

▼ Oldenberg

21. And (during that time) salted and pungent food should be avoided.

क्षारलवणवर्जनं च।

११ २३ 'परित्वे' ति②

परि त्वेति परिमृज्य

प"रि त्वाऽने प"रिमृज्य आ"युषा च ध"नेन च ।
सुप्रजाः प्रज"या भूयासँ,
सुवी"रो वीरै"स्, सुव"र्चा व"र्चसा, सुपो"षः पो"षैस्, सुगृ"हो गृहै"स्, सुप"तिः प"त्या_(→आचार्यण), सुमेधा" मेध"या, सुब्र"ह्मा_{(स)ब्रह्मचारि"भिः} ।

समिदाधानम्⑤

तस्मिन् उत्तरैर् मन्त्रैस् ("अग्नये समिध"मित्यादिभिः द्वादशभिः प्रतिमन्त्र) समिध आदध्यात् २१

अग्न"ये समि"धम् आ"हार्ष
बृहते" जात"-वेदसे ।
य"था त्व"म् अग्ने समि"धा समिद्ध्य"स,
एव" मा"म् आ"युषा व"र्चसा सन्या"_(=लाभेन) मेध"या प्रज"या पशु"भिर् ब्रह्मवर्चसे"नात्रा"दीन_(=अन्नादनेन)
स"मेधय स्वा"हा ।

(हे समित्, अन्नर्) ए"धो_(←इन्धी दीप्तौ) इस्य्
एधिष्ठीम"हि स्वा"हा ।

समि"द् असि,
समेधिष्ठीम"हि_(अन्नि) स्वा"हा ।

ते"जोसि,
ते"जो म"यि धेहि स्वा"हा ।_(५)

अ"पो_(=कर्म) अद्य" + अ"न्वचारिष्ठं
 (श्रद्धा) र"सेन स"मसृक्षमहि_(=संसृष्टे भवेयम्/ समग्नमहीति शाकले) ।
 प"यस्वाँ_(→हविष्मान्) अग्न आ"गमन्
 तं मा सँ सृज व"र्चसा स्वा"हा ।

सं" माऽग्ने व"र्चसा सृज
 प्रजं"या च ध"नेन च स्वा"हा ।

विद्यु"न्_(र) मे अस्य देवा"
 इ"न्द्रो विद्या"त् सह"र्षिभिः स्वा"हा ।_(५)

अग्न"ये बृहते" ना"काय स्वा"हा ।

(दिविनाको नामान्निः इति ब्राह्मणम् ।)

द्या"वापृथिवी"भ्याँ स्वा"हा ।

एषा" ते अग्ने समि"त्
 त"या व"र्ज्ञस्व चा"प्यायस्व च,
 त"याऽहं" व"र्धमानो भूयासम्, आप्या"यमानश्च स्वा"हा ।

यो" माऽग्ने भागि"न न सन्त्त"म्
 अ"थाभाग"ज् चि"कीर्षति ।
 अभाग"म् ("नज्जुभ्याम्") अग्ने तं" कुरु
 मा"म् अग्ने भागि"न कुरु स्वा"हा ।_(५)

समि"धम् आधा"याग्ने
 स"र्वतो भूयासँ स्वा"हा ।

▼ Oldenberg

22. Having wiped (with his hand wet) around (the fire) with (the formula), 'Around thee' (M. II, 6, 1), he should put (twelve) pieces of wood on that (fire) with the next Mantras (II, 6, 2-13).

'परित्वे' ति परिमृज्य तस्मिन्नुत्तरैर्मन्त्रैस्मिध आदध्यात् ॥

११ २२ एवमन्यस्मिन्नपि②

एवम् अन्यस्मिन् अपि (अग्नौ, तस्मिन् एव वा धार्यमाणे-) सदा उपर्याद् (न ग्राम्यात् फलवतः) एधान् आहृत्य (समिदाधानं कुर्यात्)^{२३} (नात्र पलाशनियमः!)

▼ Oldenberg

23. In the same way also on another (fire, when the Upanayana fire is kept no longer),
 24. Fetching fuel regularly from the forest.

एवमन्यस्मिन्नपि सदारण्यादेधानाहृत्य।

११ २३ उत्तरया सँशास्ति②

उत्तरया ("ब्रह्मचार्यसी"त्येतया) सँशास्ति २३ (बाढमिति प्रतिवचनम् ।)

ब्रह्मचार्य् अ॒सि।
 (वटुः - बाढ"म्।)

अ"पोऽशान् (नानिवेदितम् अन्नम्)।
(वटुः - बाढ॑"म्।)

क"र्म कुरु।
(वटुः - बाढ॑"म्।)

मा" सु"षुथाः।
(अथ यः पूर्वोत्थायी जघन्यसंवेशी तमाहुर्न स्वपितीति एवंविधो वा स्वापाभावः ।)
(वटुः - बाढ॑"म्।)

भिक्षाचर्यूज् चर। (वटुः - बाढ॑"म्।)

आचार्याधीनो" भव ।
(वटुः - बाढ॑"म्।)

▼ Oldenberg

25. With the next (formula - M. II, 6, 14 - the teacher) instructs (the student in his duties).

उत्तरया सँशास्ति।

११ २४ वासश्वतुर्थीमुत्तरयादत्तेऽन्यत्परिधाप्य②

(ऋग्मन्त्रवत्-परिहितमेव) वासश् चतुर्थीम् (चतुर्थहोरात्रे अहन्येव) उत्तरया ("यस्य ते प्रथमवास्य" मित्येतया) ५५दत्ते (=स्वीकरोति)

य"स्य ते प्रथमवास्य॑ (=प्रथमाच्छादितं) ह"रामस्
तं त्वा वि"श्वे अवन्तु देवाः" ।
त"न् त्वा भ्रा"तरस् सुव॑धो व"र्धमानम्
अ"नु जायन्तां बह॑वस् सु"जातम् ॥

अन्यत् परिधाप्य २४

▼ Oldenberg

26. [f3] On the fourth day (after the Upanayana the teacher) takes the garment (of the student) for himself with the next (verse; M. II, 6, 15), having made him put on another (garment).

[f3]: The garment which the teacher takes for himself is that mentioned above, IV, 10, 10.

वासश्वतुर्थीमुत्तरयादत्तेऽन्यत्परिधाप्य ।

1.

<https://archive.org/stream/EKAGNIKANDABHASHYAMSAMSKRUTHAM/EKAGNIKANDA%20BHASHYAM%20SAMSKRUTHAM#page/n89/mode/2up>

०८ उपाकरणोत्सर्जनप्रकरणम्①

११उ ०१②

अथात उपाकरणोत्सर्जने व्याख्यास्यामः १

अथात उपाकरणोत्सर्जने व्याख्यास्यामः।

११उ ०२②

(आर्तव)श्रवणा(पूर्व)पक्ष

ओषधीषु जातासु

हस्तेन पौर्णमास्यां वा ऋध्यायोपाकर्म २

▼ विश्लेष-टिप्पनी

वर्षऋताव् एव प्ररोहन्ति धन्याः।

श्रवणापक्ष ओषधीषु जातासु हस्तेन पौर्णमास्यां वाध्यायोपाकर्म ॥२॥

११उ ०३②

(शिष्टाचारानुसारेण मध्याह्नात् परं)

अग्नेर् उपसमाधानाद्य-आज्यभागान्ते
ऽन्वारब्धेषु (शिष्येषु) काण्ड-ऋषिभ्यो जुहोति,
सदस्स्पतये, सावित्र्या,
ऋग्वेदाय यजुर्वेदाय सामवेदायाथर्वणवेदायेति हुत्वा
उपहोमो (= साहितीभ्यो, याज्ञिकीभ्यो, वारुणीभ्यो, ब्रह्मणे स्वयंभुवे इति सुदर्शनसूरिः। हरदत्तस्तु जयादय इति।),
वेदाहृतीनाम् उपरिष्टात् सदस्स्पतिम् इत्येके ३

०८ सदस्स्पतिमद्भूतम् प्रियमिन्द्रस्य

स"दसस्प"तिम् अ"द्भूतं

प्रिय"म् इ"न्द्रस्य का"म्यम् ।

सनिं" (=दानरूपम्) मेधा"म् अयासिषम् ६

▼ विश्लेष-टिप्पनी

होम-स्थाने तर्पणम् बहुधा क्रियते।

होमाङ्गत्वेनाध्ययनम् इच्छन्ति केचित्।

अग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते अन्वारब्धेषु काण्ड-ऋषिभ्यो जुहोति सदस्स्पतये सावित्र्या ऋग्वेदाय यजुर्वेदाय सामवेदायाथर्वणवेदायेति हुत्वा
उपहोमो वेदाहृतीनामुपरिष्टात्सदस्स्पतिमित्येके ॥३॥

११उ ०४②

परिषेचनान्तं कृत्वा

त्रीन् अनुवाकान् आदितो ऋधीयीरन् ४

परिषेचनान्तं कृत्वा त्रीननुवकानादितो ऋधीयीरन् ॥४॥

११३ ०५②

प्रथमोत्तमाव् अनुवाकौ वा ५

प्रथमोत्तमावनुवाकौ वा ॥५॥

११३ ०६②

ऋहम् एकाहं वा क्षम्याधीयीरन् ६

ऋहमेकाहं वा क्षम्याधीयीरन् ॥६॥

११३ ०७②

यथोपाकरणमध्यायः (नाम त्रीनिध्यायान् अधीयीरन् प्रथमोत्तमौ वा) ७

यथोपाकरणमध्यायः ॥७॥

११३ ०८②

तैषी(=पौष्टि)-पक्षस्य रोहिण्यां पौर्णमास्यां वोत्सर्गः ८

तैषीपक्षस्य रोहिण्यां पौर्णमास्यां वोत्सर्गः ॥८॥

११३ ०९②

प्राचीमुदीर्चीं वा सगणो दिशम् उपनिष्क्रम्य

यत्रापः पुरस्तात् सुखोः सुखावगाहा अवकिन्यः (=तीरतृणवत्यः) शङ्खिन्यः; तासाम् अन्तं गत्वा ऽभिषेकान् कृत्वा

सुरभिमत्या ऽलिङ्गाभिर् वारुणीभिर् (=अवते हेड, उदुत्तमम्, इम् मे वरुण, तत्वा यामी"त्य् एताभिः) हिरण्यवर्णाभिः (=हिरण्यवर्णश् शुचयः पावका" इति चतस्रभिः)

पावमनीभिर् (=पवमानः सुवर्जनं इत्येतेनानुवाकेन) इति मार्जयित्वा

उत्तर-जल-गतो ऽध-मर्षणेन (=तृचेन "ऋतं च सत्यं च" इत्य् अघमर्षण-दृष्टेन) त्रीन् प्राणायामान् धारयित्वा

उत्तीर्याचम्योपोत्थाय

दर्भान् अन्योन्यस्मै सम्प्रदाय

शुचौ देशे प्राक्-कूलैर् दर्भेर् आसनानि कल्पयन्ति ९

मन्त्राः ५

#####०६ दधिक्राट्णो अकारिषं

(pegasus-प्रोष्ठपदासु) दधि-क्रा"ट्णो अकारिषं

जिष्णो"र् अ"श्वस्य वाजि"नः ।

सुरभि" नो मु"खा करत्

प्र" ण आ"यौषि तारिषत् ।

#####आपो हि ष्टा

आ"पो हि" ष्टा" मयो-भु"वस्

ता" न ऊर्जे" (जा:) दधातन ।

महे" र"णाय (=रमणीयाय) च"क्षसे (=दशनाय) ॥

यो" वः शिव"तमो र"सस्

त"स्य भाजयते ह" नः ।

उशती"र् (=कामयमाना) इव मात"रः ॥

(रसाय) त"स्मा अ"रं (=शीघ्रम्) गमाम वो
यस्य (प्रभावेण) क्ष"याय (=निवासाय) जि"चथ (=प्रीणयथ) ।
आ"पो (प्रजा) जन"यथा च नः ॥
(चादिषु च इति न स्वर-निघातः ।)

वारुण्यः

अ"व ते हे"लो (←हेङ् अवजाया) वरुण न"मोभिर्
अ"व यज्ञे"भिर् ईमहे (→नयामः) हवि"र्भिः ।
क्ष"यन् (=निवसन्) अस्म"भ्यम् असुर प्रचेता
रा"जन्म् ए"नांसि शिश्रथः (शिथिलीकुरु) कृता"नि ॥

उ"द् उत्तमं वरुण पा"शम् अस्म"द्
अ"वाधमं वि" मध्यमं श्रथाय
अ"था वय"म् आदितिय व्रते" त"व
अ"नागसो अ"दितये सियाम इमं मे वरुण श्रुधी (=शुण्णु)
ह"वम् (=आह्वानम्) अद्या" च मृल्य (सुखय)।
त्वा"म् अवस्यु"र् आ" चके (अवदन्)॥

त"त् त्वा यामि ब्र"ह्यणा व"न्दमानस् शुचयः
त"द् आ" शास्ते य"जमानो हवि"र्भिः ।
अ"हेळमानो (अकृद्यन्) वरुणेह" बोध्य उ"रुशंस
मा" न आ"युः प्र" मोषीः ॥

हिरण्यवर्णाश् शुचयः

हिरण्यवर्णाश् शुचय वावुका,
यासुं जात् कुशयपो, यास्व इन्द्रः ।
अुमियैँ या गर्भन् दधिरे, विरूपास् -
ता नु आपुश् शौं स्योना भंवन्तु । यासौं राजा वरुणो याति मध्यैं,
सत्यानुते अंवृपश्युज् जनानाम् ।
मधुश्-चुतश् शुचयो या वावुकास् -
ता नु आपुश् शौं स्योना भंवन्तु । यासान् देवा द्विवि कृणवन्ति भुक्षयैँ -
या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति ।
या वृथिवीम् पर्यसोन्दन्ति शुक्रास् -
ता नु आपुश् शौं स्योना भंवन्तु । शिवेन मा चक्षुषा पश्यतापश् -
शिवयां तुनुवोपं स्पृशत् त्वचंम् मे ।
सर्वां अुग्नीरं अंसु-षदों हुवे वो,
मयि वर्चो बलम् ओजो नि धन्त ।

पर्वमानुस् सुवर्-जनः ।
पुवित्रैण् (नाना-विषयेषु) विचर्षणिः ।
य वो पोता स पुनातु मा ।

पुनन्तु मा देवजुनाः ।
पुनन्तु मनवो धिया ।
पुनन्तु विश्वं आयवः (मनुष्याः) ।

जातंवेद् पुवित्रवत् ।
पुवित्रैण पुनाहि (पुनीहि) मा ।

शुक्रेण देवु दीद्यन्त् ।
अनु क्रत्वा (=प्रज्ञया) क्रतूर् अनु ॥46॥

यत् ते पुवित्रम् अुचिषि ।
अग्ने विततम् अन्तुरा ।
ब्रह्म तेन पुनीमहे ।

उभाभ्यान् देव सवितः ।
पुवित्रैण सुवेन च ।
इदम् ब्रह्म पुनीमहे । (5)

वैश्वदेवी पुनृती देव्य आगात् (=आगच्छतु) ।
यस्यै ब्रह्मीस् तनुवों वीत-पृष्ठाः (=कान्त-स्तुतयः) ।
तया मदन्तस् सधु-माद्येषु (=सह माद्यन्ति येषु सवनेषु) ।
वृयं स्याम् पतंयो रथीणाम् ॥47॥

वैश्वानुरो रुश्मिभिर् मा पुनातु ।
वातं प्राणेनेषिरो ($\leftarrow$ इष गतौ) मंयोभूः ।
द्यावांपृथिवी पर्यस्तु पर्योभिः (इति क्रमशः) ।
ऋतावरी (=ऋतवत्यौ) युजिये मा पुनीताम् ।

बुहद्विस् सवितस् तभिः (=त्रिभिः [लोकगणनया]) / तृप्यते: करणे क्विपु ।
वर्षिष्ठैर् (=प्रवृद्ध-धर्मः) देव मन्मभिः (=मननीये) ।
अग्ने दक्षैः पुनाहि मा ।

येन द्वेवा अपुनत ।
येनापों द्विव्यङ् कशः ($\leftarrow$ कशेर् गतिकर्मणो ऽसुन्) ।
तेन द्विव्येन ब्रह्मणा ॥48॥
इदम् ब्रह्म पुनीमहे ।

य एवमानीर् अुध्येति ।
ऋषिभिस् सम्भृतृः रसंम् ।
सर्वं स पूतम् अंशजाति ।
स्वुद्वितम् (=स्वादुकृतं) मातुरिश्वना (=वायुना) ।

पावमानीर् यो अुध्येति ।
ऋषिभिस् सम्भृतृः रसंम् ।
तस्मै सरस्वती दुहे ।
क्षीरं सुर्पिर् मधूद्रुकम् ।

पावमानीस् स्वस्त्य-अयनीः ॥49॥
सु-दुघा हि पर्यस्वतीः ।
ऋषिभिस् सम्भृतो रसः ।
ब्रह्मणेष्व अमृतृः हितम् ।

पावमानीर् दिशन्तु नः ।
इमलै़ लोकम् अथौ अमृतम् ।
कामान्त् समर्थयन्तु नः ।
देवीर् देवैस् सुमाभृताः ।

पावमानीस् स्वस्त्य-अयनीः ।
सु-दुघा हि धृतश्च-चुतः (=क्षारयित्रः) ।

ऋषिभिस् समृतो रसः ॥५०॥
ब्रह्मणेष्व अमृतं हितम् ।

येन देवाज पुवित्रेण ।
आत्मानं पुनर्ते सदा ।
तेन सुहसं-धारेण ।
पुरुषान्यं पुनर्न्तु मा ।

प्राजापत्यम् पुवित्रंम् ।
शुतोद्याम् हिरण्मयम् ।
तेन ब्रह्म-विदो वृयम् ।
पूतम् (यथा तथा स्तीयम्) ब्रह्मं पुनीमहे ।

इन्द्रस् सुनीति (त्वा) सुह मा पुनातु ।
सोमस् स्वस्त्या वरुणस् सुमीच्या (=सम्यगज्ञनया) ।
युमो राजा प्रमृणाभिं (=प्रमारिकाभिः) पुनातु मा ।
ज्ञातवेदा मा+ञ्जर्जयन्त्या पुनातु ॥५१॥

▼ विस्तारः (द्व्यं नोद्यम्)

जले निमज्जने विनियोग आपस्तम्बगृह्यसूत्र उक्तः ।

ऋतं च सत्यं चाभीद्वात्
तं पसो ऽध्यजायत ।
तं तो रा त्रिर् (रात्र्य इति शकले) अजायत
तं तः समुद्रो अर्णवः (←अर्णः = जलम्) ॥

समुद्राद् अर्णवाद् (←अर्णः = जलम्) अधि
संवत्सरो अजायत ।
अहो-रात्रा पि विद्धद्
वि श्वस्य (नेत्राभ्यां) मिषतो (प्राणिजातस्य) वशी (प्रजापतिर् demiurge) ॥

सूर्या-चन्द्रम् सौ धाता
यथा-पूर्वं म् अकल्पयत् ।
दि वं च पृथिवीं चान्तरिक्षम् अथो स्वः (लोक-विशेषम्) ॥

प्राचीमुदीर्चिं वा सगणो दिशमुपनिषक्ष्य यत्रापः पुरस्तात् सुखाः सुखावगाहा अवकिन्यः शङ्खिन्यः तासामन्तं गत्वाभिषेकान् कृत्वा
सुरभिमत्याब्लिङ्गाभिर्वर्णीभिर्हरण्यवर्णाभिः पावमानीभिरिति मार्जयित्वाऽन्तर्जलगतोऽघमर्षणेन त्रीन् प्राणायामान्
धारायित्वोत्तीर्याच्यम्योपोत्थाय दर्भानन्योन्यस्मै सम्प्रदाय शुचौ देशे प्राक्कूलैर्दर्भेरासनानि कल्पयन्ति ॥९॥

११३ १०②

ब्रह्मणे, प्रजा-पतये, बृहस्-पतये,
ऽनये, वायवे, सूर्याय,
चन्द्रमसे, नक्षत्रेभ्यः,
ऋतुभ्यस्, संवत्सराय,
इन्द्राय राजे, सोमाय राजे, यमाय राजे, वरुणाय राजे, वैश्रवणाय राजे,
वसुभ्यो, रुद्रेभ्य, आदित्येभ्यो,
विश्वेभ्यो देवेभ्यस्, साध्येभ्यो,
मरुद्भ्य, ऋभुभ्यो,
भृगुभ्यो, ऽङ्गिरोभ्य, (कल्पयामि) इति (२४) देवगणानाम् (स्थापन-क्रमेण + उदग-अपवर्गिण्य आसनानि दर्भः प्राग्नैः कल्पयति) १०

ब्रह्मणे प्रजापतये बृहस्पतयेऽग्नये वायवे सूर्याय चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः ऋतुभ्यस्संवत्सराय इन्द्राय राजे सोमाय राजे यमाय राजे वैश्रवणाय राजे वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यस्साध्येभ्यो मरुद्भ्य ऋभुभ्यो भृगुभ्योऽङ्गिरोभ्य इति देवगणानाम् ॥१०॥

११उ ११②

अथर्वयः -

विश्वामित्रो जमदग्निर् भरद्वाजो गौतमोऽत्रिर्वसिष्ठः (अरुन्थत्या: कल्पान्तर-दर्शनात्) कश्यप इत्य् एते सप्तर्षयः।

सप्तर्षिभ्यः (देवानाम् उत्तरत आसनानि दर्भः) कल्पयित्वा, दक्षिणतो (प्राचीन-प्रवणे) उगस्त्याय कल्पयन्ति ११

अथर्वयः — विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजो गौतमोऽत्रिर्वसिष्ठः कश्यप इत्येते सप्तर्षयः सप्तर्षिभ्यः कल्पयित्वा दक्षिणतोऽगस्त्याय कल्पयन्ति ॥ ११ ॥

११उ १२②

(निवीतिन उत्तरत उदीचीनप्रवण उदगग्रैर्दर्भः प्राग्-अपवर्गण्य आसनानि)
ततो यावद् (सप्तर्षिभ्यः) एक-वैद्य-अन्तैः कल्पयन्ति १२

▼ विश्वास-टिप्पनी

हिरन्यकेश्यनुसारेण -

- कृष्ण-द्वैपायनाय जीतू-कण्याय तरुक्षाय तृणी-बिन्दवे
- वर्मिणे वर्स्थिने वाजिने
- वाजश्रवसे सत्यश्रवसे सुश्रवसे सुतश्रवसे
- सोमशुष्मायणाय सत्ववते
- बृहदुक्थाय वामदेवाय वाजिरलाय हर्यज्वायनायोदमयाय
- गौतमाय ऋणज्जयाय ऋतज्जयाय कृतज्जयाय धनज्जयाय
- बध्रवे त्र्युणाय त्रिवर्षाय त्रिधातवे शिविन्ताय पराशराय
- विष्णवे रुद्राय स्कन्दाय काशीश्वराय श्वराय
- धर्मायार्थाय कामाय क्रोधाय
- वसिष्ठायेन्द्राय त्वर्षे कर्त्रे धर्त्रे धात्रे मृत्यवे
- सवित्रे सावित्रै
- वेदेभ्यश्च पृथक्
- पृथग् ऋग्वेदाय यजुर्वेदाय सामवेदायार्थवेदायेतिहासपुराणायेति ६

ततो यावदेकवैद्यन्तैः कल्पयन्ति ॥ १२ ॥

११उ १३②

प्राचीनावीतानि कृत्वा

(देवानाम् उगस्त्यस्य च दक्षिणा-प्रवणदेशे दक्षिणाग्रैः प्रत्यग्-अपवर्गम्) दक्षिणतो

वैशम्पायनाय, पैङ्गये, तित्तिरये, उखाय,

आत्रेयाय पदकाराय, कौण्डिन्याय वृत्तिकाराय,

बौधायनाय प्रवचनकाराय, आपस्तम्बाय सूत्रकाराय, भरद्वाजाय सूत्रकाराय, सत्याषाढाय हिरण्यकेशाय,

आचार्येभ्य ऊर्ध्व-रेतोभ्य, एकपलीभ्यो वानप्रस्थेभ्यः

कल्पयामीति (दर्भः आसनानि कल्पयति) ॥ १३ ॥

प्राचीनावीतानि कृत्वा दक्षिणतो वैशम्पायनाय पैङ्गये तित्तिरये उखायात्रेयाय पदकाराय, कौण्डिन्याय वृत्तिकाराय, बौधायनाय प्रवचनकाराय, आपस्तम्बाय सूत्रकाराय, भरद्वाजाय सूत्रकाराय, सत्याषाढाय हिरण्यकेशाय, आचार्येभ्य ऊर्ध्वरेतोभ्य, एकपलीभ्यो वानप्रस्थेभ्यः कल्पयामीति ॥ १३ ॥

११उ १४②

अथ यथास्वं (=जीवपितृकर्त्वं परिगणय) पितृभ्यः कल्पयन्ति
मातामहेभ्यश्च पृथक् १४

अथ यथास्वं पितृभ्यः कल्पयन्ति मातामहेभ्यश्च पृथक् ॥१४॥

११उ १५②

यज्ञोपवीतानि कृत्वा
तेष्व एव देशेषु तथैवानुपूर्व्या, तैर् एव नामभिर्
देवान् ऋषींश्च तर्पयन्ति।
वैशम्पायन-प्रभृतीस्तु मातुः प्रपितामह-पर्यन्तान् प्राचीनावीतिनस्तर्पयन्ति।
"अमुं तर्पयाम्य् अमुं तर्पयाम्य् अमुं तर्पयामी" ति १५

यज्ञोपवीतानि कृत्वा तेष्वेव देशेषु तथैवानुपूर्व्या तैरेव नामाभिर्देवानृषींश्च तर्पयन्ति वैशम्पायनप्रभृतीस्तु मातुः प्रपितामहपर्यन्तान् प्राचीनावीतिनस्तर्पयन्ति - अमुं तर्पयाम्यमुं तर्पयाम्यमुं तर्पयामीति ॥१५॥

११उ १६②

अभिष्यन्ते (=ग्रार्थयन्ते [स्नानादिकं सहैव कर्त्तु]) वान्योन्यम् १६

अभिष्यन्ते वान्योन्यम् ॥१६॥

११उ १७②

यज्ञोपवीतानि कृत्वा त्रीनादितोऽनुवाकानधीयीरन् १७

यज्ञोपवर्तानि कृत्वा त्रीनादितोऽनुवाकानधीयीरन् ॥१७॥

११उ १८②

काण्डादीनप्रथमोत्तमौ वा १८

काण्डादीन् प्रथमोत्तमौ वा ॥१८॥

११उ १९②

"काण्डात् काण्डात् प्ररोहन्ती" ति द्वाभ्यामुपोदके दूर्वा रोपयन्ति ॥१९॥

काण्डात्-काण्डात् प्ररोहन्ती
परुष~परुष~ (=पर्वणः पर्वणः) परि ।
एवा नौं दूर्वे प्रतंनु
सुहस्येण शुतेन च ।

"काण्डात् काण्डात् प्ररोहन्ती" ति द्वाभ्यामुपोदके दूर्वा रोपयन्ति ॥१९॥

११उ २०②

अपः प्रगाह्योदधिं कुर्वन्ति (=क्षोभयन्ति) २०

अपः प्रगाह्योदधिं कुर्वन्ति ॥२०॥

११उ २१②

सर्वतः परिवार्योर्मिमन्तः कुर्वन्ति २१

सर्वतः परिवार्योर्मिमन्तः कुर्वन्ति ॥२१॥

११उ २२②

उद्ग्रह्य +आत्मितोर् (=श्रमं यावत्) आजिं (प्राचीमुदीचीं वा) धावन्ति २२

उद्ग्रह्याऽत्मितोराजिं धावन्ति ॥२२॥

११उ २३②

प्रत्येत्य

+अभिदानानि (=???) सक्तुभिर् ओदनेनेति

ब्राह्मणान् भोजयित्वा वाचयति २३

प्रत्येत्याभिदानादि सक्तुभिरोदनेनेति ब्रात्मणान् भोजयित्वा वाचयति ॥२३॥

११उ २४②

एवं पारायणं (=यथारुच्यध्ययनमिति केचित्) समाप्तौ च -

काण्डादि (-अध्ययन) दूर्वारोपणोदधि-धावनवर्जम् २४

एवं पारायणसमाप्तौ च काण्डादि दूर्वारोपणोदधिधावनवर्जम् ॥२४॥

११उ २५②

(पारायण-समाप्तौ) प्रत्येत्य ब्राह्मण-भोजनादि कर्म प्रतिपद्यते २५

प्रत्येत्य ब्राह्मणभोजनादि कर्म प्रतिपद्यते ॥२५॥

११उ २६②

एवम् एवाद्विर् (एवासनादिवर्जम्) अहरहर् देवान् ऋषीन् पितॄंश् च तर्पयेत् ॥२६॥

एवम् एवाद्विर् अहर्-अहर् देवान् ऋषीन् पितॄंश्च तर्पयेत् ॥२६॥

०९ समावर्तनम्①

१२ ०१ वेदमधीत्य स्नास्यन्②

वेदमधीत्य स्नास्यन् प्राग् उदयाद् व्रजं प्रविश्यान्तर्लोम्ना चर्मणा द्वारम् अपिधायास्ते १

▼ Oldenberg

- Having studied the Veda, when going to take the bath (which signifies the end of his studentship), he enters a cow-shed before sunrise, hangs over its door a skin with the hair inside, and sits there.

वेदमधीत्य स्नास्यन् प्रगुदयाद्व्रजं प्रविश्यान्तर्लोम्ना चर्मणा द्वारमपरिधायास्ते ॥

१२ ०२ नैनमेतदहरादित्योऽभितपेत्②

नैनमेतदहरादित्योऽभितपेत् २

▼ Oldenberg

- On that day the sun should not shine upon him.

नैनमेतदहरादित्योऽभितपेत्।

१२ ०३ मध्यन्दिनेऽग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते②

मध्यन्दिने ऽग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते (शक्या: परिधि:; सकृत्यात्राणि मानुषाणि, स्नातक एव कर्ता)

पालाशीं समिधमुत्तरया ("इमं स्तोमं"मित्येतया) ५५धाय

अपरेणान्मित्येतया कट एरकायां (कटप्रकृतिभूते तृणे) वोपविश्य

उत्तरया ("त्र्यायुषं"मित्येतया) क्षुरमभिमन्त्र्योत्तरेण यजुषा ("शिवो नामासी"त्यनेन) वज्रे प्रदायापां संसर्जनाद्याकेशनिधानात् समानम् ३

▼ Oldenberg

- [f1] At noon, after (the ceremonies) from the putting (of wood) on the fire down to the Ājyabhāga oblations (have been performed), he puts a piece of Palāśa wood on (the fire) with the next (verse; M. II, 7, 1), sits down to the west of the fire on a mat or on erakā grass, recites the next (verse, II, 7, 2) over a razor, and hands it over to the barber with the next Yajus (II, 7, 3). (The rites) beginning with the pouring together of (warm and cold) water down to the burying of the hair are the same as above (comp. M. II, 7, 4).

[f1]: 12, 3. See above, IV, 10, 5-8.

मध्यन्दिनेऽग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते पालाशीं समिधमुत्तरयाऽऽधायापरेणान्मित्येतया कट एरकायां वोपविश्योत्तरया क्षुरमभिमन्त्र्योत्तरेण यजुषा वज्रे प्रदायापां संसर्जनाद्याकेशनिधानात् समानम् ॥

१२ ०४ जघनार्थं व्रजस्योपविश्य②

जघनार्थं (=पश्चार्थं) व्रजस्योपविश्य विस्स्य मेखलां ब्रह्मचारिणे प्रयच्छति ४

▼ Oldenberg

4. He sits down behind the cow-shed, takes the girdle off, and hands it over to a Brahmacārin.

जघनार्थं व्रजस्योपविश्य विस्त्रस्य मेखलां ब्रह्मचारिणे प्रयच्छति ॥

१२ ०५ तां स②

तां स उत्तरेण ("इदमहमसुष्यामुष्ये" त्यादिना) यजुषोदौम्बरमूले दर्भस्तम्बे वोपगूहति ५

▼ Oldenberg

5. The (Brahmacārin) hides it with the next Yajus (II, 7, 5) at the root of an Udumbara tree or in a tuft of Darbha grass.

तां स उत्तरेण यजुषोदौम्बरमूले दर्भस्तम्बे वोपगूहति।

१२ ०६ एवं②

एवं विहिताभिर् (पूर्ववत्संसृष्टाभिः: शीतोष्णाभिः:) एवाद्विरुत्तराभिष्ठ षड्भिस् (आपोहिष्ठीयाभिः: हिरण्यवर्णीयाभिश्च) स्नात्वा
उत्तरया ("अन्नाद्याय व्यूहध्वम्" इत्यनया) उदुम्बरेण दतो (दन्तान्) धावते ६

▼ Oldenberg

6. [f2] With water of the description stated above he bathes with the six next (verses; II, 7, 6-11), and with the next (II, 7, 12) he cleanses his teeth with a stick of Udumbara wood.

[f2]: See IV, 10, 5.

एवं विहिताभिरेवाद्विरुत्तराभिष्ठ षड्भिस्स्नात्वोत्तरयोदुम्बरेण दतो धावते।

१२ ०७ स्नानीयोच्छादितस्स्नातः②

स्नानीयाच्छादितस् स्नातः ७

▼ Oldenberg

7. Having bathed and shampooed his body with such ingredients as are used in bathing, (aromatic powder, &c.),

स्नानीयोच्छादितस्स्नातः।

१२ ०८ उत्तरेन यजुषाऽहतमन्तरम्②

उत्तरेण यजुषाऽहतमन्तरं वासः परिधाय
सार्वसुरभिणा चन्दनेनोत्तरैर् देशताभ्यः प्रदायोत्तरयानुलिप्य
मणिं सौवर्णी सोपधानं सूत्रोतम् उत्तरयोदपात्रे त्रिः प्रदक्षिणं परिप्लाव्य
+उत्तरया ग्रीवास्व आबध्यैवम् एव बादरं मणिं मन्त्रवर्जं सव्ये पाणाव् आबध्य
+अहतम् उत्तरं वासो रेवतीस्त्वेति समानम् ८

▼ Oldenberg

8. He puts on with the next Yajus (M. II, 7, 13) a fresh under garment, and anoints himself, after having given the salve in charge of the deities with the next (Mantras, II, 7, 14), with the next (verse, II, 7, 15) with sandal salve which is scented with all kinds of perfumes. With the next (verse, II, 7, 16) he moves about a gold pellet with its setting, which is strung on a string, three times from left to right in a water-pot; with the next (verse, II, 7, 17) he ties the (pellet) to his neck; in the same way, without Mantras, he ties a pellet of Bādara wood to his left hand, and repeats the rites stated above with a fresh upper garment, with the (verses), 'May the rich' (comp. above, IV, 10, 10; M. II, 7, 18).

उत्तरेन यजुषाऽहतमन्तरं वासः परिधाय सार्वसुरभिणा चन्दनेनोत्तरैर्देशताभ्यः प्रदायोत्तरयानुलिप्य मणिं सौवर्णं सोपधानं सूत्रोत्तमुत्तरयोदपात्रे त्रिः प्रदक्षिणं परिप्लाव्योत्तरया ग्रीवास्वाबध्यैवमेव बादरं मणिं मन्त्रवर्जं सव्ये पाणावाबध्याहतमुत्तरं वासो रेवतीस्त्वेति समानम्।

१२ ०९ तस्य दशायाम्②

तस्य दशायां प्रवर्तौ^(=कर्णलङ्कारौ सौवर्णौ) प्रबध्य
दर्व्याम् आधायाज्येनाभ्यानायन्न उत्तरा आहुतीर्हुत्वा जयादि प्रतिपद्यते ९

▼ Oldenberg

9. To the skirt (of that garment) he ties two earrings, puts them into the (sacrificial spoon called) Darvi, offers the oblations (indicated by the) next (Mantras; M. II, 8, 1-8), pouring the Ājya over (the ear-rings), and enters upon (the performance of) the Jaya and following oblations.

तस्य दशायां प्रवर्तौ प्रबध्य दर्व्यामाधायाज्येनाभ्यानायन्न उत्तरा आहुतीर्हुत्वा जयादि प्रतिपद्यते।

१२ १० परिषेचनान्तङ्कृत्वताभिरेव②

परिषेचनान्तं कृत्वा +एताभिर्^(→ "आयुष्यं वर्चस्यम्") एव दक्षिणे कर्णं आबधीतैताभिस् सव्ये १०

▼ Oldenberg

10. Having performed (the ceremonies) down to the sprinkling (of water) round (the fire), he should tie (one of the ear-rings) with the same (verses) to his right ear, and with the same (verses one) to his left ear.

परिषेचनान्तं कृत्वताभिरेव दक्षिणे कर्णं आबधीतैताभिस्सव्ये।

१२ ११ एवमुत्तरैर्यथालिङ्गं②

एवमुत्तरैर्यथालिङ्गं - सजश् शिरस्य्
आञ्जनम्
आदर्शविक्षणम्
उपानहौ
छत्रं
दण्डमिति ११

▼ Oldenberg

11. In the same way he should with the following (formulas, M. II, 8, 9-9, 5), according to the characteristics (contained in them), (put) a wreath on his head, anoint (his eyes), look into a mirror, (put on) shoes, (and should take) a parasol and a staff.

एवमुत्तरैर्यथालिङ्गं सजश्शिरस्याज्जनमादशविक्षणमुपानहौ छत्रं दण्डमिति ॥

१२ १२ वाचं यच्छत्यानक्षत्रेभ्यः②

वाचं यच्छत्य् आनक्षत्रेभ्यः १२

▼ Oldenberg

12. He keeps silence until the stars appear.

वाचं यच्छत्यानक्षत्रेभ्यः।

१२ १३ उदितेषु नक्षत्रेषु②

उदितेषु नक्षत्रेषु प्राचीम् उदीर्चीं वा दिशम् उपनिष्कम्योत्तरेणार्धर्चेन दिश उपस्थाय
+उत्तरेण नक्षत्राणि चन्द्रमसम् इति १३

▼ Oldenberg

13. When the stars have appeared, he goes away towards the east or north, worships the quarters (of the horizon) with the next hemistich, and the stars and the moon with the next (M. II, 9, 6).

उदितेषु नक्षत्रेषु प्राचीमुदीर्चीं वा दिशमुपनिष्कम्योत्तरेणार्धर्चेन दिश उपस्थायोत्तरेण नक्षत्राणि चन्द्रमसमिति।

१२ १४ रातिना सम्भाष्य②

रातिना सम्भाष्य यथार्थं गच्छति १४

▼ Oldenberg

14. Having spoken with a friend he may go where he likes.

रातिना सम्भाष्य यथार्थं गच्छति।

१० मधुपर्कः①

१३ ०१ अथैतदपरन् तूष्णीमेव②

अथैतदपरं तूष्णीमेव तीर्थे स्नात्वा तूष्णिं समिधमादधाति ।

▼ Oldenberg

- Now this (is) another (way for performing the Samāvartana). He bathes silently at a bathing-place and puts silently a piece of wood on (the fire).

अथैतदपरं तूष्णीमेव तीर्थे स्नात्वा तूष्णिं समिधमादधाति ।

१३ ०२ यत्रास्मा अपचितिम्②

यत्रास्मा अपचितिं कुर्वन्ति तत्कूर्च उपविशति यथापुरस्तात् ।

▼ Oldenberg

- [f1] He sits down on a bunch of grass, as stated above (comp. M. II, 9, 7), at a place where they are going to honour him (with the Argha reception).

[f1]: 13, 2. See above, IV, II, 7.

यत्रास्मा अपचितिं कुर्वन्ति तत्कूर्च उपविशति यथापुरस्तात् ।

१३ ०३ एवमुत्तराभ्यां यथालिङ्गम्②

एवमुत्तराभ्यां यथालिङ्गं राजा स्थपतिश्च ।

▼ Oldenberg

- A king and a chieftain (sit down) in the same way (as a Brāhmaṇa), with the next two (formulas, M. II, 9, 8, 9), according to the characteristics (contained in them).

एवमुत्तराभ्यां यथालिङ्गं राजा स्थपतिश्च ।

१३ ०४ आपः पाद्या②

आपः पाद्या इति प्राह ।

▼ Oldenberg

- (The host) announces (to the guest), 'The water for washing the feet!'

आपः पाद्या इति प्राह ।

१३ ०५ उत्तरयाऽभिमन्त्र्य दक्षिणम्②

उत्तरयाऽभिमन्त्र्य दक्षिणं पादं पूर्वं ब्राह्मणाय प्रयच्छेत्सव्यं शूद्राय।

▼ Oldenberg

5. [f2] (The guest) should recite the next (verse, II, 9, 10) over (that water) and should stretch out the right foot first to a Brāhmaṇa, the left to a Śūdra.

[f2]: Comp. Āśvalāyana-Gṛhya I, 24, 11. 12.

उत्तरयाऽभिमन्त्र्य दक्षिणं पादं पूर्वं ब्राह्मणाय प्रयच्छेत्सव्यं शूद्राय।

१३ ०६ प्रक्षालयितारमुपस्पृश्योत्तरेण②

प्रक्षालयितारमुपस्पृश्योत्तरेण यजुषाऽऽत्मानं प्रत्यभिमृशेत् ।

▼ Oldenberg

6. Having touched the person who washes him, he should touch himself (i.e. his own heart) with the next (formula, M. II, 9, II).

प्रक्षालयितारमुपस्पृश्योत्तरेण यजुषाऽऽत्मानं प्रत्यभिमृशेत् ।

१३ ०७ कूर्चाभ्याम् परिगृह्य②

कूर्चाभ्यां परिगृह्य मृन्मयेना'र्हणीया आप' इति प्राह ।

▼ Oldenberg

7. (The host, taking the Argha water) in an earthen vessel which he holds with two bunches of grass, announces (to the guest), 'The Argha water!'

कूर्चाभ्यां परिगृह्य मृन्मयेना'र्हणीया आप' इति प्राह ।

१३ ०८ उत्तरयाऽभिमन्त्र्याज्जलावेकदेश②

उत्तरयाऽभिमन्त्र्याज्जलावेकदेश आनीयमान उत्तरं यजुर्जपेत् ।

▼ Oldenberg

8. (The guest) should recite the next (formula, II, 9, 12) over (that water) and should murmur the next Yajus (II, 9, 13), while a part (of the water) is poured over his joined hands.

उत्तरयाऽभिमन्त्र्याज्जलावेकदेश आनीयमान उत्तरं यजुर्जपेत् ।

१३ ०९ शेषम्②

शेषं पुरस्तान्निनीयमानमुत्तरयाऽनुमन्त्रयते ।

▼ Oldenberg

9. Over the rest (of the water) which is poured out towards the east, he recites the next (verse, M. II, 9, 14).

शेषं पुरस्तान्निनीयमानमुत्तरयाऽनुमन्त्रयते ।

१३ १० दधि मध्विति②

दधि मध्विति संसूज्य कांस्येन वर्षीयसा पिधाय कूर्चाभ्यां परिगृह्य "मधुपर्क" इति प्राह ।

▼ Oldenberg

10. (The host) pours together curds and honey in a brass vessel, covers it with a larger (brass cover), takes hold of it with two bunches of grass, and announces (to the guest), 'The honey-mixture!'

दधि मध्विति संसूज्य कांस्येन वर्षीयसा पिधाय कूर्चाभ्यां परिगृह्य "मधुपर्क" इति प्राह ।

१३ ११ त्रिवृतमेके घृतम्②

त्रिवृतमेके घृतं च ।

▼ Oldenberg

11. Some take three substances, (those stated before) and ghee.

त्रिवृतमेके घृतं च ।

१३ १२ पाङ्क्तमेके धानास्सकर्तूंश्च②

पाङ्क्तमेके धानास्सकर्तूंश्च ।

▼ Oldenberg

12. Some take five, (the three stated before), and grains, and flour.

पाङ्क्तमेके धानास्सकर्तूंश्च ।

१३ १३ उत्तराभ्यामभिमन्त्र्य②

उत्तराभ्यामभिमन्त्र्य यजुर्भ्यामप आचामति पुरस्तादुपरिष्टाच्छोत्तरया त्रिः प्राश्यानुकम्याय प्रयच्छेत् ।

▼ Oldenberg

13. The guest recites the next two (formulas, M. II, 10, 1. 2) over (the honey-mixture) and sips water with the two Yajus (II, 10, 3. 4) before (eating) and afterwards; with the next (verse, II, 10, 5) he should partake three times (of the food) and should give the remainder to a person towards whom he is kindly disposed.

उत्तराभ्यामभिमन्त्र्य यजुर्भ्यामप आचामति पुरस्तादुपरिष्टाच्छोत्तरया त्रिः प्राश्यानुकम्याय प्रयच्छेत् ।

१३ १४ प्रतिगृह्यैव राजा②

प्रतिगृह्यैव राजा स्थपतिर्वा पुरोहिताय ।

▼ Oldenberg

14. A king or a chieftain should only accept it and (give it) to his Purohita.

प्रतिगृह्यैव राजा स्थपतिर्वा पुरोहिताय ।

१३ १५ गौरिति गाम्②

गौरिति गां प्राह ।

▼ Oldenberg

15. (The host) announces the cow with (the word), 'The cow!'

गौरिति गां प्राह ।

१३ १६ उत्तरयाभिमन्त्र्य तस्यै②

उत्तरयाभिमन्त्र्य तस्यै वपौ श्रपयित्वोपस्तीर्णभिघारितां मध्यमेनान्तमेन वा पलाशपर्णेनोत्तरया जुहोति ।

▼ Oldenberg

16. After the guest has recited the next (formula, M. II, 10, 6) over (the cow, the host) cools its omentum, and having performed the 'spreading under' and the sprinkling over (of Ājya), he sacrifices it with the next (verse, M. II, 10, 7) with a Palāśa leaf from the middle or the end (of the stalk).

उत्तरयाभिमन्त्र्य तस्यै वपौ श्रपयित्वोपस्तीर्णभिघारितां मध्यमेनान्तमेन वा पलाशपर्णेनोत्तरया जुहोति ।

१३ १७ यद्युत्सृजेदुपांशूत्तराज्②

यद्युत्सृजेदुपांशूत्तरां जपित्वोमुत्सृजतेत्युच्चैः ।

▼ Oldenberg

17. If the guest chooses to let (the cow) loose, he murmurs the next (formulas, II, 10, 8-11) in a low voice (and says) loudly, 'Om! Let it loose!' (II, 10, 12).

यद्युत्सृजेदुपांशूत्तरां जपित्वोमुत्सृजतेत्युच्चैः ।

१३ १८ अन्नम्②

अन्नं प्रोक्तमुपांशूत्तरैरभिमन्त्र्यो कल्पयतेत्युच्चैः ।

▼ Oldenberg

18. (In this case) he recites the next (formulas, M. II, 10, 13-17) in a low voice over the food which is announced to him (instead of the cow), (and says) loudly, 'Om! Make it ready!' (II, 10, 18).

अन्नं प्रोक्तमुपांशूत्तरैरभिमन्त्र्योऽकल्पयतेत्युच्चैः ।

१३ १९ आचार्यार्थत्विजे श्वशुराय②

आचार्यार्थत्विजे श्वशुराय राजा इति परिसंवत्सरादुपतिष्ठद्भ्य एतत्कार्यम् ।

▼ Oldenberg

19. For his teacher, for a Rtvij, for his father-in-law, for a king he ought to perform this (Arghya ceremony) as often as they visit his house, if at least one year has elapsed (since they came last).

आचार्यार्थत्विजे श्वशुराय राजा इति परिसंवत्सरादुपतिष्ठद्भ्य एतत्कार्यम् ।

१३ २० सकृत्प्रवक्त्रे चित्राय②

सकृत्प्रवक्त्रे चित्राय।

▼ Oldenberg

20. For a renowned teacher (of the Veda the ceremony should be performed) once.

सकृत्प्रवक्त्रे चित्राय।

१२ सीमन्तोन्नयनम्①

१४ ०१ सीमन्तोन्नयनम् प्रथमे②

सीमन्तोन्नयनं प्रथमे गर्भे चतुर्थे मासि ॥ आपस्तम्बगृह्यसूत्र १४.१ ॥

▼ Oldenberg

1. The Simantonnayana (or parting of the pregnant wife's hair, is performed) in her first pregnancy, in the fourth month.

सीमन्तोन्नयनं प्रथमे गर्भे चतुर्थे मासि ।

१४ ०२ ब्राह्मणान् भोजयित्वाऽशिषो②

ब्राह्मणान् भोजयित्वा ऽशिषो वाचयित्वा,
 अग्नेर् उपसमाधानाद्य-आज्यभागान्ते
 ऽन्वारब्धायाम् (चौले - अन्वारब्धे)
 उत्तरा आहुतीर् हुत्वा (= "धाता ददातु नो रयिम्" इति चतस्रो, "यस्त्वा हृदा कीरिणो"ति चतसः:)
 जयादि प्रतिपद्यते ॥
 परिषेचनान्तं कृत्वा

धृता ददातु नो रुयिम्
 ईशानो जगात्स॒(॑)पतिः ।
 स नः पूर्णेन वावनत् ।

धृता पूजायां उत रुय ईशे (=ईषे)
 धृतेदं विश्वम् भुवनं जजान ।
 धृता पुत्रं यजमानायु दातां
 तस्मां उ हृव्यं धृतवंद् विधेम ।

धृता ददातु नो रुयिम्
 प्राचीं जीवातुम् अक्षिंताम् ।
 वृयं द्वेवस्य धीमहि
 सुमुत्तिं सुत्य-रांधसः (=धनस्य) ।

धृता ददातु दाशुषे वसूनि
 प्रजाकामाय मीढुषे (=सेक्त्रे) दुरोणे (=दारेषु) ।
 तस्मै द्वेवा अमृताः सं व्यायन्तुं (=ददतु)
 विश्वे द्वेवासो अदितिः सुजोषाः ।

य "स् त्वा हृदा" कीरि "णा (=स्तोत्रिणा) म "न्यमानो"
 ऽमर्त्य म "तर्यो जो" हवीमि ।
 जा "तवेदो य" शो अस्मा "सु धेहि
 प्रजा" भिर् अग्ने अमृतत्वम् अश्याम् ॥

य "स्मै त्वं सुकृ" ते जातवेद उ "
 लोक" म् अग्ने कृण"वः (=कुर्याः) स्योन"म् (सुखमयम्)।
 अश्वि"नँ स" पुत्रि"णं वीर"वन्तं
 गो"मन्तृ रयि" नशते (=प्राप्नोति) स्वस्ति" ॥

त्वे" सु" पुत्रं (आमन्त्रिताङ्गत्वाद् अनुदातः←) शवसो"
 इवृत्न् (=अवर्तन्त) का"म-कातयः (=काम-कामना: [सुतयः]) |
 न" त्वा"म् इन्द्रा"ति रिच्यते ॥

उकथ"उकथे सो"म इ"न्द्रं ममाद
 नीथे"नीथे (समाते समाप्ते) मघ"वानं सुता"सः ।
 य"द् ई" सबा"धः पित"रं न" पुत्राः"
 समान"-दक्षा (=समानबलाः) अ"वसे ह"वन्ते ।

▼ Oldenberg

2. (The husband) serves food to Brāhmaṇas and causes them to pronounce auspicious wishes; then, after (the ceremonies) from the putting (of wood) on the fire down to the Ājyabhāga oblations (have been performed), he offers the oblations (indicated in the) next (Mantras, M. II, 11, 1-8), while (the wife) takes hold of him, and enters upon the (performance) of the Jaya and following oblations.

ब्राह्मणान् भोजयित्वाऽशिषो वाचयित्वाऽग्नेर् उपसमाधानाद्य-आज्य-भागान्ते इन्वारब्धायाम् उत्तरा आहुतीर् हुत्वा जयादि प्रतिपद्यते ।

१४ ०३ परिषेचनान्तङ् कृत्वा②

परिषेचनान्तं कृत्वा इपरेणाग्निं प्राचीम् उपवेश्य त्रेण्या शलल्पा त्रिभिर् दर्भ-पुञ्जीलैश् शलालु-ग्लास्पेनेत्य् (→उदुम्बर-फल-सङ्घातेन) ऊर्ध्वं सीमन्तम् उन्नयति व्याहृतीभिर् उत्तराभ्यां च ।

▼ Oldenberg

3. Having performed (the rites) down to the sprinkling (of water) round (the fire), he makes her sit down to the west of the fire, facing the east, and parts her hair upwards (i.e. beginning from the front) with a porcupine's quill that has three white spots, with three Darbha blades, and with a bunch of unripe Udumbara fruits, with the Vyāhṛtis or with the two next (verses, II, 11, 9, 10).

परिषेचनान्तं कृत्वा इपरेणाग्निं प्राचीम् उपवेश्य त्रेण्या शलल्पा त्रिभिर् दर्भ-पुञ्जीलैश् शलालु-ग्लास्पेनेत्य् ऊर्ध्वं सीमन्तम् उन्नयति व्याहृतीभिर् उत्तराभ्यां च ।

१४ ०४ 'गायतम्' इति②

गायतम् इति वीणा-गाथिनौ संशास्ति ॥

▼ Oldenberg

4. He says to two lute-players, 'Sing!'

'गायतम्' इति वीणा-गाथिनौ संशास्ति ॥

१४ ०५ उत्तरयोः पूर्वा②

उत्तरयोः पूर्वा साल्वानां ब्राह्मणानामितरा ।

यौगन्धरिर् एव नो राजेति साल्वीर् अवादिषुः ।
विवृत्तचक्रा आसीनास् तीरेण यमुने तवं ।

▼ Oldenberg

5. Of the next two (verses, II, 11, 11. 12) the first (is to be sung on this occasion) among the (people of the) Sālvās.

उत्तरयोः पूर्वा साल्वानां ब्राह्मणानामितरा ।

१४ ०६ नदीनिर्देशश्च यस्याम्②

(अन्येषाम् - "सोम एव नो राजा" इत्येषाऽ) नदी-निर्देशश्च यस्यां वसन्ति ॥

सोमं एव नो राजेत्य्
आहुब्राह्मणीः पूजाः ।
विवृत्त-चक्रा आसीनास्
तीरेणासौ (→उपजीव्यनदीनाम्) तवं ।

▼ Oldenberg

6. [f1] The second (is to be used) for Brāhmaṇas; and the river near which they dwell is to be named.

[f1]: Āśvalāyana I, 14, 7; Pāraskara I, 15, 8. Comp. Zeitschrift der D. M. Gesellschaft, XXXIX, 88.

नदीनिर्देशश्च यस्यां वसन्ति ।

१४ ०७ यवान् विरूढानाबध्य②

(पूर्वमेवैतदर्थम् उपतान) यवान् विरूढान् (शिरसि वध्वा:) आबध्य,
(वधूर) वाचं यच्छत्य् आनक्षत्रेभ्यः ॥

▼ Oldenberg

7. [f2] He ties barley-grains with young shoots (to the head of the wife); then she keeps silence until the stars appear.

[f2]: 7, 8. Sudarśanārya mentions that instead of the singular, 'She keeps silence, she breaks her silence,' some read the dual, so that the husband and his wife are referred to.

यवान् विरूढानाबध्य वाचं यच्छत्यानक्षत्रेभ्यः ।

१४ ०८ उदितेषु नक्षत्रेषु②

उदितेषु नक्षत्रेषु प्राचीम् उदीचीं वा दिशम् उपनिष्क्रम्य
वत्सम् अन्वारभ्य
व्याहृतीश् च जपित्वा
वाचं विसृजेत् ॥

▼ Oldenberg

8. When the stars have appeared, he goes (with his wife) towards the east or north, touches a calf, and murmurs the Vyāhṛtis; then she breaks her silence.

उदितेषु नक्षत्रेषु प्राचीमुदीर्चिं वा दिशमुपनिष्कृन्य वत्समन्वारभ्य व्याहृतीश्च जपित्वा वाचं विसृजेत् ।

१२ पुंसुवनम्①

१४ ०९ पुँसवनं व्यक्ते②

पुँसवनं व्यक्ते गर्भे तिष्येण ।

पुँ सुवनं् असि ।

▼ Oldenberg

9. The Pumsavana (i.e. the ceremony to secure the birth of a male child) is performed when the pregnancy has become visible, under the constellation Tiṣya.

पुँसवनं व्यक्ते गर्भे तिष्येण ।

१४ १० न्यग्रोधस्य या③

न्यग्रोधस्य या प्राच्युदीचीं वा शाखा ततस्सवृषणां शुङ्गामाहत्य सीमन्तवदग्नेरुपसमाधानादि ॥

▼ Oldenberg

10. From a branch of a Nyagrodha tree, which points eastward or northward, he takes a shoot with two (fruits that look like) testicles. The putting (of wood) on the fire, &c., is performed as at the Sīmantonnayana (Sūtra 2).

न्यग्रोधस्य या प्राच्युदीचीं वा शाखा ततस्सवृषणां शुङ्गामाहत्य सीमन्तवदग्नेरुपसमाधानादि ।

१४ ११ अनवस्नातया कुमार्या②

अनवस्नातया कुमार्या दृष्टपुत्रे दृष्टपुत्रेण पेषयित्वा परिप्लाव्यापेरणाग्निं प्राचीमुत्तानां निपात्योत्तरेण यजुषाऽङ्गृष्णेन दक्षिणे नासिकाच्छिद्रेऽपि नयति ।

▼ Oldenberg

11. He causes a girl who has not yet attained maturity to pound (the Nyagrodha shoot) on an upper mill-stone with another upper mill-stone, and to pour water on it; then he makes his wife lie down on her back to the west of the fire, facing the east, and inserts (the pounded substance) with his thumb into her right nostril, with the next Yajus (II, 11, 13).

अनवस्नातया कुमार्या दृष्टपुत्रे दृष्टपुत्रेण पेषयित्वा परिप्लाव्यापेरणाग्निं प्राचीमुत्तानां निपात्योत्तरेण यजुषाऽङ्गृष्णेन दक्षिणे नासिकाच्छिद्रेऽपि नयति ।

१४ १२ पुमाँसञ् जनयति②

पुमाँसं जनयति ।

▼ Oldenberg

12. Then she will give birth to a son.

पुमाँसं जनयति ।

१४ १३ क्षिप्रं सुवनम्②

क्षिप्रं सुवनम् ।

▼ Oldenberg

13. Here follows the ceremony to secure a quick deliverance.

क्षिप्रं सुवनम् ।

१४ १४ अनाप्रीतेन②

अनाप्रीतेन शरावेणानुसोतसम् उदकम् आहृत्य, पत्तस् (=पादयोः) तूर्यन्तीं (=ओषधिविशेष) निधाय, मूर्धज् +शोष्यन्तीम् उत्तरेण यजुषा (आभिष्टवाहं दशभिरभिमृशामि) ८५भिमृश्य+, एताभिर् अद्विरुत्तराभिर् (यथैव सोमः पवते) अवोक्षेत् ॥

(अकुलीभिर्) आभिष्ट ट्वा ९५ दुशभिर् अभिमृशामि - दशमास्यायु सूतंवे । (२४)

मन्त्रः⑥

- यथैव सोमः पवते यथां समुद्र एजंति ।
एवन्ते गर्भु एजंतु सुह जुरायुणा निष्कम्यु प्रतितिष्ठतु ।
आयुषि ब्रह्मवर्चसि युशसि वीर्योऽन्नाद्यै ।

यथैव सोमः पवते, यथां समुद्र एजंति (=कम्पते),
एवन्ते गर्भु एजंतु ।
सुह जुरायुणा (=गर्भवेषनेन) निष्कम्यु प्रतितिष्ठतु - आयुषि ब्रह्मवर्चसि युशसि ।

दश मासाज् छश्यानो
धृत्रा हि तथां कृतम् ।
ऐतु गर्भु अक्षिंतो
जीवो जीवन्त्याः ।

आयमनीर् यमयतु गर्भुम्
आपो देवीस् सरस्वतीः ।
ऐतु गर्भु अक्षिंतो
जीवो जीवन्त्याः ।

▼ Oldenberg

14. With a shallow cup that has not been used before, he draws water in the direction of the river's current; at his wife's feet he lays down a Tūryantī plant; he should then touch his wife, who is soon to be delivered, on the head, with the next Yajus (II, 11, 14), and should sprinkle her with the water, with the next (three) verses (II, 11, 15-17).

अनाप्रीतेन शरावेणानुसोतसमुदकमाहृत्य पत्तस्तूर्यन्तीं निधाय मूर्धज्छोष्यन्तीमुत्तरेण यजुषाऽभिमृश्यैताभिरद्विरुत्तराभिरवोक्षेत् ।

१४ १५ यदि जरायु②

यदि जरायु न पतेदेवंविहिताभिरेवाद्विरुत्तराभ्यामवोक्षेत् ।

तिलुदे (जरायो!) ऽवंपद्यस्त् (=अवपत), न मृँसम् अंसि, नोदलं (४)म् । (४)

स्थृवित्र्य् अवंपद्यस्त्, न मृँसेषु, न स्नावंसु (=tendon) न बुद्धमंसि मुज्जसु ।
निरैतु पृश्च (=स्वल्परूपं) शीवं (=सुख)लैं शुने जुराय्य् अृत्वै ॥ (11)

▼ Oldenberg

15. Yadi jarāyu na pated evam vihitābhir evādbhir uttarābhyām (II, 11, 18. 19) avokset.

यदि जरायु न पतेदेवंविहिताभिरेवाद्विरुत्तराभ्यामवोक्षेत् ।

१३ जातकर्म①

१५०२ जातं वात्सप्रेणाभिमृश्योत्तरेण②

जातं (=जातमात्रम् "प्राङ्गनाभिवर्धनात्युंसो जातकर्म विधीयते") वात्सप्रेण (=दिवसस्परीत्येषः) +अभिमृश्य,

दिवं स् प॒रि प्रथमं जन्मे अग्निं र्
अस्मद् द्वितीं यम् प॒रि जातं वेदाः ।
तृतीं यम् अप्सु नृ-मणा अ॒जस्म
इ॒न्धान एनं जरते (=स्तौति) स्वाधीः (=सुप्रजाता) ।

(प्रतिज्ञा+ऋक्/ अग्निमायाम् उत्तरम्)
विद्या॑ ते अन्मे त्रेधा॑ (रूपाणि अग्नि-विद्युत्-सूर्यसि) त्रया॑ "णि
विद्या॑ ते स॑ द्या॑ (नानाकुण्डेषु) वि॑ "भृतम् पुरुत्रा॑" (=बहुधा)।
विद्या॑ ते ना॑ म परमं गु॑ हा॑ य॑ द्
विद्या॑ त॒म् उ॒त्सं (=fount) य॑ त आजग॑ न्थ ।

(प्राक्तनाया विस्तारः!) समुद्रे॑ त्वा॑ नृम् णा॑ अप्सु॑ अन्त्तं र्
नृच॑ क्षा॑ (=नुद्वष्टा) ईर्धे॑ (=दीपयते) दिवो॑ अग्न ऊ॑ धन्त्र॑ (=उथस्थानीये मेघे) ।
तृती॑ ये॑ त्वा॑ र॑ जसि॑ (=लोके॑) तस्थिवाँ॑ सम्
ऋत॑ स्य यो॑ नौ॑ महिषा॑ अहिन्वन्त्र॑ (=बुद्धवन्तः) ।

अ॑ क्रन्दद॑ अग्निः॑ स्तन॑ यन्निव द्यौः॑
क्षा॑ मा॑ (=पृथिवी) रे॑ "रिहद॑" (=आस्वादयन्) वीरु॑ धः॑ (=वृक्षः) गुल्मान॑ समञ्ज॑ न् ।
सद्यो॑ जशानो॑ (दावानलः) वि॑ ही॑ म॑ इळ्हो॑
अ॑ ख्यद॑ आ॑ रो॑ दसी॑ भानु॑ ना॑ भात्य॑ अन्तः॑ ।

उशि॑ क् (=कामयिता) पावको॑ अरतिः॑ (=गन्ता) सुमेधा॑
म॑ तैष्व॑ अग्नि॑ र॑ अमृ॑ तो॑ नि॑ धायि॑ ।
इ॑ यर्ति॑ (=गमयति) धूम॑ म॑ अरुष॑ म॑ (=महत्) भ॑ रिभ्रद॑
उ॑ च॑ छुके॑ ण॑ शोचि॑ षा॑ द्या॑ म॑ इ॑ नक्षत्र॑ (=दीपयतु)।

वि॑ श्वस्य केतु॑ र॑ भु॑ वनस्य ग॑ भ॑
आ॑ रो॑ दसी॑ अपृणाज॑ (=अपुर्यतु) जा॑ यमानः॑ ।
वीडु॑ं॑ (=दृढं) चिद॑ अ॑ द्विम् अभिनत्॑ पराय॑ ज॑ (=परागच्छन्)
ज॑ ना॑ य॑ द् अग्नि॑ म॑ अ॑ यजन्त॑ प॑ ज्च ।

श्रीणा॑ म॑ उदारो॑ धर॑ णो॑ रयीणा॑ म॑
मनीषा॑ णा॑ म॑ प्रा॑ र्णः॑ सो॑ म॑-गोपा॑ ।
व॑ सो॑ स॑ स॑ हसो॑ अप्सु॑ रा॑ जा॑ (=दीप्यमानः)
वि॑ भात्य॑ अ॑ ग्र॑ उष॑ साम् इधानः॑ ।

य॑ स॑ ते अद्य॑ कृण॑ वद॑ भद्रशोचे॑
ऽपूपं॑ देव॑ धृत॑ वन्तम्॑ अग्ने॑ ।
प्र॑ तं॑ नय॑ प्रतरां॑ (=नितरां) व॑ स्यो॑ (=वसीयः)
अ॑ च्छाभि॑ द्युम्नं॑ (=धनं) देव॑ भक्तं॑ यविष्ट॑ ।

आ॑ त॑ म॑ भज॑ सौश्रवसे॑ ष्व॑ (स्वन्नेषु [यागेषु]) अग्न
उकथ॑-उकथ॑ आ॑ भज॑ शस्य॑ माने॑ ।
प्रियः॑ सूर्य॑ प्रियो॑ अग्ना॑ भवात्य॑
उ॑ ज॑ जात॑ न॑ (पुत्रादिना) भिन॑ दद॑ (=उद्दिद्य प्रकाशताम्) उ॑ ज्ज॑ नित्वै॑ (=जनिष्यमाणैः)।

त्वा॑ म् अग्ने य॒ "जमाना अ॑ नु द्यू॑ न्
 वि॒ "श्वा॑ व॒ "सूनि॑ दधिरे॒ वा॑ यर्णि॑ (=वरणीयानि) ।
 त्व॒ "या॑ सह॒ द्र॑ विणम्॑ इच्छ॑ माना॑
 व्रजं॑ गो॑ मन्तम्॑ उशि॑ जो॑ (=मेधाविनो) वि॑ वन्मः॑ ।

दृशानो॑ रुक्मि॑ (=रोचमनः) उव्या॑ (=महत्या) व्य॑ द्यौद॑
 दुर्मि॑ षम्॑ आ॑ युः॑ श्रिये॑ रुचानः॑ ।
 अनि॑ र॑ अमृ॑ तो॑ अभवद॑ व॑ योभिर॑
 य॑ द॑ एनं॑ द्यौ॑ र॑ अ॑ जनयत्॑ सुरे॑ ताः॑ ॥

उपस्थ आधानम्⑥

उत्तरेण यजुषोपस्थ आधाय॑ (= "अस्मिन्ह" मित्यनेन),
 अुस्मिन्नहँसुहस्रं पुष्याम्येधंमानुस् स्वे वशेऽ ।

अभिमन्त्रणम्⑥

उत्तराभ्याम्॑ ("अङ्गादङ्गाद्" इति) अभिमन्त्रणं ,
 अङ्गादङ्गात्संभवसि॑ हृदयादधि॑ जायसे॑ ।
 आ॒त्मा॑ वै॑ पुत्रुनामांडसि॑ स जी॑व शुरदंशुतम्॑ ।

मूर्धन्यवग्राणम्⑥

("अश्मा॑ भवे॑" ति) मूर्धन्यवग्राणं,
 अश्मा॑ भव परशुर्भव॑ हिरण्युमस्तुतं भव॑ ।
 पुश्चान्त्वा॑ हिङ्कारेणाभि॑ जिग्राम्य॑ असौ॑ (→नामनिर्देशः) ।

दक्षिणकर्णे-जपः⑥

("मेधां॑ त" इति) दक्षिणे॑ कर्णे॑ जापः॑ १

मेधान्॑ तें॑ द्वेवस्॑ संविता॑
 मेधान्॑ द्वेवी॑ सरस्वती॑ ।
 मेधान्॑ तें॑ अश्विनौ॑ द्वेवाव्॑
 आधत्तुं॑ पुष्करसजा॑ ।

▼ Oldenberg

1. [f1] After he has touched the new-born child with the Vātsapra hymn (Taitt. Samh. IV, 2, 2; M. II, 11, 20), and has taken him on his lap with the next Yajus (M. II, II, 21), with the next (three)

(verses - II, 11, 22; 12, 1. 2 - one by one) he addresses the child, kisses him on his head, and murmurs (the third verse) into his right ear.

[f1]: 15, 1. We ought to read uttarābhīr, not uttarābhīyām. Comp. below, Sūtra 12.

जातं वात्सप्रेणाभिमृश्योत्तरेण यजुषोपस्थ आधायोत्तराभ्यामभिमन्त्रणं मूर्धन्यवद्वाणं दक्षिणे कर्णे जापः ।

१५ ०२ नक्षत्रनाम च②

("अभिजिग्राम्यसौ") नक्षत्रनाम च निर्दिशति २

▼ Oldenberg

2. And he gives him a Nakṣatra name.

नक्षत्रनाम च निर्दिशति ।

१५ ०३ तद्रहस्यम् भवति②

तद्रहस्यं भवति (सूक्तवाकाभिवादनादिष्वपि!)^३

▼ Oldenberg

3. That is secret.

तद्रहस्यं भवति ।

१५ ०४ मधु घृतमिति③

मधु घृतम् इति संसृज्य

तस्मिन् दर्भेण हिरण्यं निष्टकर्य (= शिखाबन्धनवत्सरन्शेण ग्रन्थिना),

बधा

वदाय

+उत्तरैर् मन्त्रैः ("त्वयि मेधाम्" इति) कुमारं प्राशयित्वा,

त्वयिं मेधां त्वयिं प्रुजां

त्वय्य अुग्निस् तेजों दधातु ।

त्वयिं मेधां त्वयिं प्रुजां

त्वयीन्द्रं इन्द्रियं दधातु ।

त्वयिं मेधां त्वयिं प्रुजां

त्वयुं सूर्यो भ्राजों दधातु ।

स्नापनम्⑥

प्रतिज्ञा⑥

उत्तराभिः पञ्चभिस् (= "ऽक्षेत्रियै त्वे" त्यादिभिः) स्नापयित्वा,

क्षीत्रियै (=अचिकित्सव्याधे) त्वा निर्देत्यै त्वा..
दुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशांत् ।
अनुगसं ब्रह्मणे त्वा करोमि
शिवे ते द्यावांपृथिवी उभे इमे ।

शान्तिवचनम्⑥

शन् ते अग्निस् सुहाद्विर् अस्तु
शं द्यावांपृथिवी सुहौषधीभिः ।
शम् अन्तरिक्षं सुह वातेन ते
शन् ते चतंसः प्रदिशो भवन्तु ।

या दैवीश चतंसः प्रदिशो वातं-पत्नीर्
अभि सूर्यो विचुष्टे (=विपश्यति) ।
तासांन् त्वा ९९जुरस् आ दंधामि ।
प्र यक्षम् एतु निर्देति पराचैः (=प्राङ्गुखः) ।

अवर्तनिवारणम्⑥

अमोचि यक्षमांद दुरिताद् अवर्त्ये (=आपत्तः) ।
दुहः पाशान् निर्देत्यै च+उदमोचि ।
अहा (=अहासीत) अवर्तिम् (=दारिद्र्यम्), अविंदत् स्योनम् (=सुस्वम्) ।
अप्यभूद् भुद्रे सुकृतस्य लोके ।

सूर्यग्रहणमोक्षनिदर्शनम्⑥

1

सूर्यम् ऋतन् (=प्राप्तम्) तमसो ग्राह्या
यद् द्वेवा अमुञ्चुन्नसृजुन् व्येनसः (=व्यसृजन् एनसः) ।

(प्रतिज्ञापूर्ति:-)
एवम् अहम् इमं क्षीत्रियाज् (=आनुवंशिकाद् [रोगात्]) जामिशँसाद् (=बन्धूक्ताद्)
दुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशांत् ।

दधि-घृत-प्राशनम्⑥

दधि घृतमिति संसृज्य कांस्येन पृष्ठदाज्यं व्याहृतीभिरोड्कारचतुर्थाभिः ("भूः स्वाहेत्यादिभिः प्रतिमन्त्रम्") कुमारं प्राशयित्वा, अद्विश् शेषं संसृज्य गोष्ठे निनयेत् ४

भूस्वाहा॑ भुवस्वाहा॑ सुवस्स्वाहा॑ ॐ स्वाहा॑ ॥

▼ Oldenberg

4. He pours together honey and ghee; into this (mixture) he dips a piece of gold which he has tied with a noose to a Darbha blade. With the next (three) formulas (II, 12, 3-5) he gives the boy (by means of the piece of gold, some of the mixture) to eat. With the next five (verses, II, 12, 6-10) he bathes him. Then he pours curds and ghee together and gives him this (mixture which is called) 'sprinkled butter' (prṣadājya) to eat out of a brass vessel, with the Vyāhṛtis to which the syllable 'Om' is added as the fourth (II, 12, 11-14). The remainder he should mix with water and pour out in a cow-stable.

मधु घृतमिति सँसृज्य तस्मिन् दर्भेण हिरण्यं निष्टक्यं बध्वावदायोत्तरैर्मन्त्रैः कुमारं प्राशयित्वोत्तराभिः पञ्चभिस्स्नापयित्वा दधि घृतमिति सँसृज्य कांस्येन पृष्ठदाज्यं व्याहृतीभिरोड्कारचतुर्थाभिः कुमारं प्राशयित्वाद्विः शेषं सँसृज्य गोष्ठे निनयेत् ।

१५ ०५ उत्तरया मातुरुपस्थ②

उत्तरया (= "मा ते कुमारम्") मातुरुपस्थ आधाय,

मा ते॒ कुमार॑ रक्षो॑वधी॒न्
मा ध्वे॑नुरत्यासु॑रिणी॒ ।
प्रिया॑ धनंस्य भूया॑
एधमाना॑ स्वे॑ गुहे॑ ।

दक्षिणे स्तने प्रतिधाप्य⑥

उत्तरया (= "अयं कुमारः") दक्षिणं स्तनं प्रतिधाप्य,

अुयं॑ कुमारो॑ जुरां॑ धयतु॑ दीर्घमायुः॑ ।
यस्मै॑ त्वरँ॑ स्तनु॑! प्रप्याय॑ (=प्रक्षर)
+आयुर्वर्चो॑ यशो॑ बलंम्॑ ।

पृथिव्या अभिमर्शः⑥

उत्तराभ्यां (= "यद्वूमेर्हदयम्") पृथिवीमभिमृश्य,

- यद्वूमेर्हदयन्दिवि चुन्द्रमंसि श्रितम् । तदुर्विं पश्युं (=पश्येयम्) माऽहं पौत्रमधौं रुदम् ।
- यत्ते॑ सुसीमे॑ हृदयुं॑ वेदाहं॑ तत्॑ प्रजापंतौ॑ (=चन्द्रमंसि॑ [छायारूपेण]) । वेदाम्॑ तस्यं॑ ते॑ वृयं॑ माऽहं॑ पौत्रमधौं॑ रुदम्॑ ।

संविष्टस्याभिमर्शनम्⑥

उत्तरेण यजुषा ("नामयति न रुदति") संविष्टम् ॥

न +आमंयति, न रुदति, यत्र वृयं वंदामसि, यत्र च्छभिमृशामसि ।

▼ Oldenberg

5. With the next (verse, M. II, 13, 1) he places (the child) in the mother's lap; with the next (II, 13, 2) he causes her to give him her right breast; with the next two (verses, II, 13, 3, 4) he touches the earth, and after (the child) has been laid down, (he touches him) with the next (formula, II, 13, 5).

उत्तरया मातुरुपस्थ आधायोत्तरया दक्षिणं स्तनं प्रतिधाप्योत्तराभ्यां पृथिवीमभिमृश्योत्तरेण यजुषा संविष्टम् ।

१५०६ उत्तरेण यजुषा②

उत्तरेण यजुषा शिरस्य उदकुम्भं निधाय,
आपंस्सुप्तेषु जाग्रत् रक्षाँसि निरितो नुंददध्वम् ।

सूतकहोमः⑤

सर्षपान् फलीकरणमिश्रानज्जलिनोत्तरैस् त्रिस्त्रि प्रतिस्वाहाकारं हुत्वा
हरदत्तो इत्र२।

- (सर्षपान् फलीकरणमिश्रान् जुहोति।)

अयं कुलिं पुतयन्त्त॑ (=प्रतिगच्छन्तम्) श्वानम् इवोद्-वृद्धम् ।
अुजां वाशिंताम् इव मरुतः पर्यादध्व॑ (=पर्यस्यध्वम्) स्वाहा॑ ।

शण्डेरथुश् (शण्डे रथे यस्य) शण्डिकेर (शण्डिकम् बलम् ईरयति) उलूखूलः ।
च्यवंनो नश्यताद् इतः स्वाहा॑ ।

अयुश् शण्डो मर्कं
उपुवीर् (यमवेक्ष्यान्ये वीरा न्यूनाः) उलूखूलः ।
च्यवंनो नश्यताद् इतः स्वाहा॑ ।

कुशिनीश् श्वलोमिनीः खजापो (=खज्जा =पङ्गवयो भूत्वामुवन्ति)
इजोपंकाशिनीः (=अजनिभाः) ।
अपेतु नश्यताद् इतस् स्वाहा॑ ।

मिश्रवांससः कौबेरुका
रंक्षोराजेनु प्रेषिताः ।
ग्राम्यं सजानयो गच्छन्ती-
च्छन्तो इपरिदाकृतान्थ् (अनुपनीतान् - "अनये त्वा परिदामीति" तत्र मन्त्रः) स्वाहा॑ ।

पुतान् धन्तैतान् गृल्लीते-
त्य् अयं ब्रह्माणस्पुत्रः ।
तान् अग्निः पर्यसरुत्
तान् इन्द्रस् तान् बृहस्पतिः ।
तान् अहं वैद ब्राह्मणः

प्रमृशतः कूटदुन्तान्,
विकेशान् लैंबनस्तुनान्त् स्वाहा॑ ॥ (13)

नक्तुञ्चारिण॑ उरस्पेशाज् (=उरस्युज्जवलान्)
छूल-हुस्तान् कंपालुपान् ।
पूर्व॑ एषां प्रिता ("एतान् धन्तैतान् गृणीत")+इत्य्
उच्चैश् श्राव्य कुणकं ।
माता जंघुन्यां सर्पति
ग्रामै विधुरम् इच्छन्ती स्वाहा॑ ।

निशीथुच्चारिणी स्वसाँ
सुन्धिना॒ प्रेक्षते कुलम् ।
या स्वपन्तं बोधयति
यस्यै विजातायां मनः ।
तासुं त्वं कृष्णुवत्मने
क्लोमान् (=श्वासकोशः) हृदयं यकृत् (=liver) ।
अग्ने अक्षीणि निर्दहृ स्वाहा॑ ।

(पिता) संशास्ति- "प्रविष्टे प्रविष्ट एव तूष्णीमग्नावावपते" ति ६

▼ Oldenberg

6. With the next Yajus (II, 13, 6) he places a water-pot at (the child's) head, sacrifices mustard seeds and rice-chaff with his joined hands three times with each of the next (formulas, II, 13, 7-14, 2), repeating each time the word Svāhā, and says (to the people who are accustomed to enter the room in which his wife lies), 'Whenever you enter, strew silently (mustard seeds with rice-chaff) on the fire.'

उत्तरेण यजुषा शिरस्त उदकुम्भं निधाय सर्षपान् फलीकरणमिश्रानज्जलिनोत्तरैस्त्रिस्ति प्रतिस्वाहाकारं हुत्वा संशास्ति-प्रविष्ट प्रविष्ट एव तूष्णीमग्नावावपतेति ।

१५ ०७ एवमहरहरानिर्दशतायाः②

एवमहरहरानिर्दशतायाः (= "निर्दशा" निर्गता दशभ्योऽहोरात्रेभ्यो या रात्रिस्ता)⁹

▼ Oldenberg

7. This is to be done until the ten days (after the child's birth) have elapsed.

एवमहरहरानिर्दशतायाः ।

1. https://vishvAsa.github.io/devaH/lokAntaram/images/solar_eclipse_receding.jpg

2.
[https://archive.org/stream/EKAGNIKANDABHASHYAMSAMSKRUTHAM/EKAGNIKANDA%20BHASHYAM%20SAMSKRUTHAM#page/n153\(mode/2up](https://archive.org/stream/EKAGNIKANDABHASHYAMSAMSKRUTHAM/EKAGNIKANDA%20BHASHYAM%20SAMSKRUTHAM#page/n153(mode/2up)

१४ नामकरणम्①

१५ ०८ दशम्यामुत्थितायां स्नातायाम्②

दशम्यामुत्थितायां स्नातायां पुत्रस्य नाम दधाति पिता मातेति ८

▼ Oldenberg

8. On the tenth day, after (the mother) has risen and taken a bath, he gives a name to the son.
The father and the mother (should pronounce that name first).

दशम्यामुत्थितायां स्नातायां पुत्रस्य नाम दधाति पिता मातेति ।

१५ ०९ द्व्यक्षरञ्ज् चतुरक्षरम्②

द्व्यक्षरं चतुरक्षरं वा नामपूर्वमाख्यातोत्तरं (=क्विबन्तोत्तरम्) दीर्घाभिनिष्ठानान्तं (=दीर्घत्परोऽभिनिष्ठानो विसर्जनीयोऽन्ते यस्य तत्) घोषवदाद्यन्तरन्तस्थम् (यरलवा अन्तस्थःः) ।

+++ (हरदत्तोदाहरणानि - गा: श्रयते इति गोश्रिः । गां प्रीणतीति गोप्रीः । हिरण्यः ददातीति हिरण्यदा: भूरिदा: हरदत्त इत्यादीन्युदाहरणानि । सुदर्शनसूर्युदाहरणानि - द्व्यक्षरस्योदाहरणं - वा: उदकं ददातीति वार्दा: गिरं ददातीति गीर्दा: इत्यादि । चतुरक्षरस्य तु भाष्योक्तं "द्रविणोदा: वरिवोदा:" इति । एतद्वयमपि छान्दसम् । अन्यदपि हिरण्यदा युवतिदाइत्यादि ॥)+++ ९

▼ Oldenberg

9. (It should be a name) of two syllables or of four syllables; the first part should be a noun; the second a verb; it should have a long vowel (or) the Visarga at the end, should begin with a sonant, and contain a semi-vowel.

द्व्यक्षरं चतुरक्षरं वा नामपूर्वमाख्यातोत्तरं दीर्घाभिनिष्ठानान्तं घोषवदाद्यन्तरन्तस्थम् ।

१५ १० अपि वा②

अपि वा यस्मिन्स्वित्युपसर्गस्यात् तद्विप्रतिष्ठितमिति हि ब्राह्मणम् (सुभद्रस्सुमुख इत्याद्युदाहरणम् / सुजातः सुदर्शन इत्यादि) १०

▼ Oldenberg

10. Or it should contain the particle su, for such a name has a firm foundation; thus it is said in a Brāhmaṇa.

अपि वा यस्मिन् स्वित्युपसर्गस्यात् तद्विप्रतिष्ठितमिति हि ब्राह्मणम् ।

१५ ११ अयुजाक्षरङ्ग् कुमार्याः②

अयुजाक्षरं कुमार्याः ११

▼ Oldenberg

11. A girl's name should have an odd number of syllables.

अयुजाक्षरं कुमार्याः ।

१५ १२ प्रवासादेत्य②

प्रवासादेत्य पुत्रस्योत्तराभ्यामभिमन्त्रणं (=अङ्गादङ्गात्)

अङ्गादङ्गात् संभवसि हृदयादधिं जायसे । वेदो वै पुत्रनामांडसि स जीवं शुरदंशुतम् ।

मूर्धन्यवद्वाणं (=अश्मा भव) दक्षिणे कर्ण

मूर्धन्यवद्वाणम् -

अश्मां भव परशुर्भवुं हिरण्यमस्तुं भव ।
पुश्नान्त्वां हिङ्कारेणाभि जिप्राम्य असौ (→नामनिर्देशः)।

कर्ण जपः⑥

उत्तरान्मन्त्रान् (=अग्निरायुष्मान् स वनस्पतिभिः) जपेत् १२

▼ मूल-प्रस्तुतिः

(हे यजमान)

अग्निर आयुष्मान्,
स वनुस्-पर्तिभिर आयुष्मान्,
तेनु त्वा ॐयुषा ॐयुष्मन्तङ् करोमि ।

सोमु आयुष्मान् स ओषधीभिर [आयुष्मान् तेनु त्वा ॐयुषा ॐयुष्मन्तङ् करोमि ।]

(हे यजमान) यज्ञ [आयुष्मान्], स दक्षिणाभिर आयुष्मान्, [तेनु त्वा ॐयुषा ॐयुष्मन्तङ् करोमि ।]

(हे यजमान) ब्रह्मायुष्मत्, तदब्राह्मणैरायुष्मत्, [तेनु त्वा ॐयुषा ॐयुष्मन्तङ् करोमि ।]

(हे यजमान) देवा आयुष्मन्तः।

तैऽमृतेन [+आयुष्मन्तः] [तेनु त्वा ॐयुषा ॐयुष्मन्तङ् करोमि ।]

पितरु आयुष्मन्तुस् ते स्वधयाऽऽयुष्मन्तुस्, तेनु त्वा ॐयुषा ॐयुष्मन्तङ् करोमि ।

▼ भट्टभास्कर-टीका

अग्निरायुष्मान् दीर्घायुः । स वनस्पतिभिरायुष्मान् तैर्हेतुभिस्तैर्वासह । तेनायुषा उभयेनायुषा त्वामायुष्मन्तं करोमि दीर्घायुषं करोमि । हे यजमान सोमादिषु 'आयुष्मान्तेन' इत्याद्यनुष्यज्यते । सोम ओषधीभिः, यज्ञो दक्षिणाभिः ब्रह्म ब्राह्मणैः, देवा अमृतेन, पितरस्स्वधया ॥

इति द्वितीये तृतीये दशमोनुवाकः ॥

▼ Oldenberg

12. [f2] When (the father) returns from a journey, he should address the child and kiss him on his head with the next two (verses, M. II, 14, 3. 4), and should murmur the next Mantras (II, 14, 5) into his right ear.

[f2]: Comp. above, Sūtra 1.

प्रवासादेत्य पुत्रस्योत्तराभ्यामभिमन्त्रणं मूर्धन्यवद्वाणं दक्षिणे कर्ण उत्तरान् मन्त्रान् जपेत्।

१५ १३ कुमारीमुत्तरण②

कुमारीमुत्तरण यजुषा ("सर्वस्मादात्मनुसंभूताऽसि सा जीव शुरदश्शुतम् ।") अभिमन्त्रयते १३

सर्वस्माद् आत्मनुस् संभूताऽसि, सा जीव शुरदश् शुतम् ।

▼ *Oldenberg*

13. With the next Yajus (II, 14, 6) he addresses a daughter (when returning from a journey).

कुमारीमुत्तरण यजुषाऽभिमन्त्रयते ।

१५ अन्नप्राशनम्①

१६०१ जन्मनोऽधि षष्ठे②

जन्मनोऽधि षष्ठे मासि ब्राह्मणान् भोजयित्वाऽशिषो वाचयित्वा दधि मधु घृतमोदनमिति सँसृज्योत्तरैर्मन्त्रैः कुमारं प्राशयेत् ।

भूर् अुपां त्वौषंधीन् रसुं प्राशयामि ।
शिवास्तु आपु ओषंधयस् सन्त्व्,
अनमीवास्तु आपु ओषंधयस् सन्त्व् असौ_(→नामनिर्देशः) ।

भुवोऽपाँ ...।
सुवरुपां ...।
भूर्भुवुस्सुवरुपां ...।

तैत्तिरेण माँसेनेत्य् एके २

▼ Oldenberg

1. In the sixth month after the child's birth he serves food to Brāhmaṇas and causes them to pronounce auspicious wishes; then he should pour together curds, honey, ghee, and boiled rice, and should give (the mixture) to the boy to eat, with the next (four) Mantras (II, 14, 7-10);

जन्मनोऽधि षष्ठे मासि ब्राह्मणान् भोजयित्वाऽशिषो वाचयित्वा दधि मधु घृतमोदनमिति सँसृज्योत्तरैर्मन्त्रैः कुमारं प्राशयेत् ।

१६०२ तैत्तिरेण माँसेनेत्येके②

तैत्तिरेण माँसेनेत्येके।

▼ Oldenberg

2. (He should feed him) with partridge, according to some (teachers).

तैत्तिरेण माँसेनेत्येके।

१६ चौलम्①

१६०३ जन्मनोऽधि तृतीये②

जन्मनोऽधि तृतीये वर्षे चौलं पुनर्वस्वोः ॥ १६.३ ॥

▼ Oldenberg

3. In the third year after his birth the Caula (or tonsure is performed) under (the Nakṣatra of) the two Punarvasus.

जन्मनोऽधि तृतीये वर्षे चौलं पुनर्वस्वोः।

१६०४ ब्राह्मणानाम् भोजनम्②

ब्राह्मणानां भोजनम् (इत्यादिकम्) उपायनवत्॥

+++ (ब्राह्मणान् भोजयित्वा

इशिषो वाचयित्वा

कुमारं भोजयित्वेत्य् एतावद् इह द्रष्टव्यम् ।)+++

▼ Oldenberg

4. [f1] Brāhmaṇas are entertained with food as at the initiation (Upanayana).

[f1]: 16, 4. See above, IV, 10, 5.

ब्राह्मणानां भोजनम् उपायनवत्।

१६०५ सीमन्तवद् अग्नेर्②

सीमन्तवद्१ अग्नेर् उपसमाधानादि ॥

▼ Oldenberg

5. [f2] The putting (of wood) on the fire, &c. (is performed) as at the Sīmantonnayana.

[f2]: See above, VI, 14. 2.

सीमन्तवद् अग्नेर् उपसमाधानादि।

१६०६ अपरेणाग्निम् प्राज्ञमुपवेश्य②

अपरेणानि प्राज्ञम् उपवेश्य

त्रेण्या शलल्पा (=शल्पक-सूचयः), त्रिभिर् दर्भ-पुञ्जीलैः (=सविशाखा नडीभेः), शलालु (=अपवाटुम्बर) ग्लप्सेन (=गुच्छन) + इति तूष्णीं केशान् विनीय यथर्षि शिखा निदधाति।

▼ Oldenberg

6. [f3] He makes (the boy) sit down to the west of the fire, facing the east, combs his hair silently with a porcupine's quill that has three white spots, with three Darbha blades, and with a

bunch of unripe Udumbara fruits; and he arranges the locks in the fashion of his ancestral R̄ṣis,

[f3]: Comp. VI, 14, 3.

अपरेणान्मिं प्राज्ञमुपवेश्य त्रेण्या शलल्या त्रिभिर्दर्भपुज्जीतैः शलालुग्लाप्सेनेति तृष्णीं केशान् विनीय यथर्षि शिखा निदधाति।

१६ ०७ यथा वैषाम्②

यथा वैषां कुल-धर्मः स्यात् ॥

▼ Oldenberg

7. Or according to their family custom.

यथा वैषां कुलधर्मः स्यात्।

१६ ०८ अपाँ②

उपनयनवद् दिग्-वपनाद्य् अपां संसर्जनाद्य्-आ-केश-निधानात् समानम् ॥ १६.८ ॥

▼ Oldenberg

8. [f4] The ceremonies beginning with the pouring together of (warm and cold) water and ending with the putting down of the hair are the same (as above; comp. M. II, 14, 11).

[f4]: See IV, 10, 5-8.

अपाँ संसर्जनाद्याकेशनिधानात्समानम्।

१६ ०९ क्षुरं प्रक्षाल्य②

क्षुरं प्रक्षाल्य निदधाति ॥

▼ Oldenberg

9. He puts down the razor after having washed it off.

क्षुरं प्रक्षाल्य निदधाति।

१६ १० तेन त्र्यहम्②

तेन त्र्य-अहं कर्म-निवृत्तिः ॥

▼ Oldenberg

10. [f5] The ceremony is (repeated) three days with the (same razor). (Then) the rite is finished.

[f5]: I translate as if the words tena tryaham and karmanivṛttiḥ formed two Sūtras.

तेन त्र्यहं कर्मनिवृत्तिः।

१६ ११ वरन् ददाति②

वरं ददाति ॥

▼ Oldenberg

11. (The father) gives an optional gift (to the Brāhmaṇa who has assisted).

वरं ददाति।

१६ १२ एवङ् गोदानम्②

एवं (=चौलवत्) गोदानम् अन्यस्मिन् अपि नक्षत्रे षोडशे वर्षे ॥

▼ Oldenberg

12. The Godāna (or the ceremony of shaving the beard, is performed) in the sixteenth year, in exactly the same way or optionally under another constellation.

एवं गोदानम् अन्यस्मिन् अपि नक्षत्रे षोडशे वर्षे।

१६ १३ अग्निगोदानो वा②

अग्नि-गोदानो (ब्रह्मचारी) वा स्यात् ॥

▼ Oldenberg

13. [f6] Or he may perform the Godāna sacred to Agni.

[f6]: 'Having performed the same rites as at the opening of the study of the Āgneya-kāṇḍa, he performs an Upasthāna to the deities as taught with regard to the Śukriyavrata.' Haradatta. - 'After the ceremonies down to the Ājyabhāgas have been performed, one chief oblation of Ājya is offered with the formula, "To Agni, the Ṛṣi of the Kāṇḍa, svāhā!"' Sudarśanārya.

अग्निगोदानो वा स्यात्।

१६ १४ संवत्सरङ् गोदानव्रत(२)मेक②

संवत्सरं गोदानव्रतमे (स्मित्य) क उपदिशन्ति ॥ १६.१४ ॥

▼ Oldenberg

14. [f7] Some prescribe the keeping of a vow through one year in connection with the Godāna.

[f7]: Comp. the statements given in the note on Gobhila III,

संवत्सरं गोदानव्रत(२)मेक उपदिशन्ति।

१६ १५ एतावन्नाना सर्वान्②

एतावन् नाना (=भेदः) - सर्वान् केशान् (शिखास् अपीति केचित्) वापयते (आचार्येण, वरदानञ्जु चाचाययैव ।) ॥

▼ Oldenberg

15. The difference (between the Kaula and the Godāna) is that (at the Godāna) the whole hair is shaven (without leaving the locks).

एतावन्नाना सर्वान् केशान् वापयते।

१६ १६ उदकोपस्पर्शनमिति छन्दोगाः②

(अहरहर) उदकोपस्पर्शनम् इति छन्दोगाः १६

▼ Oldenberg

16. [f8] According to the followers of the Sāma-veda he should 'touch water.'

[f8]: The udakopasparśana according to the rite of the Sāmavedins is described by Gobhila, I, 2, 5 seqq.

उदकोपस्पर्शनमिति छन्दोगाः।

1. .../..../..../..../static/taittiriya/sUtram/ApastambaH/gRhyam/sUtra-pAThaH/vishvAsa-prastutiH/16_chaulam/sImantonnayanam

2. .../..../..../..../static/taittiriya/sUtram/ApastambaH/gRhyam/sUtra-pAThaH/vishvAsa-prastutiH/16_chaulam/chaulam

१७ गृह्यनिर्मणम्①

१७ ०१ दक्षिणाप्रत्यक्प्रवणमगारावकाशमुद्धत्य②

दक्षिणा-प्रत्यक्_(=पश्चिम)-प्रवणम्_(=निम्नम्) अगरावकाशम्_(खनित्रेण) उद्धत्य, पालाशेन शमीमयेन वोदूहेनैतामेव दिशम् उत्तरया_(="यदूमः कूर" मित्येतया)
+उदूहति ॥

यद् भूमेः कूरं तद् इतो हंरामि,
परांचृन् निर्दृतिं निर्वाहयामि ।
इदं श्रेयोऽवुसानुम्_(=स्थानम्) आगन्म_(=आगतवन्तो) देवा,
गोमुद् अश्वावद् इदम् अंस्तु प्र भूमं ।

▼ Oldenberg

1. The ground for building a house should be inclined towards the south-west. He elevates the surface and sweeps (the earth) with a broom of Palāśa wood or of Sami wood, with the next (verse, M. II, 15, 1), in the same (south-west) direction;

दक्षिणाप्रत्यक्प्रवणमगारावकाशमुद्धत्य पलाशेन शमीमयेन वोदूहेनैतामेव दिशमुत्तरयोदूहति ॥

१७ ०२ एवन् त्रिः②

एवं त्रिः ॥

▼ Oldenberg

2. In the same way three times.

एवं त्रिः।

१७ ०३ कूप्तमुत्तरयाभिमृश्य②

(समं यथा तथा) कूप्तम् उत्तरय ("स्योना पृथिवी") +अभिमृश्य
प्रदक्षिणं स्थूणागर्तन् खानयित्वा_(नकारस्थान्दसः)
अभ्यन्तरं_(=बहिरारभ्य मध्ये यथा समाप्त इति हरदत्तः, विपरीतम् इति सुदर्शनसूरिः) पाँसून् उदुप्य_(=उद्धत्य)

०२ स्योना पृथिवि⑥

स्योना"_(=सुखरूपा) पृथिवि भव+
अनृक्षरा"_(=कण्टकादिरहिता) निवे"शनी ।
य"च्छा नश् श"र्म सप्र"थाः_(=सकीतिः) ।

मन्त्रः - द्वारस्थूणामन्त्रणम्⑥

उत्तराभ्यां_(=इहैव तिष्ठे) दक्षिणं द्वारस्थूणाम् अवदधाति ३

इहैव तिष्ठ निमिता^३ (=निखाता)
 (तक्षकत्-) तिल्वला^४ (=तिलकवती) स्याद् इरा^५ (=अन्न) वती ।
 मध्ये ताल्पर्यस्य^६ (=गृहस्य [द्वारस्य]) तिष्ठान्^७ (त)
 मा त्वा प्रापंत्र अघायवः ।

आ त्वा कुमारस् तरुण
 आ वृत्सो जगता सुह ।
 आ त्वा परिसुतः^८ (=सुराया: → घृतस्य) कुम्भा
 आ दुधः कलशीर^९ (मन्थनार्थम्) अयन् ।

▼ Oldenberg

3. He touches the ground, which has thus been prepared, with the next (verse, II, 15, 2). Then he has the pits for the posts dug from left to right, throws the earth (from the pits) towards the inside (of the building-ground), and erects the right doorpost with the next two (verses, M. II, 15, 3. 4)

कूप्तमुत्तरस्याभिमृश्य प्रदक्षिणं स्थूणागर्तान् खानयित्वाभ्यन्तरं पाँसूनुदूष्योत्तराभ्यां दक्षिणा द्वारस्थूणामवदधाति ॥

१७ ०४ एवमितराम् एताभ्यामेव②

एवमितराम् (सव्य-द्वारस्थूणाम्)^{१०}

▼ Oldenberg

4. In the same way the other (door-post).

एवमितराम्।

१७ ०५ यथाखातमितरा अन्ववधाय②

यथाखातम् इतरा^{११} (वंशस्तम्भान्) अन्ववधाय
 वँशम् आधीयमानम् उत्तरेण यजुषा^{१२} ("ऋतेन स्थूणौ") ऽभिमन्त्रयते ५

ऋतेन स्थूणांव^{१३} (स्तम्भम्) अधिरौह वृँशो
 ऽग्रो विराजुन् अपसेध शत्रून् ।

▼ Oldenberg

5. Having erected after (the door-posts) the other (posts) in the same order in which (the pits) have been dug, he recites the next Yajus (II, 15, 5) over the ridge-pole when it is placed (on the posts),

यथाखातमितरा अन्ववधाय वँशमाधीयमानमुत्तरेण यजुषाऽभिमन्त्रयते।

१७ ०६ सम्मितमुत्तरैर्यथालिङ्गम्②

(अगारम्) सम्मितम्^{१४} (संकूप्तं) उत्तरैर^{१५} ("ब्रह्म च ते क्षत्रम्") यथालिङ्गम्^{१६} (अभिमन्त्रयते)

ब्रह्मं च ते क्षत्रज् च पूर्वे स्थूणे अुभिरक्षतु ।
युजश् च दक्षिणाश् च दक्षिणे [स्थूणे अुभिरक्षतु] ।
इषश् चोर्जश् (शारदौ मासौ) चापरे [स्थूणे अुभिरक्षतु] ।
मित्रश् च वरुणश् चोत्तरे [स्थूणे अुभिरक्षतु] ।
धूर्मस् ते स्थूणाराजः
श्रीस् ते स्तूपः (=पृष्ठवंशः) । (५)

▼ Oldenberg

6. The next (six) (Yajus formulas, II, 15, 6-11) over the (house when it is) finished, according to the characteristics contained in the single formulas.

सम्मितमुत्तरैर्यथालिङ्गम् ।

१८ गृहप्रवेशविधि:①

१७ ०७ पालाशं शमीमयम्②

पालाशं शमीमयं वेधमम् (पाकाग्वाव) आदीप्योत्तरयर्चा ("उद्धिष्ठियमाण" इत्येतया पञ्चपादया) अग्निम् उद्धृत्य

उद्धिष्ठियमाणु उद्धरं पाप्मनो मा
यद् अविंद्रान् यच् च विद्रौशं चुकारं ।
(रात्रौ प्रवेश) अह्ना यद् एनः कृतम् अस्ति पापैँ
(अहनि प्रवेश) रात्र्या यद् एनः कृतम् अस्ति पापैँ
सर्वैस्मान् मोदधुतो (त्वम्) मुञ्चु तस्मात् ।

अगारप्रतिपादनम्⑥

उत्तरेण यजुषा ("इन्द्र स्य गृहा वसुमन्तो वरुथिनः") उगारं प्रपाद्य

इन्द्रस्य (मम) गृहा वसुमन्तो वरुथिनस् (=गृह[+अवयवा]) -
तान् अहूँ सुमनंसः प्रपंद्ये ।

प्रतिष्ठापनम्⑥

उत्तरपूर्वदेशे उगारस्योत्तरया ("अमृताहृति" मित्यनया) अग्निं प्रतिष्ठापयति ७

अमृताहृतिम् अमृतायाज् जुहोम्य् (→स्थापयामि)
अग्निं पृथिव्याम् अमृतस्यु जित्यै ।
तयां उन्नतं कामंम् अहज् जंयानि
प्रजापतिर् यं प्रथुमो जिगाय
+अग्निम् अंग्नै (→पृथिव्या) स्वाहां ।
(इयं वा अग्निवैश्वानरः इति श्रुतेः।)

▼ Oldenberg

7. He sets a piece of Palāśa wood or of Śamī wood on fire, takes the fire up (in a dish) with the next verse (II, 15, 12), carries it to the house with the next Yajus (II, 15, 13), and places the fire in the north-eastern part of the house with the next (II, 15, 14).

पालाशं शमीमयं वेधममादीप्योत्तरयर्चाऽग्निम् उद्धृत्योत्तरेण यजुषाउगारं प्रपाद्योत्तर-पूर्वदेशे उगारस्योत्तरयाऽग्निं प्रतिष्ठापयति।

१७ ०८ तस्माद्दक्षिणमुदधानायतनम् भवति②

तस्माद् दक्षिणम् उदधानायतनं भवति ८

▼ Oldenberg

8. The place for the water-barrel is to the south of that spot.

तस्मादक्षिणमुदधानायतनं भवति।

१७ ०९ तस्मिन्विषूचीनाग्रान् दर्भान्②

तस्मिन् विषूचीन् आग्रान्_(=सर्वतो-दिक्कान्) दर्भान् संस्तीर्य तेषूत्तरया ("अन्नपत"इत्येतया) ब्रीहियवान् न्युष्य तत्रोदधानं प्रतिष्ठापयति ९

अन्नंपुते ऽन्नंस्य नो देहि।

अनुमीवस्य_(=आरोग्यकरस्य) शुष्मिणः_(=बलिनः) ।

प्रप्रं दातारन् तारिषः।

ऊर्जन्_(=अन्नं बलं वा) नो थेहि द्विपदे चतुष्पदे ।

▼ Oldenberg

9. He strews there Darbha grass, so that its points are turned in every direction, pours rice and barley-grains over the (grass) with the next (verse, II, 15, 15), and thereon he places the water-barrel.

तस्मिन्विषूचीनाग्रान् दर्भान् संस्तीर्य तेषूत्तरया ब्रीहियवान् न्युष्य तत्रोदधानं प्रतिष्ठापयति।

१७ १० तस्मिन्नुत्तरेण यजुषा②

तस्मिन् उत्तरेण यजुषा ("अरिष्टा अस्माक"मित्यनेन) चतुर उद-कुम्भान् आनयति १०

अरिष्टा अुस्माकं वीरास् संन्तु

मा परां सेचि मे धनम् ।_(२४)

▼ Oldenberg

10. With the next (Yajus, II, 15, 16) he pours four potfuls of water into it.

तस्मिन्नुत्तरेण यजुषा चतुर उदकुम्भानानयति।

१७ ११ दीर्घमुत्तरयाऽनुमन्त्रयते अथ②

(यदि उदधानं दीर्घम्) दीर्घम् उत्तरया ("भूमिभूमिम् अगात्"इत्येतया) ऽनुमन्त्रयते ११

भूमिर् भूमिम् अगान्

माता मातरम् अप्य् अंगात् ।

भूयासम् पुत्रैः पुशुभिर्

यौ नो द्वैष्टि स भिंद्यताम् ।_(२५)

▼ Oldenberg

11. If (the barrel) breaks, he recites the next (verse, II, 15, 17) over it.

दीर्घमुत्तरयाऽनुमन्त्रयते।

१७ १२ अग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते②

अग्नेर् उपसमाधानाद्य-आज्यभागान्ते उत्तरा आहुतीर् ("वास्तोष्टते प्रतिजानीहि, वास्तोष्टते शग्मया, वास्तोष्टते प्रतरणो न एधि, अमीवहा वास्तोष्टत") हुत्वा जयादि प्रतिपद्यते १२

वा"स्तोष्टते प्र"ति जानीहू अस्मा"न्
स्व-आवेशो" (=सुगमो) अनमीवो" (=आरोग्यकरः) भवा नः ।
य"त् त्वे"महे प्र"ति त"न् नो जुषस्व
शं" न एधि द्विप "दे शं" च तुष्टदे ।

वा"स्तोष्टते शग्म"या (=सुखया) सँस"दा ते
सक्षीम"हि (=सच समवाये) रण्घ"या (=रममाणया) गातुम"त्या (=गामिन्या) ।
आ"वः क्षे"म् (=लब्धस्य रक्षणे) उत" यो"गे (=अलब्धस्य लाभे) व"रं नो
(हे विश्वदेवा:) यूप्य"म् पात स्वस्ति"भिः स"दा नः ।

वा"स्तोष्टते प्रत"रणो न एधि
गो"भिर् अ"श्वेभिर् इन्दो (=इन्द्र ऐश्वर्यकर्मा/ उदिर्वा क्लेदकर्मा) ।
अज"रासस् ते सर्वे" स्याम
पिते"व पुत्रा"न् प्र"ति नो जुषस्व ।

२१ अमीवहा वास्तोष्टते⑥

अमीवहा" (=व्याधिहा) वास्तोष्टते
वि"श्वा रूपा"प्य आ विश"न् ।
स"खा सुशे"व (फ) एधि नः ।

▼ Oldenberg

12. After the ceremonies from the putting of wood on the fire down to the Ājyabhāga oblations have been performed, he offers the (four) oblations (indicated by the) next (Mantras; II, 15, 18-21); then he enters upon the performance of the Jaya and following oblations.

अग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते उत्तरा आहुतीहुत्वा जयादि प्रतिपद्यते।

२७ २३ परिषेचनान्तङ् कृत्वोत्तरेण②

परिषेचनान्तं कृत्वोत्तरेण ("शिवं शिवं"मित्यनेन) यजुषोदकुष्मेन (न हस्तेन) त्रिः प्रदक्षिणम् अन्तरतो (=न बहिः) ऽगारं निवेशनं (=शयनदेशः) वा परिषिद्ध्य श्रिवृं श्रिवम् ॥

अग्न्यन्तरानयनम्⑤

(ततो ऽग्न्यन्तराण्य् अप्य औपासनादीन्य् आनयति।)

ब्राह्मणभोजनम्⑤

ब्राह्मणान् भोजयेद् अपूपैस् सक्तुभिर् ओदनेनेति १३

▼ Oldenberg

13. Having performed (the rites) down to the sprinkling (of water) round (the fire), he should sprinkle (water) with a water-pot around the house or the resting-place on the inside, with the next Yajus (II, 15, 22) three times from left to right; then he should serve cakes, flour, and boiled rice to the Brāhmaṇas.

परिषेचनान्तं कृत्वोत्तरेण यजुषोदकुम्भेन त्रिः प्रदक्षिणमन्तरतोऽगारं निवेशनं वा परिषिद्धं ब्राह्मणान् भोजयेदपूर्वेस्सक्तुभिरोदनेनेति।

१९ बालग्रहगृहीतस्य कुमारस्य तन्निवर्तकं कर्म①

१८०३ श्वग्रहगृहीतङ्कुमारम्②

श्वग्रह (=श्वेव नदति, श्ववदा चेष्टते) गृहीतं कुमारं
 तपोयुक्तो (=यावन्मनस्तोषमनशनादियुक्तः) जालेन प्रच्छाद्य कंसं किङ्किणिं (=लोहण्टि) वा हादयन्न (=पुरुषान्तरेण ध्वानयन्)
 अद्वारेण (=भित्यादिकमपसार्य मार्गं कृत्वा) सभां प्रपाद्य
 सभाया मध्ये इधिदेवनम् (=दीवनं यत्र कुर्वन्ति कितवः) उद्भूत्य+अवोक्षय
 +अक्षान् (=विभीतकफलानि, केचित्कारा इति) न्युप्प
 अक्षेषूत्तानं (=शयानम्) निपात्य
 दधा लवणमिश्रेणाऽजलिनोत्तरैर् ("कूर्कुरस्सुकूर्कुर" इत्यादिभिः "श्वानमिच्छवादन्न पुरुषं छत्" इत्यन्तेः) अवोक्षेत् प्रातर्मध्यन्दिने सायम् १

▼ Oldenberg

- [f1] When a boy is attacked by the dog-demon (i.e. epilepsy), (the father or another performer of the ceremony), having devoted himself to austerities (such as fasting), covers him with a net. Then he causes a gong to be beaten or a bell to be rung, takes (the boy) by another way than the door into the gambling-hall, raises (the earth in the middle of the hall) at the place in which they gamble, sprinkles it (with water), casts the dice, lays (the boy) on his back on the dice, and besprinkles him with his joined hands with curds and salt, with the next (eleven) (formulas, II, 16, 1-11), in the morning, at noon, and at night.

[f1]: 18, 1. Comp. Pāraskara I, 16, 24; Hiranyakeśin II, 2, 7.

श्वग्रहगृहीतं कुमारं तपोयुक्तो जालेन प्रच्छाद्य कंसं किङ्किणिं वा हादयन्न द्वारेण सभां प्रपाद्य सभाया
 मध्ये इधिदेवनमुद्भूत्यावोक्षयाक्षेषूत्तानं निपात्य दधा लवणमिश्रेणाऽजलिनोत्तरैरवोक्षेत्रात्मध्यन्दिने सायम् ।

१८०२ अगदो भवति②

अगदो (=अरोगा) भवति २

▼ Oldenberg

- Then he will get well.

अगदो भवति।

१८०३ शङ्खिनङ्कुमारम्②

शङ्खिनं (=शङ्खवज्रदत्त) कुमारं तपोयुक्तं (=यावन्मनस्तोषमनशनादियुक्तः)
 उत्तराभ्याम् ("एते ते प्रतिदृश्येते" इत्येताभ्याः) अभिमन्त्र्य
 ("ऋषिर्बोधः प्रबोधः" इत्येतया) उत्तरयोदकुभेन शिरस्तो इवनयेत्
 प्रातर्मध्यन्दिने सायम् ३

▼ Oldenberg

- [f2] Over a boy who suffers from the 'Śāṅkha' disease, (the father, &c.) having devoted himself to austerities, should recite the next two (verses, II, 16, 12. 13), and should pour (water) on his head with a water-pot with the next (verse, II, 16, 14), in the morning, at noon, and at night.

[f2]: 'Saṅkhin is a person attacked by such a disease that he utters cries like the sound of a conch trumpet (śaṅkha).' Haradatta.

शङ्खिनं कुमारं तपोयुक्त उत्तराभ्यामभिमन्त्रोत्तरयोदकुम्भेन शिरस्तोऽवनयेत्प्रातर्मध्यन्दिने सायम् ।

१८०४ अगदो भवति②

अगदो_(=अरोगा) भवति ४

▼ *Oldenberg*

4. Then he will get well.

अगदो भवति।

२० सर्पबलि:①

१८ ०५ श्रावण्याम्②

श्रावण्यां पौर्णमास्याम् अस्तमिते स्थालीपाकः ५

▼ Oldenberg

5. [f3] On the day of the full moon of (the month) Śrāvāṇa after sunset a Sthālīpāka (is offered).

[f3]: Here follows a description of the Sarpabali.

श्रावण्यां पौर्णमास्यामस्तमिते स्थालीपाकः ।

१८ ०६ पार्वणवदाज्यभागान्ते②

पार्वणवद् आज्यभागान्ते स्थालीपाकाद् +धूत्वा
अज्जलिनोन्तरैः प्रतिमन्त्रं (३) किंशुकानि जुहोति ६

जुग्धो मशंको, जुग्धा वितृष्टिर् जुग्धो व्यंदध्वरः स्वाहा॑ ।
जुग्धो व्यंदध्वरो, जुग्धो मशंको, जुग्धा वितृष्टिस् स्वाहा॑ ।
जुग्धो वितृष्टिर् जुग्धो व्यंदध्वरो, जुग्धो मशंकुस् स्वाहा॑ ॥ (२५ विन्यासे उत्र सर्पकृतिः)

▼ Oldenberg

6. [f4] After the ceremonies down to the Ājyabhāga oblations have been performed in the same way as at the fortnightly sacrifices, he sacrifices of the Sthālīpāka, and with each of the next (formulas, II, 16, 15-17) he offers with his joined hands Kīṁśuka flowers.

[f4]: Comp. above, III, 7, 2-3.

पार्वणवदाज्यभागान्ते स्थालीपाकाद्धूत्वाज्जलिनोन्तरैः प्रतिमन्त्रं किंशुकानि जुहोति ।

१८ ०७ उत्तराभिस्तिसृभिरारग्वधमय्यस्समिधः②

उत्तराभिस् तिसृभिर् आरग्वध-मय्यस् समिधः ७

इन्द्रं जहि दन्दशूकं
पुक्षिणुं यस् संरीसृपः ।
दुक्ष्यन्तंज् च दुशन्तंज् चु
सर्वांस् तान् इन्द्रं जंभय् (=स्तम्भय) स्वाहा॑ ।

अुप्सु जांतु सरै वृद्ध
देवानाम् अपि हस्त्य ।
त्वम् अंगं इन्द्र-प्रेषितुस्
स नो मा हिंसी॒ स्वाहा॑ ।

त्राणंम् असि।
पुरित्राणंम् असि।
पुरिधिर् असि ।
अन्नैन मनुष्यांस् त्रायसे, तृणैः पुशून्, गुर्तेन सुर्पन, युजेन देवान्त् स्वुधयां पितृन्त् स्वाहा॑ ।

▼ Oldenberg

7. With the next (three) verses (II, 17, 1-3) (he offers) pieces of Āragvadha wood (Cathartocarpus fistula);

उत्तराभिस्तिसृभिरागवधमयस्समिधः ।

१८०८ आज्याहुतीरुत्तराः②

आज्याहुतीर् उत्तराः ८

(सर्पाधिष्ठते!) तत् सुत्यं यत् तेऽमावास्यांयाज् च पौर्णमास्याज् चु विषंबुलिं हरन्ति ।

सर्वं उदर-सूर्पिणः तत् (बलि) ते प्रेरते (=प्राप्तुवन्ति), त्वयि संविशन्ति ।

त्वयि नस् सुतस् (=आश्रितान्), त्वयि सुदृश्यो (सर्पेभ्यो), वृषाभ्यो नः परिदेहि ।

(वर्षक्रहौ सर्पबाहुल्यम्)

नमो अस्तु सुर्पेभ्यो
ये के चं पृथिवीम् अनुं।
ये अन्तरिक्षे द्विवि
तेभ्यं स् सुर्पेभ्यो नमः ॥

ये ऽदो, रौच्वने द्विवो,
ये वा सूर्यस्य रुश्मिषु ।
येषांम् अुप्सु सदं: कृतं
तेभ्यः सुर्पेभ्यो नमः ॥

या इष्वो यातुधानानां
ये वा वनुस्पतीर् अनुं ।
ये वांडवुटेषु (→किलेषु) शेरते
तेभ्यः सुर्पेभ्यो नमः ॥

▼ Oldenberg

8. Then the Ājya oblations (indicated by the) next (Mantras, II, 17, 4-7).

आज्याहुतीरुत्तराः ।

१८०९ जयादि प्रतिपद्यते②

जयादि प्रतिपद्यते ९

▼ Oldenberg

9. Then he enters upon the performance of the Jaya and following oblations.

जयादि प्रतिपद्यते ।

१८१० परिषेचनान्तङ् कृत्वा②

परिषेचनान्तं कृत्वा

-- -

बलिनिर्वापः⑤

बलिहरण-सङ्कल्पः⑥

वाग्यतस् संभारान् आदाय प्राचीम् उदीचीं वा दिशम् उपनिष्कम्य
 स्थण्डिलं कल्पयित्वा
 तत्र प्राचीर् उदीचीश् च तिसस् तिसो लेखा लिखित्वा
 (तासां समीपे) ऽद्विर् उपनिनीय (- सर्वदिवजनेभ्यो ददाति यथापितृभ्यः पिण्डदाने ।)
 तासूत्तरया सक्तून् (=भृष्यवादिचूणीनि) निवपति (ता: सर्वा लेखा: यथा बलिव्यामुयात्) १०

नमो अस्तु सुर्पेभ्यो
 ये पार्थिवा य आन्तरिक्ष्यां ये द्विव्यां ये द्विश्याः ।
 (उपक्रमे) तेभ्यं इमं ब्रुलिं हरिष्यामि ।
 (मार्गशीर्षा तु) तेभ्यं इमं ब्रुलिम् अहार्षम् ।

▼ Oldenberg

10. Having performed (the rites) down to the sprinkling (of water) round (the fire), he silently takes the objects required (for the rites which he is going to perform), goes out in an easterly or northerly direction, prepares a raised surface, draws on it three lines directed towards the east and three towards the north, pours water on the (lines), and lays (an offering of) flour (for the serpents) on them, with the next (formula, II, 17, 8).

परिषेचनान्तं कृत्वा वाग्यतस्सभारानादाय प्राचीमुदीचीं वा दिशमुपनिष्कम्य स्थण्डिलं कल्पयित्वा तत्र प्राचीरुदीचीश्च तिसस्तिसो लेखा लिखित्वाऽद्विरुपनिनीय तासूत्तरया सक्तून्निवपति ।

१८ ११ तूष्णीं सम्पुष्का②

तूष्णीं सम्पुष्का (=अक्षता) धाना, लाजान्, आञ्जनाभ्यञ्जने, स्थगर (=ग-धविशेषः - betel?) +उशीरम् (=Vettiver grass) इति (६ द्रव्याणि) ११

▼ Oldenberg

11. Silently (he lays down) unground (?) grain, roasted grain, collyrium, ointment, (the fragrant substance called) Sthagara, and Uśīra root.

तूष्णीं सम्पुष्का धाना लाजानाञ्जनाभ्यञ्जने स्थगरोशीरमिति ।

१८ १२ उत्तरैरुपस्थायापः②

उत्तरैर् उपस्थायापः परिषिच्याप्रतीक्षस् (→ पृष्ठतो प्रतीक्षमाणस्) तूष्णीम् एत्य
 "अपश्वेत पदेत्याभ्याम्" उद-कुभेन त्रिः प्रदक्षिणम् अन्तरतोऽगारं निवेशनं वा परिषिच्य

प्रत्येत्य गृहपरिषेचनमन्त्रौ⑥

उपस्थानमन्त्राः⑥

तक्षंकु, वैशालिय- धृतराष्ट्रैरावतस् ते जीवास्,
त्वयि नस् सुतस्, त्वयि सुद्भ्यो (सर्वयो), वृषभ्यो नः परिदेहि ।
धृतराष्ट्रैरावतु तक्षंकस् ते वैशालेयो जीवास्...।

(स्वरः शोथितःः।)

अहिंसातिब्रुलस्ते जीवास्...।

अतिबलाहृस्ते जीवास्...।

(व्यस्तप्रयोगे सम्बोधन इह स्वरव्यत्ययः।)

ये दन्दशूकाः पार्थिवास्- ताँस् त्वम् इतः पुरो गव्याति निवैशय ।
सन्ति वै नंश शफिनुस्, सन्ति दुण्डिनुस्, ते वो नेद +धिनसान्, न्येद युयम् अुस्मान् हिनसांत ।

(प्रतिदिशम् मन्त्रः।)

सुमीची नामांसि प्राची दिक्। तस्यांस् ते ऽग्निर् अधिंपतिर्, अस्त्रितो रक्षिता।

यश् चाधिंपतिर्, यश् चं गोप्ता - ताभ्यां नमुस्, तौ नौं मृडयताम्।
ते यं द्विष्पो, यश् चं नो द्वेष्टि - तं वां जंभे दधामि ।

मन्त्रः⑥

ओजुस्विनी नामांसि दक्षिणा दिक्।
तस्यांस् ते इन्द्रोऽधिंपतिः, पृदांकू रक्षिता

यश् चाधिंपतिर्, यश् चं गोप्ता - ताभ्यां नमुस्, तौ नौं मृडयताम्।
ते यं द्विष्पो, यश् चं नो द्वेष्टि - तं वां जंभे दधामि ।

प्राची नामांसि प्रतीची दिक्।
तस्यांस् ते सोमोऽधिंपतिः स्वुजो रक्षिता

यश् चाधिंपतिर्, यश् चं गोप्ता - ताभ्यां नमुस्, तौ नौं मृडयताम्।
ते यं द्विष्पो, यश् चं नो द्वेष्टि - तं वां जंभे दधामि ।

अवृस्थावा नामास्युदीची दिक्।
तस्यांस् ते वरुणोऽधिंपतिस् तिरश्चराजी रक्षिता

यश् चाधिंपतिर्, यश् चं गोप्ता - ताभ्यां नमुस्, तौ नौं मृडयताम्।
ते यं द्विष्पो, यश् चं नो द्वेष्टि - तं वां जंभे दधामि ।

अधिंपत्नी नामांसि बृहती दिक्।
तस्यांस् ते बृहस्पतिर् अधिंपतिः श्वित्रो रक्षिता

यश् चाधिंपतिर्, यश् चं गोप्ता - ताभ्यां नमुस्, तौ नौं मृडयताम्।
ते यं द्विष्पो, यश् चं नो द्वेष्टि - तं वां जंभे दधामि ।

वृशिनी नामासीयं दिक्।
तस्यांस् ते युमोऽधिंपतिः कुल्माष-ग्रीवो रक्षिता

यश् चाधिंपतिर्, यश् चं गोप्ता - ताभ्यां नमुस्, तौ नौं मृडयताम्।
ते यं द्विष्पो, यश् चं नो द्वेष्टि - तं वां जंभे दधामि ।

हेतयो नामं स्थ, तेषां वः पुरो गृहा, अग्निर् व इषंवः, सलिलो वांत-नामम्।
(वाताशिनो हि सर्पः। तस्य वातस्य नमयिता = उपस्थापयिता। नपुंसकलिङ्गं सामान्यविवक्षायाः।)

तेभ्यों वो नमस्, ते नों मृडयत।

▼ मूल-प्रस्तुति:

ते यन् द्विष्पो
यश्च नो द्वेष्टि
तवैँ वो जाम्भे दधामि ॥

▼ Keith

him whom we hate and him who hateth us, I place him within your jaws.

▼ सायण-टीका

ते च वयं नगस्कृतरुद्राः सन्तो यं वैरिणं तूष्णीमवस्थितमपि द्विष्पः, यश्च वैरी नोऽस्मांस्तुष्णीमवस्थितानपि द्वेष्टि तमुभयविधं वैरिणं हे रुद्रा वो युष्माकं जम्भे विदारितास्ये दधामि स्थापयामि।

निलिम्पा नामं स्थु, तेषां वो दक्षिणा गृहा, पितरों वु इषंवः, सगंरो वात-नामम्।

तेभ्यों वो नमस्, ते नों मृडयत।

▼ मूल-प्रस्तुति:

ते यन् द्विष्पो
यश्च नो द्वेष्टि
तवैँ वो जाम्भे दधामि ॥

▼ Keith

him whom we hate and him who hateth us, I place him within your jaws.

▼ सायण-टीका

ते च वयं नगस्कृतरुद्राः सन्तो यं वैरिणं तूष्णीमवस्थितमपि द्विष्पः, यश्च वैरी नोऽस्मांस्तुष्णीमवस्थितानपि द्वेष्टि तमुभयविधं वैरिणं हे रुद्रा वो युष्माकं जम्भे विदारितास्ये दधामि स्थापयामि।

वृजिणो नामं स्थु, तेषां वः पुश्चाद् गृहा, स्वप्रों वु इषंवो, गह्वंरो वात-नामम्।

तेभ्यों वो नमस्, ते नों मृडयत।

▼ मूल-प्रस्तुति:

ते यन् द्विष्पो
यश्च नो द्वेष्टि
तवैँ वो जाम्भे दधामि ॥

▼ Keith

him whom we hate and him who hateth us, I place him within your jaws.

▼ सायण-टीका

ते च वयं नगस्कृतरुद्राः सन्तो यं वैरिणं तूष्णीमवस्थितमपि द्विष्पः, यश्च वैरी नोऽस्मांस्तुष्णीमवस्थितानपि द्वेष्टि तमुभयविधं वैरिणं हे रुद्रा वो युष्माकं जम्भे विदारितास्ये दधामि स्थापयामि।

अवृत्थावानो नामं स्यु, तेषां व उत्तरद् गृहा, आपौ व इष्वं; समुद्रो वातनामम्।

तेभ्यो वृ नमस्, ते नो मृडयत।

▼ मूल-प्रस्तुति:

ते यन् द्विष्पो
यश्च नो द्वेष्टि
तवैँ वृ जम्भे दधामि ॥

▼ Keith

him whom we hate and him who hateth us, I place him within your jaws.

▼ सायण-टीका

ते च वयं नगस्कृतरुद्राः सन्तो यं वैरिणं तूष्णीमवस्थितमपि द्विष्पः, यश्च वैरी नोऽस्मांस्तुष्णीमवस्थितानपि द्वेष्टि तमुभयविधं वैरिणं हे रुद्रा वै युष्माकं जम्भे विदारितास्ये दधामि स्थापयामि।

अधिपतयो नामं स्यु, तेषां व उपरि गृहा, वृष्ट वृ इष्वावो, उवस्वान् वात-नामम्।

तेभ्यो वृ नमस्, ते नो मृडयत।

▼ मूल-प्रस्तुति:

ते यन् द्विष्पो
यश्च नो द्वेष्टि
तवैँ वृ जम्भे दधामि ॥

▼ Keith

him whom we hate and him who hateth us, I place him within your jaws.

▼ सायण-टीका

ते च वयं नगस्कृतरुद्राः सन्तो यं वैरिणं तूष्णीमवस्थितमपि द्विष्पः, यश्च वैरी नोऽस्मांस्तुष्णीमवस्थितानपि द्वेष्टि तमुभयविधं वैरिणं हे रुद्रा वै युष्माकं जम्भे विदारितास्ये दधामि स्थापयामि।

क्रुव्या नामं स्यु पार्थिवास्, तेषां व इह गृहा, अन्नं वृ इष्वावो, निमिषो वातनामम्।

तेभ्यो वृ नमस्, ते नो मृडयत।

▼ मूल-प्रस्तुति:

ते यन् द्विष्पो
यश्च नो द्वेष्टि
तवैँ वृ जम्भे दधामि ॥

▼ Keith

him whom we hate and him who hateth us, I place him within your jaws.

▼ सायण-टीका

ते च वयं नगस्कृतरुद्राः सन्तो यं वैरिणं तूष्णीमवस्थितमपि द्विष्मः, यश्च वैरी नोऽस्मांस्तुष्णीमवस्थितानपि द्वेष्टि तमुभयविधं वैरिणं हे रुद्रा वो युष्माकं जम्मे विदारितास्ये दधामि स्थापयामि।

अपं श्वेत (सपर्णिपते) पृदा (विः) जंहि (→हन)

पूर्वेण चापरेण च ।

सुप्त चु मानुषीर् इमास् (सर्पजातीः- ब्राह्मणानां तिसः वैश्यानां द्वे, शूद्राणां च द्वे)

त्रिसंश्व राजबन्धवीः ।

न वै श्वेतस्यांडध्याचारे (आविष्यत्ये)

ऽहिर् जुघानु कञ्चुन ।

श्वेतायं वैदुवर्या (विदर्पुत्राय) नमो

नमः श्वेतायं वैदुवर्या ॥ (17)

(युग्मान्) ब्राह्मणान् भोजयेत् (स्थालीपाक-शेषादिभिः सर्पिष्मद्विः / उपनयनवद भुक्तवद्विर आशीर्-वचनम्) १२

▼ Oldenberg

With the next (formulas, II, 17, 9-26) he should worship (the serpents), should sprinkle water round (the oblations), should return (to his house) silently without looking back, should sprinkle (water) with a water-pot from left to right, thrice around the house or the resting-place on the inside, with the two verses, 'Beat away O white one, with thy foot' (II, 17, 27. 28), and should offer food to the Brāhmaṇas.

उत्तरैरूपस्थायापः परिषिच्याप्रतीक्षस्तूष्णीमेत्या "पश्वेत पदे" त्येताभ्यामुदकुम्भेन त्रिःप्रदक्षिणमन्तरतोऽगारं निवेशनं वा परिषिच्य ब्राह्मणान् भोजयेत् ।

१९ ०१ धानाः कुमारान्②

धानाः कुमारान् प्राशयन्ति १

▼ Oldenberg

1. The unground grain (which is left over, see above, VII, 18, 11) they give to the boys to eat.

धानाः कुमारान् प्राशयन्ति ।

१९ ०२ एवम् अत②

एवम् अत ऊर्ध्वं यद् अशनीयस्य सकृत्वानां वैतं बलिं हरेद् आमार्गशीर्ष्याः २

▼ Oldenberg

2. Let him repeat in the same way this Bali-offering of whatever food he has got or of flour, from that day to full moon of (the month) Mārgaśīrṣa.

एवम् अत ऊर्ध्वं यदशनीयस्य सकृत्वानां वैतं बलिं हरेदामार्गशीर्ष्याः ।

१९ ०३ मार्गशीर्ष्यम्②

मार्गशीर्ष्या पौर्णमास्याम् अस्तमिते स्थालीपाकः (उपक्रमवत्) ३

▼ Oldenberg

3. On the day of the full moon of Mārgaśīrṣa after sunset a Sthālīpāka (is offered as above, VII, 18, 5).

मार्गशीर्षा पौर्णमास्यामस्तमिते स्थालीपाकः।

१९ ०४ अहार्षमिति बलिमन्त्रस्य②

"अहार्षम्" इति बलिमन्त्रस्य सन्नामः (किंशुकहोमादिकम् अपि कृवा)।

▼ Oldenberg

4. In the Mantra for the Bali-offering he changes (the word 'I shall offer' into) 'I have offered.'

अहार्षमिति बलिमन्त्रस्य सन्नामः ।

१९ ०५ अत्रैनमुत्सृजति②

अत्रैनमुत्सृजति ५

▼ Oldenberg

5. Then he does not offer (the Bali) any longer.

अत्रैनमुत्सृजति ।

२१ आग्रयणस्थालीपाकः①

१९ ०६ अनाहिताग्नेराग्रयणम्②

अनाहिताग्नेर् (← कर्मधारयोऽस्तु सशेषाहिताग्नेश् चापि विवक्षया) आग्रयणम् (यथार्तु पर्वणि)।

▼ Oldenberg

6. (Now follows) the Āgrayaṇa sacrifice (or partaking of the first-fruits) of one who has not set up the (Śrauta) fires.

अनाहिताग्नेराग्रयणम् ।

१९ ०७ नवानाँ स्थालीपाकँ③

नवानां (धन्यानां) स्थालीपाकं श्रपयित्वाग्रयणदेवताभ्यः (→ इन्द्राज्ञिभ्यां, विश्वेभ्यो देवेभ्यः, द्यावापृथिवीभ्याम्) स्विष्टकृच्चतुर्थाभ्यो हुत्वा (साधारणस्थालीपाकतन्नं वर्तते।)

तण्डुलानां (→ पुलाकानां) मुखं पूरयित्वा

गीर्त्वा (जलम् फीत्वा) ५५चम्य

+ओदन-पिण्डं संवृत्त्य (यथा+उत्क्षेपे न विशीर्णत)

+उत्तरेण यजुषा (पुरमेष्य असि॒ परुमां मौ॑ श्रियं गमय॑) ५५गार-स्तूप उद्धिष्ठेत् (=उद्द-विघ्नेत) ७

(अगारस्तूपे स्थितः) पुरमेष्य असि॑।

परुमां मौ॑ श्रियं गमय॑ ।

▼ Oldenberg

7. He prepares a Sthālīpāka of the fresh fruits, sacrifices to the deities of the (Śrauta) Āgrayaṇa sacrifice with (Agni) Sviṣṭakṛt as the fourth, fills his mouth with grains, swallows them, sips water, forms a lump of the boiled (sacrificial) food, and throws it up with the next Yajus (II, 18, 1) to the summit of the house.

नवानाँ स्थालीपाकं श्रपयित्वा ५५ग्रयणदेवताभ्यः स्विष्टकृच्चतुर्थाभ्यो हुत्वा तण्डुलानां मुखं पूरयित्वा गीर्त्वा चम्यौदनपिण्डं संवृत्त्योत्तरेण यजुषागारस्तूप उद्धिष्ठेत् ।

२२ हेमन्तप्रत्यवरोहणम्①

१९ ०८ हेमन्तप्रत्यवरोहणम्②

हेमन्तप्रत्यवरोहणम् (खट्टवाया:) ८

▼ Oldenberg

8. [f1] (Now follows) the 'redescent' in the winter.

[f1]: Comp. the note on Śāṅkhāyana IV, 17, 1.

हेमन्तप्रत्यवरोहणम्।

१९ ०९ उत्तरेण यजुषा②

उत्तरेण यजुषा ("प्रत्यवरुणो नो हेमन्तः" इत्यनेन) प्रत्यवरुह्य

प्रत्यवंस्तु नो हेमन्तः ।

संवेशनमन्त्राः⑤

उत्तरैर् ("प्रतिक्षत्र" इत्यादिभिः पञ्चभिः) दक्षिणैः पार्श्वैः नवस्वस्तरे (=तृणशश्यायाम्) संविशन्ति ९

(नवस्वस्तरे संविशन्)

प्रतिं क्षत्रे, प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे ।

प्रत्य अश्वेषु, प्रतितिष्ठामि गोषु ।

प्रतिं प्रुजायां, प्रतितिष्ठामि भवैः (=मङ्गले) ।

इह (स्वस्तरे) धृतिर् इह विधृतिः ।

इह रन्तिर् इह रमतिः ।

▼ Oldenberg

9. With the next Yajus (II, 18, 2) they 'redescend' (or take as their sleeping-place a layer of straw instead of the high bedsteads which they have used before). With the next Yajus formulas (II, 18, 3-7) they lie down on a new layer (of straw) on their right sides,

उत्तरेण यजुषा प्रत्यवरुह्योत्तरैर्दक्षिणैः पार्श्वैर्नवस्वस्तरे संविशन्ति ।

१९ १० दक्षिणतः पितोत्तरा②

दक्षिणतः पितोत्तरा मातैवम् अवशिष्टानां ज्येष्ठो ज्येष्ठो ऽनन्तरः १०

▼ Oldenberg

10. The father to the south, the mother to the north (of him), and so the others, one after the other from the eldest to the youngest.

दक्षिणतः पितोत्तरा मातैवमवशिष्टानां ज्येष्ठो ज्येष्ठोऽनन्तरः ।

१९ ११ सँहायोत्तराभ्याम्②

(किञ्चित्सुप्त्वा) सं-हाय
उत्तराभ्यां ("स्योना पृथिवि" "बडिथे"त्येताभ्यां) पृथिवीमभिमृशन्ति ११

०८ स्योना पृथिवि⑥

स्योना" (=सुखरूपा) पृथिवि भव+
अनृक्षरा" (=कण्टकादिरहिता) निवे"शनी ।
य"च्छा नश् श"र्म सप्र"थाः (=सकीर्तिः) ।

बड् इथा (ञ्ज) पर्वतानाङ् (→मेघानाम्)
खिद्रम् (=छिद्रं →छेदनम्) बिभर्षि पृथिवि ।
प्र या भूमि प्रवत्वति (=प्रवणवति)
मुह्ना (=महिमा) (देवादीन्) जिनोषि (=तर्पयसि) मुहुर्नि (=महति) । (८४)
(अत्र देवप्रीत्या वृष्टिरिति चक्रम् उच्यते।)

▼ Oldenberg

11. After he has arisen, he touches the earth with the next two (verses, II, 18, 8. 9).

सँहायोत्तराभ्यां पृथिवीमभिमृशन्ति ।

१९ १२ एवं संवेशनादि②

एवं संवेशनादि त्रिः १२

▼ Oldenberg

12. In the same way the lying down, &c., is repeated thrice.

एवं संवेशनादि त्रिः ।

२३ ईशानबलि:①

१९ १३ ईशानाय स्थालीपाकम्②

ईशानाय स्थालीपाकं श्रपयित्वा, क्षैत्रपत्यं च,
प्राचीमुदीचीं वा दिशम् उपतिष्ठकम्य (ग्रामात्)
स्थण्डिलं कल्पयित्वा
अनेर् उपसमाधानादि १३

▼ Oldenberg

13. [f2] Having prepared a Sthalipāka for Lana and one for Kṣetrapati, he goes out in an easterly or northerly direction, prepares a raised surface, (and then follow the ceremonies) beginning with the putting of wood on the fire.

[f2]: The description of the śūlagava sacrifice, which here follows, agrees in most points with the statements of Hiranyakesin II, 3, 8.

ईशानाय स्थालीपाकं श्रपयित्वा क्षैत्रपत्यं च प्राचीमुदीचीं वा दिशमुपनिष्ठकम्य स्थण्डिलं कल्पयित्वाऽग्नेरुपसमाधानादि ।

१९ १४ अपरेणाग्निन् द्वे②

अपरेणाग्निं द्वे कुटी कृत्वा १४

▼ Oldenberg

14. To the west of the fire he builds two huts.

अपरेणाग्निं द्वे कुटी कृत्वा।

२० ०१ उत्तरया②

उत्तरया दक्षिणस्याम् ईशानम् आवाहयति १

आ त्वा वहन्तु हरयस् (=हरितवर्णश्चाः) सचैतसश्
श्वेतैर् अश्वैस् सुह कैतुमद्भिः ।
वातांजिरैर् (=वातगतिभः) मम हुव्यायं शर्वं ($\leftarrow$ शुहिंसायाम्) ।

▼ Oldenberg

1. [f1] With the next (verse, II, 18, 10) he has the Īśāna led to the southern (hut),

[f1]: 20, 1-3. Comp. Hiranyak. II, 3, 8, 2-4. Haradatta explains the Īśāna, the mīḍhuṣī, and the jayanta as images of the three gods.

उत्तरया दक्षिणस्यामीशानमावाहयति ।

२० ०२ लौकिक्या वाचोत्तरस्याम्②

लौकिक्या वाचोत्तरस्यां मीढुषीम् २

2. With worldly words the 'bountiful goddess' to the northern (hut),

लौकिक्या वाचोत्तरस्यां मीढुषीम्।

२० ०३ मध्ये जयन्तम्②

मध्ये जयन्तम् (=स्कन्दः, इन्द्रसनुर वा) ३

3. To the middle (between the two huts) the 'conqueror.'

मध्ये जयन्तम् ।

२० ०४ यथोढमुदकानि प्रदाय②

यथोढम् उदकानि प्रदाय

त्रीन् ओदनान् ($\rightarrow$ ओदनभागान्) कल्पयित्वा
इग्निम् अभ्यानीयोत्तरैरु उपस्पर्शयित्वा
उत्तरैर् यथास्वम् ओदनेभ्यो हुत्वा
सर्वतस् समवदायोत्तरेण यजुषाग्निं स्विष्टकृतम् ।

उपस्पृशतु मीढवान् मीढुषे स्वाहा ।

उपस्पृशतु मीढुषी मीढुष्ये स्वाहा ।

जुयुन्तोपस्पृश जयन्तायु (=स्कन्दाय) स्वाहा ।

हवनम्⑥

भुवायं द्वेवायु स्वाहा ।

शर्वायं द्वेवायु स्वाहा ।

ईशानाय द्वेवायु स्वाहा ।

पशुपतंये द्वेवायु स्वाहा ।

रुद्रायं (=रोदयित्र) द्वेवायु स्वाहा ।

उग्रायं द्वेवायु स्वाहा ।

भीमायं द्वेवायु स्वाहा ।

महृते द्वेवायु स्वाहा ।

भूवस्यं द्वेवस्यु पत्न्यै स्वाहा ।

शर्वस्यं द्वेवस्यु पत्न्यै स्वाहा ।

ईशानस्य द्वेवस्यु पत्न्यै स्वाहा ।

पशुपतेद्वेवस्यु पत्न्यै स्वाहा ।

रुद्रस्यं द्वेवस्यु पत्न्यै स्वाहा ।

उग्रस्यं द्वेवस्यु पत्न्यै स्वाहा ।

भीमस्यं द्वेवस्यु पत्न्यै स्वाहा ।

महृतो द्वेवस्यु पत्न्यै स्वाहा ।

जुयुन्तायु स्वाहा ।

अुग्नये स्विष्टकृते सुहुंतहुत आहुंतीनां कामानाँ समर्द्धयित्रे स्वाहा॑ ।

▼ Oldenberg

4. He gives them water to drink in the same order in which they have been led (to their places), takes three portions of boiled rice (from the Sthālīpāka prepared for Īśāna), takes (these portions of rice) to the fire, makes (the three gods) touch them with the next (formulas, II, 18, II-13), sacrifices of these portions, to each god of the portion which belongs to him, with the next (formulas, II, 18, 14-30), cuts off (Avadānas) from all (portions), and sacrifices with the next Yajus (II, 18, 31) to Agni Sviṣṭakṛt.

यथोदमुदकानि प्रदाय त्रीनोदनान् कल्पयित्वाऽग्निमभ्यानीयोत्तरैरुपस्पर्शयित्वा उत्तरैर्यथास्वमोदनेभ्यो हुत्वा सर्वतस्समवदायोत्तरेण यजुषाणि॑ स्विष्टकृतम् ।

२० ०५ उत्तरेण②

उत्तरेण यजुषोपस्थाय

स्वृस्ति नः पूर्णमुखः परिक्रामतु ।

उत्तरैस् सहोदनानि पर्णन्य् एकैकेन द्वे द्वे दत्त्वा
देवसेनाभ्यो दशोत्तराभ्यः ५

- उत्तरस्याम्
  - गृहपोर्पस्पृश। गृहपायु॒ स्वाहा॑ ।
  - गृहप्युर्पस्पृश। गृहप्यै॒ स्वाहा॑ ।
- मध्ये ।
  - घृषिणु॒ उपस्पृशत। घृषिभ्यः॒ स्वाहा॑ ।
- दक्षिणस्याम् ।
  - श्वासिनु॒ उपस्पृशत। श्वासिभ्यः॒ स्वाहा॑ ।
- उत्तरस्याम्
  - विचिन्वन्तु॒ उपस्पृशत। विचिन्वदभ्यः॒ स्वाहा॑ ।
- मध्ये ।
  - प्रपुन्वन्तु॒ उपस्पृशत। प्रपुन्वदभ्यः॒ स्वाहा॑ ।
- दक्षिणस्याम् ।
  - सुमुश्रन्तु॒ उपस्पृशत। समुश्रदभ्यः॒ स्वाहा॑ ।
- दश देवसेनाभ्यः दश
  - देवसेना॒ उपस्पृशत। देवसेनाभ्यः॒ स्वाहा॑ ।
  - या आख्याता॒ याश् चानाख्याता॒ देवसेना॒ उपस्पृशत। देवसेनाभ्यः॒ स्वाहा॑ ।

▼ Oldenberg

5. Having worshipped (the god Īśāna) with the next Yajus (II, 18, 32), he distributes with the next (formulas, II, 18, 33-39) leaves together with portions of boiled rice, two (leaves) with each (Yajus), then ten to the divine hosts (II, 18, 40), and ten to the (divine hosts) that follow (and are referred to in the next Yajus, II, 18, 41).

उत्तरेण यजुषोपस्थायोत्तरैस्सहोदनानि पर्णन्येकैकेन द्वे द्वे दत्त्वा दश देवसेनाभ्यो दशोत्तराभ्यः ॥

२० ०६ पूर्ववदुत्तरैः②

पूर्ववद् उत्तरैः ६

- द्वारापोपस्पृशा। द्वारापायु स्वाहा॑ ।
- द्वाराप्युपस्पृश द्वारापै स्वाहा॑ ।
- (देवा) अन्वासारिण् उपस्पृशत् । अन्वासारिभ्युस् स्वाहा॑ (→मध्ये द्वे)।
- निषुङ्गिन् (जयन्त!) उपस्पृशा। निषुङ्गिणे स्वाहा॑ (→दक्षिणस्यां द्वे)।

▼ Oldenberg

6. With the next (formulas, II, 18, 42-45) he does the same as before (i.e. he distributes two leaves with each Mantra).

पूर्ववदुत्तरैः ।

२० ०७ ओदनपिण्डं संवृत्य②

(होमबलिशेषेभ्यः त्रिभ्यः ओदनेभ्य उपादाय - केचित्जयन्तस्योदनादिति)

ओदनपिण्डं संवृत्य

पर्ण-पुटे ऽवधायोत्तरेण यजुषा वृक्ष आसजाति (अवलम्बयति) ७

नमो निषुङ्गिणे (इषुव्यतिरिक्तानां शस्त्राणाम् आवासस्थानवते ।)

▼ Oldenberg

7. Having formed a lump of boiled rice, he puts it into a basket of leaves, and with the next Yajus (II, 18, 46) hangs it up on a tree.

ओदनपिण्डं संवृत्य पर्णपुटेऽवधायोत्तरेण यजुषा वृक्ष आसजाति ।

२० ०८ अत्र रुद्रान्②

अत्र रुद्रान् जपेत् ८

▼ Oldenberg

8. Here he should murmur the Rudra texts (Taitt. Saṃh. IV, 5),

अत्र रुद्रान् जपेत्।

२० ०९ प्रथमोत्तमौ वा②

प्रथमोत्तमौ वा ९

▼ Oldenberg

9. Or the first and last (Anuvāka).

प्रथमोत्तमौ वा ।

२० १० अभित एतमग्निम्②

अभित एतमग्नि गास् स्थापयति
यथैता धूमः प्राप्नुयात् १०

▼ Oldenberg

10. He places his cows around the fire so that the smoke (of the sacrifice) may reach them.

अभित एतमग्नि गास्स्थापयति यथैता धूमः प्राप्नुयात् ।

२० ११ ता②

ता गन्धैर् दर्भ-गु(=गुरु) मुष्टिनावोक्षति
वृषाणम्(=वृषभं) एवाग्रे ११

▼ Oldenberg

11. [f2] With his firmly shut fist full of Darbha grass he besprinkles (them) with scents; the bull first.

[f2]: On grumuṣṭi, see the notes of the commentators, p. 93 of Dr. Winternitz's edition, and the commentary on Taitt. Saṃhitā V, 4, 5, 3 (Indische Studien, XII, 60).

ता गन्धैर्दर्भगुमुष्टिनावोक्षति वृषाणमेवाग्रे ।

२० १२ गवाम् मर्गेऽनग्नौ②

गवां मर्गेऽनग्नौ क्षेत्रस्य पतिं जयते १२

▼ Oldenberg

12. He should perform a sacrifice to Kṣetrapati, without a fire, in the path used by his cows.

गवां मर्गेऽनग्नौ क्षेत्रस्य पतिं यजते ।

२० १३ ईशानवदावाहनम्②

ईशानवद् आवाहनम् १३

आ त्वा वहन्तु हरयुस्(=हरितवर्णभ्यः) सचेतसश्
श्वेतैर् अश्वैस् सुह कैतुमङ्ग्निः ।
वातांजिरैर्(=वातगतिभ्यः) मम हुव्यायं शर्वं(←श हिंसायाम्) ।

▼ Oldenberg

13. He has (the Kṣetrapati) led to his place in the same way as the Īśāna (see above, Sūtra 1).

ईशानवदावाहनम् ।

२० १४ चतुर्षु सप्तसु②

चतुर्षु सप्तसु वा पर्णेषु (स)नामादेशं ("क्षेत्रस्य पतये त्वां ददामि" इति) दधाति १४

▼ Oldenberg

14. He puts (portions of boiled rice) into four or seven leaves, naming (the god).

चतुर्षु सप्तसु वा पर्णेषु नामादेशं दधाति ।

२० १५ क्षिप्रं यजेत्②

क्षिप्रं यजेत् पाको देवः १५

▼ Oldenberg

15. [f3] Let him sacrifice quickly; the god has a strong digestion (?).

[f3]: I have translated here as in Hiranyak. II, 3, 9, 11. Haradatta and Sudarśanārya give another explanation of the words 'pāko devah;' see p. 93 of the edition.

क्षिप्रं यजेत् पाको देवः ।

२० १६ उत्तराभ्यामुपतिष्ठते②

उत्तराभ्याम् उपतिष्ठते १६

क्षेत्रस्य पतिना व्रुयँ हितेनैव जयामसि ।

गाम् अश्वम् पोषयित्व्य (=पोषयिताता) आ स नः मृडा (=सुखय) तीदृशौ (कर्मण)।

क्षेत्रस्य पते मधुमन्तम् (गोवूथ-.) ऊर्मिन् - धेनुर् इंव पर्यो अुस्मासु धुक्ष्व - मुधुश-चुतंड, घृतम् इंव सुपूतम्।

ऋतस्य नु॒ पर्यो मृडयन्तु (=सुखयन्तु) ।

▼ Oldenberg

16. With the next two (verses, II, 18, 47. 48) he does worship (to Kṣetrapati).

उत्तराभ्यामुपतिष्ठते ।

२० १७ स्थालीपाकम् ब्राह्मणान्②

स्थालीपाकं ब्राह्मणान् भोजयेत् १७

▼ Oldenberg

17. The Sthālipāka (belonging to Īśāna) he gives to the Brāhmaṇas to eat;

स्थालीपाकं ब्राह्मणान् भोजयेत् ।

२० १८ क्षैत्रपत्यम् प्राशन्ति②

क्षैत्रपत्यं प्राशन्ति ये ($\leftarrow$ दैहित्रादीनामपि सम्बन्धिनां प्रतिग्रहार्थम् प्रयोगः) सनाभयो ($\rightarrow$ पुत्राः भ्रातरश्च) भवन्ति १८

▼ Oldenberg

18. That belonging to Kṣetrapati his uterine relations eat,

क्षैत्रपत्यं प्राश्नन्ति ये सनाभयो भवन्ति ।

२० १९ यथा वैषाम्②

यथा वैषां कुल-धर्मस् स्यात् १९

▼ *Oldenberg*

19. Or as is the custom in their family.

यथा वैषां कुलधर्मस्यात् ।

२४ मासिश्राद्धप्रकरणम्①

२१०१ मासिश्राद्धस्यापरपक्षे②

मासि श्राद्धस्यापरपक्षे यथोपदेशं काला: १

▼ Oldenberg

1. [f1] The times for the monthly Śrāddha are in the second fortnight (of the month), as they are stated.

[f1]: 21, 1. Comp. Dharmaśāstra II, 7, 16, 8 seq.; Sacred Books, vol. ii, p. 139. Comp. Professor Bühler's remarks, vol. ii, p. xiv.

मासिश्राद्धस्यापरपक्षे यथोपदेशं काला: ।

२१०२ शुचीन् मन्त्रवतो②

शुचीन् मन्त्रवतो योनि-गोत्र-मन्त्रासम्बन्धान् अयुग्माँस् त्र्यवरान् अनर्थविक्षो भोजयेत् २

▼ Oldenberg

2. Let him feed, without regard of (worldly) purposes, pure Brāhmaṇas, versed in the Mantras, who are not connected with himself by consanguinity or by their Gotra or by the Mantras (such as his teacher or his pupils), an odd number, at least three.

शुचीन् मन्त्रवतो योनिगोत्रमन्त्रासम्बन्धानयुग्माँस्त्र्यवराननर्थविक्षो भोजयेत्।

२१०३ अन्नस्योत्तराभिर्जुहोति②

अन्नस्योत्तराभिर् जुहोति ३

यन् मैं माता प्रलुलोभु चरुत्य् अनंनुव्रता,
तन् मे रेतः पिता वृङ्कताम् (=आच्छिद्य स्वीकरोतु)।
आभुर् ($\leftarrow$ आभवतीति) अ॒न्यो (बलेर दूरम्) ऽवंपद्यताम्! (२५)
अ॒मुष्टै ($\leftarrow$ नामनिर्देशः) स्वाहा॑।

यास् तिष्ठन्ति, या धार्वन्ति,
या आंद्रोघ्नीः (=कूलादिघ्नीः) परितुस्थुषीः ।
अुद्धिर् विश्वस्य भृत्याभिर्
अुन्तर् अुन्यं पितुर् दंधे, (२५)
अ॒मुष्टै ($\leftarrow$ नामनिर्देशः) स्वाहा॑ ।

पितामहाय⑥

यन् मैं पितामुही प्रलुलोभु चरुत्य् अनंनुव्रता,
तन् मे रेतः पितामुहो वृङ्कताम् (=आच्छिद्य स्वीकरोतु)।

आभुर्^(← आभवतीति) अन्यो^(बलेर दूरम्) ऽवपद्यताम्।
अमुष्टै^(← नामनिर्देशः) स्वाहा।

अन्तर् दंधे पर्वतैर्
अन्तर् महां पृथिव्या ।
आभिर् द्विग्भिर् अनुन्ताभिर्
अन्तर् अन्यं पितामुहाद् दंधे
अमुष्टै स्वाहा ।

प्रपितामहाय⑥

यन् मै प्रपितामुही प्रलुलोभु चरुत्य् अननुव्रता,
तन् मे रेतः प्रपितामुहो वृङ्कताम्^(= आच्छिद्य स्वीकरोतु)।
आभुर्^(← आभवतीति) अन्यो^(बलेर दूरम्) ऽवपद्यताम्।
अमुष्टै^(← नामनिर्देशः) स्वाहा।

अन्तर्दधं ऋतुभिर्
अहोरात्रैश् चं^(काल) सुन्धिभिः ।
अर्धमासैश् च मासैश् च+
अन्तर् अन्यं प्रपितामुहाद् दंधे
अमुष्टै^(← नामनिर्देशः) स्वाहा ।

अन्येभ्यः⑥

ये चेह पितरो ये चु नेह
याँश् च विद्य याँ उं चु न प्रं विद्य ।
अग्ने तान् वेत्यु यदि
ते जांतवेदुस् तयां प्रत्यं^(→ प्रत्यया = प्रदत्तया) स्वधयां मदन्तु
स्वाहा ।

▼ Oldenberg

3. He makes oblations of the food (prepared for the Brāhmaṇas) with the next (verses, II, 19,1-7);

अन्नस्योत्तराभिर्जुहोति ।

२१ ०४ आज्याहुतीरुत्तराः②

आज्याहुतीरुत्तराः ४

- स्वाहा पित्रे
- पित्रे स्वाहा
- स्वाहा पित्रे
- पित्रे स्वाहा ।

- स्वृधा स्वाहा
- अग्नये कव्युवाहनाय स्वृधा स्वाहा ।

▼ Oldenberg

4. Then the Ājya oblations (indicated by the) next (Mantras, II, 19, 8-13).

आज्याहुतीरुत्तराः।

२१ ०५ एतद्वा विपरीतम्②

एतद्वा विपरीतम् ५

▼ Oldenberg

5. Or invertedly (i.e. he offers Ājya with the verses referred to in Sūtra 3, and food with those referred to in Sūtra 4).

एतद्वा विपरीतम् ।

२१ ०६ सर्वमुत्तरैरभिमृशेत्②

सर्वमुत्तरैरभिमृशेत् ६

पुष तें तत् (स्वधासमुद्रः) मधुमाँ ऊर्मिस् सरंस्वान्।
यावान् अुनिश् चं पृथिवी चु तावंत्य् अस्य मृत्रा।
तावंतीन् त एतां मात्रान् ददामि।
यथा ऽनिर् आक्षितो ऽनुपदस्त् (=उपक्षयरहितः), एवं मह्यौ (→मम) पित्रे ऽक्षितो ऽनुपदस्तः स्वृधा भंवु तां त्वं स्वृधां तैस् सुहोपंजीवु, +र्चस् तें महिमा।

पुष तें प्रपितामह् (स्वधासमुद्रः) मधुमाँ ऊर्मिस् सरंस्वान्।
यावान् वायुश् चान्तरिक्षज् चु तावंत्य् अस्य मृत्रा।
तावंतीन् त एतां मात्रान् ददामि।
यथां वायुर् आक्षितो ऽनुपदस्त् (=उपक्षयरहितः), एवं मह्यौ (→मम) पितामुहायाऽक्षितोऽनुपदस्तः स्वृधा भंव।
तां त्वं स्वृधां तैस् सुहोपंजीवु, सामानि ते महिमा।

पुष तें प्रपितामह् (स्वधासमुद्रः) मधुमाँ ऊर्मिस् सरंस्वान्।
यावान् आदित्यश्च द्यौश्च तावंत्यस्य मृत्रा।
तावंतीन् त एतां मात्रान् ददामि।
यथां ऽद्वित्यो ऽक्षितो ऽनुपदस्त् (=उपक्षयरहितः), एवं मह्यौ प्रपितामुहायाऽक्षितोऽनुपदस्तः स्वृधा भंव।
तां त्वं स्वृधां तैस् सुहोपंजीवु, यजूषि ते महिमा ॥ (19)

▼ Oldenberg

6. Let him touch the whole (food) with the next (formulas, II, 19, 14-16).

सर्वमुत्तरैरभिमृशेत् ।

२१ ०७ कूप्तान्वा प्रतिपूरुषम्②

कूप्तान्वा प्रतिपूरुषम् ७

7. Or the (single) prepared (portions of food destined) for the single Brāhmaṇas.

कृप्तान्वा प्रतिपूरुषम् ।

२१ ०८ उत्तरेण यजुषोपस्पर्शयित्वा②

उत्तरेण यजुषोपस्पर्शयित्वा ८

(हे अन्न-) पृथिवी ते पात्रं,
द्यौर् अंपिधानम्।
ब्रह्मणस् त्वा मुखे जुहोमि।
ब्राह्मणानान् त्वा प्राणापानयोर् जुहोमि।

भुक्तवतोऽनुव्रज्य प्रदक्षिणीकृत्य
द्वैधं दक्षिणाग्रान् दर्भान् संस्तीर्य
(भुजानानामपि तृप्तिरस्त्वित्याह -) अक्षितम् अस्ति।
मैषां क्षेषा (←क्षी क्षये) अमुत्रा (→परलोके) मुञ्जिलं लोके (च ब्राह्मणानाम्) ।

8. Having caused them with the next (formula, II, 20, 1) to touch (the food, he gives it to them to eat).

उत्तरेण यजुषोपस्पर्शयित्वा।

२१ ०९ भुक्तवतोऽनुव्रज्य②

तेषूत्तरैरपो दत्त्वा

(दर्भेष्व अपो ददाति)

मार्जयन्तां मम पुतरौ, मार्जयन्तां मम पितामुहा मार्जयन्तां मम प्रपितामुहाः ।

मार्जयन्तां मम मृतरौ, मार्जयन्तां मम पितामुह्यौ, मार्जयन्तां मम प्रपितामुह्यः ।

उत्तरैर्दक्षिणापवर्गान् पिण्डान्दत्वा⑥

उत्तरैर् दक्षिणापवर्गान् पिण्डान्दत्वा

एतत्तें तताऽसौ (←नामनिर्देशः), ये चु त्वाम् अनुं (जीवन्ति)।
एतत्तें पितामहाऽसौ (←नामनिर्देशः), ये चु त्वाम् अनुं (जीवन्ति)।
एतत्तें प्रपितामहाऽसौ (←नामनिर्देशः), ये चु त्वाम् अनुं (जीवन्ति)।
एतत्तें मातर् असौ (←नामनिर्देशः), याश् चु त्वाम् अनुं (जीवन्ति)।
एतत्तें पितामह् असौ (←नामनिर्देशः), याश् चु त्वाम् अनुं (जीवन्ति)।
एतत्तें प्रपितामह् असौ (←नामनिर्देशः), याश् चु त्वाम् अनुं (जीवन्ति)।

उत्तरैरुपस्थानम्⑥

पूर्ववदुत्तरैरपो दत्त्वा
उत्तरैरुपस्थाय

ये च वो (गितः) ऽत्र, ये चास्मास्व आशौसन्ते (→प्रार्थयन्ते स्वधाम्)
याश् च वो ऽत्र याश् चास्मास्व आशौसन्ते,
ते चं (स्वधां) वहन्तां,
ताश्चं (स्वधां) वहन्ताम्।
तृष्णन्तु भवन्तः;
तृष्णन्तु भवत्यः।
तृष्णतु तृष्णतु तृष्णतं।

उभयान् पिण्डान् परिषिञ्चति⑥

उत्तरयोदपात्रेण त्रिः प्रसव्यं परिषिद्ध्य

पुत्रान् पौत्रान् अुभि तुर्पयन्तीर् आपो मधुमतीर् इमाः
स्वधां (मातृसहित) पितृभ्यो अमृतं दुहाना आपो देवीर् उभयाँस् तर्पयन्तु ।
तृष्णतु तृष्णतु तृष्णतं।

शेष-प्राशनम्⑦

न्युब्ज्य पात्राण्य
उत्तरं यजुरनवानं त्र्यवरार्थमावर्तयित्वा
प्रोक्ष्यपात्राणि
द्वन्द्वमभ्युदाहत्य
सर्वतस् समवदायोत्तरेण यजुषाशेषस्य ग्रासवरार्थं प्राशीयात् ।
प्राणे निविष्टे ऽमृतं (→अमरणहेतुमन्त्रं) जुहोमि, ब्रह्माणि म आत्माऽमृतत्वायं ।

▼ Oldenberg

9. When they have eaten (and gone away), he goes after them, circumambulates them, turning his right side towards them, spreads out southward-pointed Darbha grass in two different layers, pours water on it with the next (formulas, II, 20, 2-7), distributes the Piṇḍas, ending in the south, with the next (formulas, II, 20, 8-13), pours out water as before with the next (formulas, 14-19), worships (the ancestors) with the next (formulas, II, 20, 20-23), sprinkles with the next (verse, 24) water three times from right to left round (the Piṇḍas) with a water-pot, besprinkles the vessels, which are turned upside down, repeating the next Yajus (25) at least three times without taking breath, sets up the vessels two by two, cuts off (Avadānas) from all (portions of food), and eats of the remains at least one morsel with the next Yajus (26).

भुक्तवतोऽनुव्रज्य प्रदक्षिणीकृत्य द्वैधं दक्षिणाग्रान् दर्भान् सँस्तीर्य तेषूत्तरैरपो दत्त्वोत्तरैदक्षिणापवर्गान् पिण्डान्दत्त्वा पूर्ववदुत्तरैरपो दत्त्वोत्तरैरुपस्थायोत्तरयोदपात्रेण त्रिः प्रसव्यं परिषिद्ध्य न्युब्ज्य पात्राण्युत्तरं यजुरनवानं त्र्यवरार्थमावर्तयित्वा प्रोक्ष्यपात्राणि द्वन्द्वमभ्युदाहत्य सर्वतस्समवदायोत्तरेण यजुषा शेषस्य ग्रासवरार्थं प्राशीयात् ।

२५ अष्टकाश्राद्धम्①

२१ १० या माध्या:②

या माध्या: पौर्णमास्या उपरिष्टाद् (=कृष्णपक्ष) व्यष्टका
तस्यामष्टमी ज्येष्ठ्या सम्पद्यते तामेकाष्टकेत्याचक्षते १०

▼ Oldenberg

10. Of the dark fortnight that follows after the full moon of Māgha, the eighth day falls under (the constellation of) Jyeṣṭhā: this day is called Ekāṣṭakā.

या माध्या: पौर्णमास्या उपरिष्टाद्यष्टका तस्यामष्टमी ज्येष्ठ्या सम्पद्यते तामेकाष्टकेत्याचक्षते ।

२१ ११ तस्यास्सायमौपकार्यम्②

तस्यास्सायमौपकार्यम् ११

▼ Oldenberg

11. In the evening before that day (he performs) the preparatory ceremony.

तस्यास्सायमौपकार्यम्।

२१ १२ अपूपज् चतुश्शरावम्②

अपूपं चतुश्शरावं श्रपयति १२

▼ Oldenberg

12. [f2] He bakes a cake of four cups (of rice).

[f2]: 12, 13. Comp. Hiranyak. II, 5, 14, 3 seq.

अपूपं चतुश्शरावं श्रपयति।

२१ १३ अष्टाकपाल इत्येके②

अष्टाकपाल इत्येके १३

▼ Oldenberg

13. (The cake is prepared) in eight dishes (like a Puroḍāśa), according to some (teachers).

अष्टाकपाल इत्येके ॥

२२ ०१ पार्वणवदाज्यभागान्तेऽज्जलिनोत्तरयाऽपूपाज्जुहोति②

पार्वणवदाज्यभागान्ते ऽज्जलिनोत्तरया ऽपूपाज्जुहोति १

यां जनाः प्रति-नन्दन्ति
रात्रिं धेनुम् इवायुतीम् ।
संवृत्सुरस्य या पल्नी (एकाएका)
सा नों अस्तु सुमङ्गली
स्वाहां ।

▼ Oldenberg

- [f1] After the ceremonies down to the Ājyabhāga oblations have been performed in the same way as at the fortnightly sacrifices, he makes with his joined hands oblations of the cake with the next (verse, II, 20, 27).

[f1]: 22, 1. Comp. above, VII, 18, 6.

पार्वणवदाज्यभागान्तेऽज्जलिनोत्तरयाऽपूपाज्जुहोति ।

२२ ०२ सिद्धशेषस्तमष्ठा कृत्वा②

सिद्धश् शेषस् तमष्ठा कृत्वा ब्राह्मणेभ्य उपहरति २

▼ Oldenberg

- [f2] The rest (of the cake) he makes ready, divides (it) into eight parts and offers it to the Brāhmaṇas.

[f2]: I believe that śeṣah means the rest of the cake. The word 'siddhaḥ' possibly refers to such preparations of the food as are indicated in Hiranyak. II, 5, 14, 7. Haradatta understands śeṣah as the rest of the rites (tantrasya śeṣah): 'The rest of the rites is p. 294 the regular one, without alterations: it must be admitted that the expressions used by Hiranyak. II, 5, 14, 10 would agree well with this explanation.'

सिद्धशेषस्तमष्ठा कृत्वा ब्राह्मणेभ्य उपहरति ।

२२ ०३ श्वोभूते दर्भेण②

श्वोभूते दर्भेण गामुपाकरोति पितृभ्यस्त्वा जुषामुपाकरोमीति ३

▼ Oldenberg

- On the following day he touches a cow with a Darbha blade, with the words, 'I touch thee agreeable to the Fathers.'

श्वोभूते दर्भेण गामुपाकरोति पितृभ्यस्त्वा जुषामुपाकरोमीति ।

२२ ०४ तूष्णीम् पञ्चाज्याहुतीहुत्वा②

तूष्णीं पञ्चाज्याहुतीर् हुत्वा

श्वोभूते वपाहोममन्त्रः⑤

तस्यै वपां श्रपयित्वोपस्तीर्णभिघारितां मध्यमेनान्तमेन वा पलाशपर्णोत्तरया जुहोति ४

वहं वृपां जांतवेदः पितृभ्यो
यत्रैनान् वैथु निहितान् पराके^(=दूरे) ।
मेदसः कूल्या^(=नद्या) उपु तान् क्षरन्तु
सुत्या एंषाम् आशिषंस् सन्तु कामैस्
स्वाहां ।

▼ Oldenberg

4. [f3] Having silently offered five Ājya oblations, and having cooked, the omentum of the (cow), and performed the 'spreading under' and the sprinkling over (of Ājya), he sacrifices (the omentum) with the next (verse, II, 20, 28) with a Palāśa leaf from the middle or the end (of the stalk).

[f3]: See above, V, 13, 16.

तूष्णीं पञ्चाज्याहुतीर्हुत्वा तस्यै वपां श्रपयित्वोपस्तीर्णभिघारितां मध्यमेनान्तमेन वा पलाशपर्णोत्तरया जुहोति ।

२२ ०५ माँसोदनमुत्तराभिः②

माँसोदनमुत्तराभिः ५

यां जनाः प्रति-नन्दन्ति
रात्रिं धेनुम् इवायुतीम् ।
संवृत्सुरस्य या पत्नी^(एकाष्टका)
सा नौं अस्तु सुमङ्गली॥

इयम्^(उषा:) एव सा या प्रथमा व्यौच्छंद^(← उर्छीं विवासे)
अन्तर् अस्याज्^(पृथिव्या) चरति^(आदित्यम्) प्रविष्टा ।
वृधूर् जंजान नव्-गज्^(गग) जनित्री
त्रयं^(← अनिरे एकः अश्विनौ द्वौ वपादेवाः) एनाम् महिमानंस् सचन्ते^(=भजन्ते) ॥

(मध्यमस्थाना द्युस्थाना चेति द्वे उषसौ)

छन्दस्वती उषसा^(सौ) पैपिंशाने^(=दीप्यमाने)
समानय॑ योनिम्^(आदित्यं) अनुं सुज्जरन्ती ।
सूर्यपत्नी वि चरत~ प्र-जानुती
केतुङ्ग कृष्णवृन्दे अजरे भूरिरेतसा^(सौ) ॥

ऋतस्यु पन्थाम् अनुं^(कार्यभेदात्) तिस आगुस्
त्रयो घुर्मासो अनुं ज्योतिषा ऽगुः ।
प्रुजाम् एका रक्षत्य् ऊर्जम् एका
व्रतम् एका रक्षति देवयु^(=यजका) नाम् ॥

एकाष्टकां पंश्यतु दोहंगानाम्
अन्नं माँसवंद् घृतवंत् स्वधावंत् ।
तद् ब्राह्मणैर् अंतिपूतम् अनुन्तम् अंक्षय्यम्
अमुष्मिलैः लोके स्फीतिं गच्छतु मे पितृभ्यः
स्वाहां ।

औलूखुला (=जलूखला) ग्रावाण्णे घोषम् अक्रत

हृविः कृणवन्तः परिवत्सुरीणम् ।

एकाष्टुके सुंप्रजा वीरवन्तो

वृय॑ स्यामु पतयो रथीणाम् ॥

एकाष्टुका तपस्या तप्यमाना

संवत्सुरस्यु पल्ली दुदुहे प्रपी॑ना । (४)

तं दोहृम् उपंजीवाथ् (=उपजीवत) पितरंस्

सुहसं-धारम् अमुष्मिल॑ लृके

स्वाहा॑ ॥ (२०)

▼ Oldenberg

5. (He sacrifices) boiled rice together with the meat (of the cow) with the next (verses, II, 20, 29-35),

माँसौदनमुत्तराभिः ।

२२ ०६ पिष्टान्नमुत्तरया पिष्टेन②

पिष्टान्नमुत्तरया ६

(एकाष्टुके!) उक्थ्यंश् चास्य् अतिरात्रश् चं

साद्युस्क्रीश् (=सद्यस्क्र-क्रतुः) छन्दसा सुह ।

अपूप-घुताहुते नमस् ते

अस्तु माँस पिष्पले (=फले)

(तयोरन्यः पिष्पलं स्वाद्वचि इति दर्शनात्)

स्वाहा॑ ।

▼ Oldenberg

6. Food prepared of meal with the next (verse, II, 21, 1),

पिष्टान्नमुत्तरया ।

२२ ०७ आज्याहुतीरुत्तराः②

आज्याहुतीरुत्तराः ७

भूः- पृथिव्य् (व्या) अंगिनां+ऋचा ऽमुं मयि कामु नियुनजिमु स्वाहा॑ ।

भुवों- वायुना ऽन्तरिक्षेण साम्ना ऽमुं मयि कामु नियुनजिमु स्वाहा॑ ।

स्वर्- दिवा॑ ऽस्तु दित्येनु यजुषा॑ ऽमुं मयि कामु नियुनजिमु स्वाहा॑ । (५)

जुनद् (=व्याहतिविशेषो यस् सामस्वपि श्रूयते। नारायणानुवाके तु जनः इति विसर्जनीयान्तं पठ्यते ॥) -

अुद्धिर् अथर्वाङ्गुरोभिर् अमुं मयि कामु नियुनजिमु स्वाहा॑ ।

रोचुनाय +अुजिराय (←अज गतिक्षेपणयोः) +अुग्नयै देव-जातवे॑ (=जात्रे) स्वाहा॑ ।

कृतवे॑ (=जात्रे) मनवे॑ ब्रह्मणे॑ देव-जातवे॑ (=जात्रे) स्वाहा॑ ।

स्वृधा॑ स्वाहा॑ ।

अुग्नयै कव्युवाहनाय स्वृधा॑ स्वाहा॑ ।

▼ Oldenberg

7. Then the Ājya oblations (indicated by the) next (Mantras, II, 21, 2-9).

आज्याहृतीरुत्तराः।

२२ ०८ स्विष्टकृत्प्रभृति②

स्विष्टकृत्प्रभृति समानमापिण्डनिधानात् ८

▼ Oldenberg

8. (The rites) from the Sviṣṭakṛt down to the offering of the Piṇḍas are the same (as at the Śrāddha).

स्विष्टकृत्प्रभृति समानमापिण्डनिधानात् ।

२२ ०९ अन्वष्टकायामेवैके②

अन्वष्टकायामेवैके पिण्डनिधानमुपदिशन्ति ९

▼ Oldenberg

9. Some (teachers) prescribe the Piṇḍa offering for the day after the Aṣṭakā.

अन्वष्टकायामेवैके पिण्डनिधानमुपदिशन्ति ।

२२ १० अथैतदपरन् दध्न②

अथैतदपरं दध्न एवाज्जलिना जुहोति यथा (ऋचा) उपूपम् १०

▼ Oldenberg

10. Here (follows) another (way for celebrating the Aṣṭakā sacrifice). He sacrifices curds with his joined hands in the same way as the cake.

अथैतदपरं दध्न एवाज्जलिना जुहोति यथाउपूपम् ।

२२ ११ अत एव②

अत (=अष्टकागाव) एव यथार्थ मासं शिष्टवा श्वोभूतेऽन्वष्टकाम् ११

▼ Oldenberg

11. Having left over from the meat of the (cow, see above, 3. 4) as much as is required, on the day after (the Aṣṭakā) (he performs) the rite of the Anvaṣṭakā.

अत एव यथार्थ मासं शिष्टवा श्वोभूतेऽन्वष्टकाम् ।

२२ १२ तस्या मासिश्राद्धेन②

तस्या मासिश्राद्धेन कल्पो व्याख्यातः १२

▼ *Oldenberg*

12. This rite has been explained in the description of the monthly Śrāddha.

तस्या मासिश्राद्धेन कल्पो व्याख्यातः ।

२६ प्रकीर्णकर्माणि①

२२ १३ सनिमित्वोत्तरान् जपित्वाऽर्थम्②

सनिम् (=भिक्षणम्) इत्वोत्तरान् ("अन्नमिव ते दृशे भूयास" मित्यादीन् सप्त) जपित्वा ४७^१ (=अपेक्षाम्) ब्रूयात् १३

▼ Oldenberg

13. If he goes out in order to beg for something, let him murmur the next (Mantras, II, 21, 10-16) and then state his desire.

सनिमित्वोत्तरान् जपित्वाऽर्थं ब्रूयात्।

२२ १४ रथं लब्ध्वा②

रथं लब्ध्वा योजयित्वा प्राज्यमवस्थाप्योत्तरया ("अङ्गकौ न्यङ्गकौ" इत्येतया) रथचक्रे अभिमृशति पक्षसी वा १४

▼ Oldenberg

14. If he has obtained a chariot, he has the horses put to it, lets it face the east, and touches with the next (verse, II, 21, 17) the two wheels of the chariot or the two side-pieces.

रथं लब्ध्वा योजयित्वा प्राज्यमवस्थाप्योत्तरया रथचक्रे अभिमृशति पक्षसी वा।

२२ १५ उत्तरेण यजुषाऽधिरुह्योत्तरया②

उत्तरेण यजुषा ("अध्वनामध्वं" इत्यनेन) ऽधिरुह्योत्तरया ("अयं वामश्वेमा रथं" इत्येतया) प्राचीमुदीर्चीं वा दिशमभिप्रयाय यथार्थं यायात् १५

▼ Oldenberg

15. With the next Yajus (II, 21, 18) he should mount, and drive with the next (verse, II, 21, 19) towards the east or north, and should then drive off on his business.

उत्तरेण यजुषाऽधिरुह्योत्तरया प्राचीमुदीर्चीं वा दिशमभिप्रयाय यथार्थं यायात्।

२२ १६ अश्वमुत्तरैरारोहेत्②

अश्वमुत्तरैर् (अश्वोऽसि हयोऽसि इत्यादिभः) आरोहेत् १६

▼ Oldenberg

16. Let him mount a horse with the next (formulas, II, 21, 20-30),

अश्वमुत्तरैरारोहेत्।

२२ १७ हस्तिनमुत्तरया②

हस्तिनमुत्तरया (हस्तियशसमसीऽत्येतया) १७

17. An elephant with the next (formula, II, 21, 31).

हस्तिनमुत्तरया ।

२२ १८ ताभ्याँ रेषणे②

ताभ्याँ (भूमौ पतितस्य) रेषणे (=शरीरोपमदं) पूर्ववत् ("स्योना पृथिवी"इत्येताभ्यां) पृथिवीम् अभिमृशेत् १८

०८ स्योना पृथिवि⑥

स्योना" (=सुखरूपा) पृथिवि भव+
अनृक्षरा" (=कण्टकादिरहिता) निवे"शनी ।
य"च्छा नश् श"र्म सप्र"था: (=सकीतिः) ।

बड् इत्था (व्य) पर्वतानाङ् (→मेघानाम्)
खिद्रम् (=छिद्रं →छेदनम्) बिभर्षि पृथिवि ।
प्र या भूमि प्रवत्वति (=प्रवणवति)
मुहा (=महिमा) (देवादीन्) जिनोर्षि (=तर्पयसि) महिनि (=महति) । (२४)
(अत्र देवप्रीत्या वृष्टिरिति चक्रम् उच्यते।)

18. [f4] If any harm is done him by these two (beasts), let him touch the earth as indicated above.

[f4]: See VII, 19, 11. On रेषणे, comp. below, 23, 9.

ताभ्याँ रेषणे पूर्ववत् पृथिवीमभिमृशेत्।

२२ १९ संवादमेष्यन् सव्येन②

संवादम् (=ऋणादानादिव्यवहारः) एष्यन्सव्येन पाणिना छत्रं दण्डज् चादत्ते १९

19. If he is going to a dispute, he takes the parasol and the staff in his left hand.

संवादमेष्यन् सव्येन पाणिना छत्रं दण्डं चादत्ते ॥

२३ ०१ दक्षिणेन फलीकरणमुष्टिमुत्तरया②

दक्षिणेन फलीकरणमुष्टिमुत्तरया (अव जिह्वकेऽत्येतया) हुत्वा
गत्वोत्तरां ("आ ते वाचमास्यां"इत्येताम्) जपेत् १

1. Having sacrificed, with his right hand, a fist full of chaff with the next (verse, II, 21, 32), he should go away and murmur the next (verse, 33).

दक्षिणे फलीकरणमुष्टिमुत्तरया हुत्वा गत्वोत्तरां जपेत् ।

२३ ०२ क्रुद्धमुत्तराभ्यामभिमन्त्रयेत्②

क्रुद्धमुत्तराभ्याम् ("या त एषा रसात्या"इत्येताभ्याम्) अभिमन्त्रयेत् विक्रोधो भवति २

▼ Oldenberg

2. Over an angry person let him recite the two next (formulas, II, 22, 1. 2); then his anger will be appeased.

क्रुद्धमुत्तराभ्यामभिमन्त्रयेत् विक्रोधो भवति ।

२३ ०३ असम्भवेप्सुः परेषाँ②

असंभवेप्सुः (=मैथुनं विवारयिषुः) परेषाँ (=परनराणाम्) स्थूलाऽढारिका (=गौलिका सरीसृपविशेषः, या शतचरणा नाम) जीवचूर्णानि कारयित्वोत्तरया ("अव ज्यामिव धन्वन्"इत्येतत्या) सुप्तायास् सम्बाध् (=योनौ) उपवपेत् ३

▼ Oldenberg

3. [f1] One who wishes that his wife should not be touched by other men, should have big living centipedes ground to powder, and should insert (that powder) with the next (formula, II, 22, 3), while she is sleeping, into her secret parts.

[f1]: 23, 3. Comp. Hiraṇyak. I, 4, 14, 7.

असम्भवेप्सुः परेषाँ स्थूलाढारिकाजीवचूर्णानि कारयित्वोत्तरया सुप्तायास्सम्बाध उपवपेत्।

२३ ०४ सिद्ध्यर्थं बभूमूत्रेण②

(सम्भोगयोग्यता) सिद्ध्यर्थं बभू(ग)मूत्रेण (योनि) प्रक्षालयीत ४

▼ Oldenberg

4. For success (in the generation of children) let him wash (his wife) with the urine of a red-brown cow.

सिद्ध्यर्थं बभूमूत्रेण प्रक्षालयीत ।

२३ ०५ सिद्ध्यर्थं यदस्य②

सिद्ध्यर्थं यदस्य गृहे पण्यं स्यात् तत उत्तरया (यदहं धनेऽत्येतया) जुहुयात् ५

▼ Oldenberg

5. For success (in trade) let him sacrifice with the next (verse - II, 22, 4 - some portion) from the articles of trade which he has in his house.

सिद्ध्यर्थं यदस्य गृहे पण्यं स्यात्तत उत्तरया जुहुयात् ।

२३ ०६ यङ्कामयेत्②

यं कामयेत नायम् अविच्छिद्येतेति जीव^(ग)विषाणे (पूर्वितुम्) स्वं मूत्रमानीय सुप्तमुत्तराभ्यां (अपरि त्वा गिरेऽमित्येताभ्याः) त्रिः प्रसव्यं परिषिञ्चेत् ६

▼ Oldenberg

6. [f2] If he wishes that somebody be not estranged from him, let him pour his own urine into the horn of a living animal, and sprinkle (it) with the next two (verses, II, 22, 5. 6) three times from right to left around (the person) while he is sleeping.

[f2]: 6, 7. Comp. Pāraskara III, 7; Hiraṇyak. I, 4, 13, 19 seqq.

यं कामयेत नायं मच्छिद्येतेति जीवविषाणे स्वं मूत्रमानीय सुप्तमुत्तराभ्यौस्त्रिः प्रसव्यं परिषिञ्चेत् ।

२३ ०७ येन पथा②

येन पथा दासकर्मकराः पलायेरन् तस्मिन्न् इण्वान्य् (दार्मयानि निगलानि) उपसमाधायोत्तरा (अआवर्तनं वर्तयेऽत्येताः) आहुतीर् जुहुयात् ।

▼ Oldenberg

7. In a path which servants or labourers use to run away, he should put plates (used for protecting the hands when holding a hot sacrificial pan) on (a fire), and should offer the oblations (indicated by the) next (Mantras, II, 22, 7-10).

येन पथा दासकर्मकराः पलायेरन् तस्मिन्निष्वान्युपसमाधायोत्तरा आहुतीर्जुहुयात् ।

२३ ०८ यद्येनं②

यद्येनं वृक्षात् फलमभिनिपतेद् वयो (एक्षी) वा अभिविक्षिपेद् अवर्षतकर्ये वा बिन्दुर् अभिनिपतेत् तदुत्तरैर् (यदि वृक्षादिऽत्यादिभिः) यथालिङ्गं प्रक्षालयीत ८

▼ Oldenberg

8. If a fruit falls on him from a tree, or a bird befouls him, or a drop of water falls on him when no rain is expected, he should wipe that off with the next (Mantras, II, 22, 11-13), according to the characteristics (contained in these Mantras).

यद्येनं वृक्षात्फलमभिनिपतेद्वयो वाऽभिविक्षिपेदवर्षतकर्ये वा बिन्दुरभिनिपतेत्तदुत्तरैर्यथालिङ्गं प्रक्षालयीत ।

२३ ०९ आगारस्थूणाविरोहणे मधुन②

आगारस्थूणाविरोहणे (अङ्कुरजनने), (आगारे) मधुन उपवेशने, कुप्त्वा (चुल्ल्यां, अम्बरीषे) कपोतपददर्शने, अमात्यानां (अमा सह वसन्तीति पुत्रभ्रात्रादयः, तेषाम् बहुनाम्) शरीर-रेषणे (व्याधौ मरणे वा), अन्येषु चाद्वृतोत्पातेष्व् अमावास्यायां निशायां (= चतुर्थाविभक्तायां रात्रे: द्वितीये भागे) यत्रापां न शृणुयात् तदग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्त उत्तरा ("इन्में मे वरुण, तत्वायामि" इत्येकादश) आहुतीर् हुत्वा जयादि प्रतिपद्यते ९

▼ Oldenberg

9. If a post of his house puts forth shoots, or if honey is made in his house (by bees), or if the footprint of a dove is seen on the hearth, or if diseases arise in his household, or in the case of

other miracles or prodigies, let him perform in the new-moon night, at dead of night, at a place where he does not hear the noise of water, the rites from the putting (of wood) on the fire down to the Ājyabhāga oblations, and let him offer the oblations (indicated in the) next (Mantras, II, 22, 14-23), and enter upon the performance of the Jaya and following oblations.

आगारस्थूणाविरोहणे मधुन उपवेशने कुप्त्वां कपोतपदर्शनेऽमात्यानां शरीररेषणेऽन्येषु चाद्भूतोत्पातेष्वमावास्यायां निशायां यत्रापां न शृणुयात्तदनेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्त उत्तरा आहुतीहृत्वा जयादि प्रतिपद्यते ।

२३ १० परिषेचनान्तङ् कृत्वाऽभिमृतेभ्य②

परिषेचनान्तं कृत्वा
अभिमृतेभ्य उत्तरया (इमं जीवेभ्यऽ इत्येतया) दक्षिणतोऽश्मानम् (मृत्युवारणार्थम्) परिधिं दधाति १०

▼ Oldenberg

10. Having performed (the ceremonies) down to the sprinkling (of water) round (the fire), he puts up towards the south with the next (verse, II, 22, 24) a stone as a barrier for those among whom a death has occurred.

End of the Āpastambīya-Gṛhya-sūtra.

परिषेचनान्तं कृत्वाऽभिमृतेभ्य उत्तरया दक्षिणतोऽश्मानं परिधिं दधाति ।

Appendix - +Dyugangā द्युगङ्गा①

Goals ध्येयानि②

Dyugangā is a work group dedicated to the promotion of ever-victorious Hindu ideals and arts. It's current focus is in presenting important texts for easy study. Long term goal (<https://rebrand.ly/dg-archive>) is to save texts to last for millennia into the coming post-electronic/ industrial age.

The texts may be presented as

- audio files (eg: [MahAbhArata audio book project](#)),
- as web pages (eg. [Apastamba-gRhya-sUtra](#), [Apastamba-dharma-sUtra](#), [EkAgnikANDa commentary](#), [manu-smRti](#), [raghuvaMsha](#), more [kalpa-texts](#), [tattva-texts](#), [universal subhAShita DB](#)),
- as dictionaries (eg: [stardict](#))
- ebooks distributed on various platforms - (eg: [vishvasa.github.io/book-pub](#), amazon, google play - [SVK SVT का](#)). Formats include md, pdf (A4, A5), epub, azw3, html, etc.

We distribute these for free, and under a CC BY 4.0 license. (Platforms may levy their fees.) You may subscribe to mail-streams for past and future announcements ([dg](#), [hv](#), [san](#)).

The choice of material heavily depends on the special interests of its current lead (vedas, kalpa, purANa-s).

संस्कृतानुवादः③

द्युगङ्गा नाम कार्यसंस्था - अजेयानां भारतीयपुरुषार्थपरिकल्पनानाज्च, हिन्दुककलानाज्च प्रसारणाय वर्तते। तदीयस् स्थूलोदेशोऽधुना प्रमुखग्रन्थानाम् अध्ययनसौकर्याय प्रस्तुतिः। ततो ग्रन्थ-सङ्कलन-केन्द्रम् इति वक्तुम् अलम्। दूरोदेशस् तु (<https://rebrand.ly/dg-archive>) आधुनिक-शिला-तैल-युगात् परम् अपि सहस्राधिक-वर्षाणि यावद् ग्रन्थ-रक्षा। ग्रन्थानाम् प्रस्तुतिर् ध्वनिसञ्चिकाभिस् स्यात् (यथा [महाभारतपारायणप्रसारणे](#)), जाल-क्षेत्र-पृष्ठैर् वा (यथा [विश्वासस्य मन्त्रटिप्पनीषु](#), [एकाग्निकाण्डटीका](#)), शब्द-कोशैर् वाऽपि ([stardict](#))। इमे इस्मत्-पक्षतो मुक्त-रीत्या प्रसार्यन्ते। सद्यश्च ग्रन्थाः संस्थाग्रण्या रुचिविशेषम् अनुसृत्य चिताः - वेदाः, इतिहास-पुराणानि, कल्प-वेदाङ्ग-ग्रन्थाश् चेति।

Contribution, contact③

अस्मत्-सम्पर्को जालसुलभः (Contact website) - <https://rebrand.ly/dyuganga> | Serious volunteering, donations and sponsorship are welcome (use [contact page on our website](#)) - they help offset operating costs (eg. worker payments mainly ~1L/mo, book distribution) and plan further projects. Project-specific sponsorship opportunities are occasionally advertised on our social media accounts and on certain mailing lists.

वन्दनीय-वन्दना②

(अनेनोद्यमेन नैषां महतां साक्षात् सम्बन्ध ऊह्यः।)

इञ्जिमेङ्ग-यति-सिंह-रक्षितो
राजगोप--बुध-गोप-चारितः।

सिंह-लक्ष्म-नर-नाम-भाग् बभौ
दिव्य-सूक्ति-वन-मार्ग-नायकः ॥

यद्-आचार-स्वभावाभ्यां
"ज्ञेयम् अस्त्य् अत्र वैष्णवे" ।
इति निष्कर्ष-जिज्ञासे,
नौमि तं श्री-नृसिंहकम् ॥

Table of Contents

ॐ	13
०१ सामान्यपरिभाषा:	14
०१ ०१ अथ कर्मण्	14
०१ ०२ उदगयन-पूर्वपक्षाहः-पुण्याहेषु	14
०१ ०३ यज्ञोपवीतिना कार्याणि	14
०१ ०४ प्रदक्षिणम् प्रदक्षिणम्	14
०१ ०५ पुरस्तादुदग्वोपक्रमः अनियमे	14
०१ ०६ तथाऽपवर्गः तेषामपवर्गोऽपि	15
०१ ०७ अपरपक्षे पित्र्याणि	15
०१ ०८ प्राचीनावीतिना	15
०१ ०९ प्रसव्यम्	15
०१ १० दक्षिणतोऽपवर्गः	15
०१ ११ निमित्तावेक्षाणि नैमित्तिकानि	16
०२ अग्निमुखनिरूपणम्	17
०१ १२ अग्निमिधा	17
०१ १३ प्रागुदग्नैर्वा उक्ताः	17
०१ १४ दक्षिणाग्रैः पित्रेषु	17
०१ १५ दक्षिणाप्राग्नैर्वा तत्र	17
०१ १६ उत्तरेणाग्निन्	17
०१ १७ सकृदेव मनुष्यसंयुक्तानि	18
०१ १८ एकैकशः पितृसंयुक्तानि	18
०१ १९ पवित्रयोस्सर्वस्कार आयामतः	18
०१ २० अपरेणाग्निम् पवित्रान्तर्हिते	19
०१ २१ ब्राह्मणन् दक्षिणतो	19
०१ २२ आज्यं विलाप्यापरेणाग्निम्	19
०२ ०१ येन जुहोति	20
०२ ०२ शम्या: परिध्यर्थे	20
०२ ०३ अग्निम्	20
०२ ०४ पैतृकेषु समन्तमेव	21
०२ ०५ इधमाधायाधारावाधारयति	21
०२ ०६ अथाज्यभागौ जुहोत्यग्नये	21
०२ ०७ यथोपदेशम् प्रधानाहुतीर्हत्वा	21
०२ ०८ पूर्ववत् परिषेचनमन्वमँस्थाः	22
०२ ०९ लौकिकानाम् पाकयज्ञशब्दः	22
०२ १० तत्र ब्राह्मणावेक्षो	23
०२ ११ द्विजुहोति द्विनिर्मार्णि	23
०३ वैवाहिकविषयाः	24
०२ १२ सर्व-ऋतवो विवाहस्य	24
०२ १३ सर्वाणि पुण्योक्तानि	24

०२ १४ तथा मङ्गलानि	24
०२ १५ आवृतश्वासीभ्यः प्रतीयेरन्	24
०२ १६ इन्वकाभिः प्रसृज्यन्ते	24
०३ ०१ मघाभिर्गावो गृह्णन्ते	25
०३ ०२ फल्जुनीभ्यां व्यूह्यते	25
०३ ०३ याङ् कामयेत	25
०३ ०४ इन्वकाशब्दो मृगशिरसि	25
०३ ०५ निष्ट्याशब्दस्स्वातौ छन्दसि	26
०३ ०६ विवाहे गौः	26
०३ ०७ गृहेषु गौः	26
०३ ०८ तया वरमतिथिवदर्हयेत्	26
०३ ०९ योऽस्यापचितस्तमितरया	27
०३ १० एतावद्गोरालम्भस्थानमतिथिः	27
०३ ११ सुप्तां रुन्दन्तीम्	27
०३ १२ दत्ताङ् गुप्ताम्	27
०३ १३ नक्षत्रनामा नदीनामा	28
०३ १४ सर्वाश्च रेफलकारोपान्ता	28
०३ १५ शक्तिविषये द्रव्याणि	28
०३ १६ नाना बीजानि	28
०३ १७ पूर्वेषामुपस्पर्शने	29
०३ १८ उत्तमम् परिचक्षते	29
०३ १९ बन्धुशीललक्षणसम्पन्नामरोगामुपयच्छेत	29
०३ २० बन्धुशीललक्षणसम्पन्नश्रुतवानरोग	29
०३ २१ यस्याम्	29
०४ विवाहप्रकरणम्	31
०४ ०१ सुहृदस्समवेतान् मन्त्रवतो	31
०४ ०२ तानादितो द्वाभ्यामभिमन्त्रयेत	31
०४ ०३ स्वयन् दृष्ट्वा	31
०४ ०४ चतुर्थ्या समीक्षेत	32
०४ ०५ अङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्या	32
०४ ०६ प्राप्ते निमित्त	32
०४ ०७ युग्मान् समवेतान्	32
०४ ०८ उत्तरेण यजुषा	33
स्नानम्	33
अहतस्य वाससः परिधानम्	34
योक्त्रबन्धनम्	34
०४ ०९ अथैनामुत्तरया दक्षिणे	35
०४ १० अग्नेर्	35
०४ ११ अथास्यै दक्षिणेन	35
०४ १२ यदि कामयेत	36
०४ १३ यदि कामयेत	36
०४ १४ गृभ्यामि त	36

०४ १५ अथैनामुत्तरणाग्निन् दक्षिणेन	37
०४ १६ सखेति सप्तमे	37
०५ ०१ प्राग्घोमात् प्रदक्षिणमग्निम्	38
षोडश प्रधानाहुतिमन्त्राः	38
मन्त्रः	38
१४ त्वन्नो अग्ने	39
०५ ०२ अथैनामुत्तरणाग्निन् दक्षिणेन	40
०५ ०३ अथास्या अञ्जलावुपस्तीय	40
०५ ०४ तस्यास्सोदर्यो	40
०५ ०५ जुहोतीयन् नारीति	40
०५ ०६ उत्तराभिस्तिसृभिः	41
०५ ०७ होमश्वोत्तरया यथा	41
०५ ०८ पुनः परिक्रमणम्	41
०५ ०९ आस्थापनम् पुनरपि	42
०५ १० होमश्वोत्तरया उत्तरया	42
०५ ११ पुनः परिक्रमणम्	42
०५ १२ जयादि प्रतिपद्यते	43
०५ १३ परिषेचनान्तङ्	43
०५ १४ समोच्चैतमग्निमनुहरन्ति एतम्	43
०५ १५ नित्यः	44
०५ १६ धार्यः एष	44
०५ १७ अनुगतो मन्थः	44
०५ १८ श्रोत्रियागाराद्वाहार्यः	44
०५ १९ उपवासश्वान्यतरस्य भार्यायाः	45
०५ २० अनुगतेऽपि वोत्तरया	45
०५ २१ उत्तरा रथस्योत्तरभन्नी	45
०५ २२ वाहावुत्तराभ्यां युनक्ति	45
०५ २३ आरोहतीमुत्तराभिरभिमन्त्रयते अथ	46
०५ २४ सूत्रे	46
०५ २५ ते उत्तराभिरभियाति	47
०५ २६ तीर्थस्थाणुचतुष्पथव्यतिक्रमे	47
तीर्थादिव्यतिक्रमे जपः	47
०६ ०१ नावमुत्तरयाऽनुमन्त्रयते अथ	47
०६ ०२ न च	48
०६ ०३ तीर्त्वोत्तराज् जपेत्	48
०६ ०४ शमशानादिव्यतिक्रमे भाण्डे	48
०६ ०५ क्षीरिणामन्येषां वा	49
नद्यादितिक्रमे जपः	49
०६ ०६ गृहानुत्तरया सङ्काशयति	49
०६ ०७ वाहावुत्तराभ्यां विमुञ्चति	50
०६ ०८ लोहितज् चर्मानङ्गुहम्	50
०६ ०९ न च	51

०६ १० उत्तरपूर्वे	51
मन्त्रः	51
उपवेषनम्	52
०६ ११ अथास्या: पुँस्वोर्जीवपुत्रायाः	52
मन्त्रः	53
०६ १२ उदितेषु नक्षत्रेषु	53
०७ ०१ अथैनाम् आग्नेयेन	54
०७ ०२ पत्न्यवहन्ति	54
०७ ०३ श्रपयित्वाभिघार्य	54
०७ ०४ सकृदुपस्तरणाभिघारणे	55
०७ ०५ अग्निर्देवता स्वाहाकारप्रदानः	55
०७ ०६ अपि वा	55
०७ ०७ अग्निस्त्वष्टकृद् द्वितीयः	55
०७ ०८ सकृदुपस्तरणावदाने	56
०७ ०९ मध्यात् पूर्वस्यावदानम्	56
०७ १० मध्ये होमः	56
०७ ११ उत्तरार्धादुच्चरस्य	56
०७ १२ उत्तरार्धपूर्वार्धं होमः	56
०७ १३ लेपयोः प्रस्तरवत्	57
०७ १४ सिद्धमुत्तरम् परिषेचनम्	57
०७ १५ तेन सर्पिष्मता	57
०७ १६ योऽस्यापचितस्तस्मा ऋषभम्	57
०७ १७ एवमत ऊर्ध्वम्	58
०७ १८ पूर्णपात्रस्तु दक्षिणेत्येके	58
०७ १९ सायम् प्रातरत	58
०७ २० स्थालीपाकवद्वैवतम् देवतैव	58
०७ २१ सौरी पूर्वाहुतिः	58
०७ २२ उभयतः परिषेचनम्	59
०७ २३ पार्वणेनातोऽन्यानि	59
०७ २४ यथोपदेशन् देवताः	59
०७ २५ अग्निं स्विष्टकृतम्	59
०७ २६ अविकृतमातिथ्यम्	59
०७ २७ वैश्वदेवे विश्वे	60
०७ २८ पौर्णमास्याम् पौर्णमासी	60
०८ ०१ उपाकरणे समापने	60
०८ ०२ सदसस्पतिर्द्वितीयः	61
०८ ०३ स्त्रियाऽनुपेतेन	61
०८ ०४ यथोपदेशङ् काम्यानि	61
०८ ०५ सर्वत्र स्वयम्	61
०८ ०६ आपन्माश्रीः श्रीमर्गादिति	62
०८ ०७ एतदहर्विजानीयाद्यदहर्भार्यामावहते	62
०८ ०८ त्रिरात्रमुभ्योरधश्या	62

०८ ०९ तयोश्शस्यामन्तरेण दण्डो	62
०८ १० तज् चतुर्थ्याऽपररात्र	63
शेष-होम-मन्त्राः	63
वध्वाश् शिरस्य् आज्यशेषानयनम्	64
परस्परवीक्षणम्	64
अथ जपः	65
०८ ११ अन्यो वैनामभिमन्त्रयेत	66
०८ १२ यदा मलवद्वासाः	66
०५ ऋतुसमवेशनम्	68
०८ १३ रजसः प्रादुर्भावात्	68
०९ ०१ चतुर्थीप्रभृत्याषोडशीमुत्तरामुत्तरां	68
०६ कर्मान्तराणि	69
०९ ०२ अर्थप्राधस्य परिक्षवे	69
०९ ०३ एवमुत्तरैर्यथालिङ्गज्	69
०९ ०४ उभयोर्हृदयसंसर्गोऽप्सुखिरात्रावरम्	69
०९ ०५ श्वस्तिष्येणेति	70
०९ ०६ श्वोभूते	70
०९ ०७ वश्यो भवति	70
०९ ०८ सप्तनीबाधनञ्च	70
०९ ०९ एतेनैव कामेनोत्तरेणानुवाकेन	71
०९ १० यक्षमगृहीतामन्यां वा	71
०९ ११ वधूवास उत्तराभिरेतद्विदे	71
०७ उपनयनप्रकरणम्	72
१० ०१ उपनयनं व्याख्यास्यामः	72
१० ०२ गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत	72
१० ०३ गर्भेकादशेषु राजन्यम्	72
१० ०४ वसन्तो ग्रीष्मश्	72
१० ०५ ब्राह्मणान् भोजयित्वाशिषो	72
१० ०६ त्रीस्त्रीन्	73
१० ०७ वपन्तमुत्तरयानुमन्त्रयते	74
१० ०८ आनङ्गुहे शकृत्पिण्डे	74
१० ०९ स्नातम् अन्नेर	74
१० १० वासः	75
वासः-परिधापनम्	75
१० ११ मौञ्जीम् मेखलाम्	76
मौञ्जी	76
अजिनमन्त्रः	76
११ मित्रस्य चक्षुर्धरुणम्	76
१० १२ उत्तरेणाग्निन् दर्भान्	77
हस्तग्रहणम्	77
परिदानम्	77
उपनयनम्	78

११ ०१ ब्रह्मचर्यमागामिति कुमार	78
११ ०२ प्रष्टम् परस्य	79
११ ०३ शेषम् परो	79
११ ०४ प्रत्यगाशिषज् चैनम्	79
११ ०५ उक्तमाज्यभागान्तम्	80
११ ०६ अत्रैनमुत्तरा आहुतीर्हवयित्वा	80
१६ त्वमग्ने अयाऽस्यया	81
११ ०७ परिषेचनान्तङ्	81
११ ०८ पुरस्तात्प्रत्यङ्गासीनः कुमारो	82
११ ०९ तस्मा अन्वाह	82
११ १० पच्छोऽर्धर्चशस्ततस्सर्वाम्	82
११ ११ व्याहृतीर्विहृताः	83
पादशः	83
अर्धशः पूर्णश्श्र	83
पुनः पूर्णोच्यते कैश्चित्	83
११ १२ कुमार उत्तरेण	84
११ १३ कर्णावुच्चरेण	84
११ १४ दण्डमुत्तरेणाऽदत्ते	84
११ १५ पालाशो दण्डो	85
११ १६ वाक्षो दण्ड	85
११ १७ स्मृतज् च	85
वरदानम्	85
उत्थापनमन्त्रः	86
आदित्योपस्थानम्	86
११ १८ यङ् कामयेत	86
११ १९ ऋहमेतमग्निन् धारयन्ति	87
११ २० क्षारलवणवर्जनज् च	87
११ २१ 'परित्वे' ति	87
समिदाधानम्	87
११ २२ एवमन्यास्मिन्नापि	88
११ २३ उत्तरया सँशास्ति	88
११ २४ वासश्चतुर्थमुत्तरयादत्तेऽन्यत्परिधाप्य	89
०८ उपाकर्मोत्सर्जनप्रकरणम्	90
११७ ०१	90
११७ ०२	90
११७ ०३	90
११७ ०४	90
११७ ०५	91
११७ ०६	91
११७ ०७	91
११७ ०८	91
११७ ०९	91

मन्त्राः	91
११उ १०	94
११उ ११	95
११उ १२	95
११उ १३	95
११उ १४	96
११उ १५	96
११उ १६	96
११उ १७	96
११उ १८	96
११उ १९	96
११उ २०	96
११उ २१	97
११उ २२	97
११उ २३	97
११उ २४	97
११उ २५	97
११उ २६	97
०९ समावर्तनम्	98
१२ ०१ वेदमधीत्य स्नास्यन्	98
१२ ०२ नैनमेतदहरादित्योऽभितपेत्	98
१२ ०३ मध्यन्दिनेऽग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते	98
१२ ०४ जघनार्थं व्रजस्योपविशय	98
१२ ०५ तां स	99
१२ ०६ एवं	99
१२ ०७ स्नानीयोच्छादितस्नातः	99
१२ ०८ उत्तरेन यजुषाऽहतमन्तरम्	99
१२ ०९ तस्य दशायाम्	100
१२ १० परिषेचनान्तङ् कृत्वाभिरेव	100
१२ ११ एवमुत्तरैर्यथालिङ्गं	100
१२ १२ वाचं यच्छत्यानक्षत्रेभ्यः	101
१२ १३ उदितेषु नक्षत्रेषु	101
१२ १४ रातिना सम्भाष्य	101
१० मधुपर्कः	102
१३ ०१ अथैतदपरन् तूष्णीमेव	102
१३ ०२ यत्रास्मा अपचितिम्	102
१३ ०३ एवमुत्तराभ्यां यथालिङ्गम्	102
१३ ०४ आपः पाद्या	102
१३ ०५ उत्तरयाऽभिमन्त्र्य दक्षिणम्	102
१३ ०६ प्रक्षालयितारमुपस्पृश्योत्तरेण	103
१३ ०७ कूर्चाभ्याम् परिगृह्य	103
१३ ०८ उत्तरयाऽभिमन्त्र्याज्जलावेकदेश	103

१३ ०९ शेषम्	103
१३ १० दधि मध्विति	104
१३ ११ त्रिवृतमेके घृतम्	104
१३ १२ पाङ्कवत्मेके धानास्सकूंश्च	104
१३ १३ उत्तराभ्यामभिमन्त्र्य	104
१३ १४ प्रतिगृह्णैव राजा	105
१३ १५ गौरिति गाम्	105
१३ १६ उत्तराभ्यामिमन्त्र्य तस्यै	105
१३ १७ यद्युत्सृजेदुपांशूत्तराज्	105
१३ १८ अन्नम्	105
१३ १९ आचार्यायत्विजे श्वशुराय	106
१३ २० सकृत्प्रवक्त्रे चित्राय	106
११ सीमन्तोन्नयनम्	107
१४ ०१ सीमन्तोन्नयनम् प्रथमे	107
१४ ०२ ब्राह्मणान् भोजयित्वाऽशिषो	107
१४ ०३ परिषेचनान्तङ् कृत्वा	108
१४ ०४ 'गायतम्' इति	108
१४ ०५ उत्तरयोः पूर्वा	108
१४ ०६ नदीनिर्देशश्च यस्याम्	109
१४ ०७ यवान् विस्तारानाबध्य	109
१४ ०८ उदितेषु नक्षत्रेषु	109
१२ पुंसुवनम्	111
१४ ०९ पुँसवनं व्यक्ते	111
१४ १० न्यग्रोधस्य या	111
१४ ११ अनवस्नातया कुमार्य	111
१४ १२ पुमाँसज् जनयति	111
१४ १३ क्षिप्रँ सुवनम्	112
१४ १४ अनाप्रीतेन	112
मन्त्रः	112
१४ १५ यदि जरायु	112
१३ जातकर्म	114
१५ ०१ जातं वात्सप्रेणाभिमृश्योन्तरेण	114
उपस्थ आधानम्	115
अभिमन्त्रणम्	115
मूर्धन्यवद्वाणम्	115
दक्षिणकर्णे-जपः	115
१५ ०२ नक्षत्रनाम च	116
१५ ०३ तद्रहस्यम् भवति	116
१५ ०४ मधु घृतमिति	116
स्नापनम्	116
प्रतिज्ञा	116
शान्तिवचनम्	117

अवर्तिनिवारणम्	117
सूर्यग्रहणमोक्षनिदर्शनम्	117
दधि-घृत-प्राशनम्	117
१५ ०५ उत्तरया मातुरुपस्थ	118
दक्षिणे स्तने प्रतिधाप्य	118
पृथिव्या अभिमर्शः	118
संविष्टस्याभिमर्शनम्	118
१५ ०६ उत्तरेण यजुषा	119
सूतकहोमः	119
१५ ०७ एवमहरहरानिर्दशतायाः	120
१४ नामकरणम्	121
१५ ०८ दशम्यामुत्थितायां स्नातायाम्	121
१५ ०९ द्व्यक्षरज् चतुरक्षरम्	121
१५ १० अपि वा	121
१५ ११ अयुजाक्षरङ् कुमार्याः	121
१५ १२ प्रवासादेत्य	122
कर्णे जपः	122
१५ १३ कुमारीमुत्तरेण	123
१५ अन्नप्राशनम्	124
१६ ०१ जन्मनोऽधि षष्ठे	124
१६ ०२ तैत्तिरेण मौसेनेत्येके	124
१६ चौलम्	125
१६ ०३ जन्मनोऽधि तृतीये	125
१६ ०४ ब्राह्मणानाम् भोजनम्	125
१६ ०५ सीमन्तवद् अग्नेर्	125
१६ ०६ अपरेणानिम् प्राज्ञमुपवेश्य	125
१६ ०७ यथा वैषाम्	126
१६ ०८ अपाँ	126
१६ ०९ क्षुरँ प्रक्षाल्य	126
१६ १० तेन ऋहम्	126
१६ ११ वरन् ददाति	127
१६ १२ एवङ् गोदानम्	127
१६ १३ अनिगोदानो वा	127
१६ १४ संवत्सरङ् गोदानव्रत(२)मेक	127
१६ १५ एतावन्नाना सर्वान्	128
१६ १६ उदकोपस्पर्शनमिति छन्दोगाः	128
१७ गृह्यनिर्मणम्	129
१७ ०१ दक्षिणाप्रत्यक्प्रवणमगारावकाशमुद्घृत्य	129
१७ ०२ एवन् त्रिः	129
१७ ०३ कूप्तमुत्तरयाभिमृश्य	129
०२ स्योना पृथिवि	129

मन्त्रः - द्वारस्थूणमन्त्रणम्	129
१७ ०४ एवमितराम् एताभ्यामेव	130
१७ ०५ यथाखातमितरा अन्ववधाय	130
१७ ०६ सम्मितमुत्तरैर्यथालिङ्गम्	130
१८ गृहप्रवेशविधिः:	132
१७ ०७ पालाशं शमीमयम्	132
अगारप्रतिपादनम्	132
प्रतिष्ठापनम्	132
१७ ०८ तस्माद्विक्षिणमुदधानायतनम् भवति	132
१७ ०९ तस्मिन्विषूचीनाग्रान् दर्भन्	133
१७ १० तस्मिन्नुत्तरेण यजुषा	133
१७ ११ दीर्घमुत्तरयाऽनुमन्त्रयते अथ	133
१७ १२ अग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते	133
२१ अमीवहा वास्तोष्टते	134
१७ १३ परिषेचनान्तङ् कृत्वोत्तरेण	134
अग्न्यन्तरानयनम्	134
ब्राह्मणभोजनम्	134
१९ बालग्रहगृहीतस्य कुमारस्य तन्निवर्तकं कर्म	136
१८ ०१ श्वग्रहगृहीतङ् कुमारम्	136
१८ ०२ अगदो भवति	136
१८ ०३ शङ्खिनङ् कुमारम्	136
१८ ०४ अगदो भवति	137
२० सर्पबलिः:	138
१८ ०५ श्रावण्याम्	138
१८ ०६ पार्वणवदाज्यभागान्ते	138
१८ ०७ उत्तराभिस्तिसृभिरारग्वधमय्यस्समिधिः	138
१८ ०८ आज्याहुतीरुचराः	139
१८ ०९ जयादि प्रतिपद्यते	139
१८ १० परिषेचनान्तङ् कृत्वा	139
बलिनिवर्पिः	140
बलिहरण-सङ्कल्पः	140
१८ ११ तूष्णीं सम्पुष्का	140
१८ १२ उत्तरैरुपस्थायापः	140
प्रत्येत्य गृहपरिषेचनमन्त्रौ	140
उपस्थानमन्त्राः	140
मन्त्रः	141
१९ ०१ धानाः कुमारान्	144
१९ ०२ एवम् अत	144
१९ ०३ मार्गशीष्याम्	144
१९ ०४ अहार्षमिति बलिमन्त्रस्य	145
१९ ०५ अत्रैनमुत्सृजति	145
२१ आग्रयणस्थालीपाकः:	146

१९ ०६ अनाहिताग्नेराग्रयणम्	146
१९ ०७ नवानाँ स्थालीपाकँ	146
२२ हेमन्तप्रत्यवरोहणम्	147
१९ ०८ हेमन्तप्रत्यवरोहणम्	147
१९ ०९ उत्तरेण यजुषा	147
संवेशनमन्त्राः	147
१९ १० दक्षिणतः पितोत्तरा	147
१९ ११ सँहायोत्तराभ्याम्	148
०८ स्योना पृथिवि	148
१९ १२ एवं संवेशनादि	148
२३ ईशानबलिः	149
१९ १३ ईशानाय स्थालीपाकम्	149
१९ १४ अपरेणाग्निन् द्वे	149
२० ०१ उत्तरया	149
२० ०२ लौकिक्या वाचोत्तरस्याम्	149
२० ०३ मध्ये जयन्तम्	150
२० ०४ यथोढमुदकानि प्रदाय	150
हवनम्	150
२० ०५ उत्तरेण	151
२० ०६ पूर्ववदुत्तरैः	151
२० ०७ ओदनपिण्डं संवृत्य	152
२० ०८ अत्र रुद्रान्	152
२० ०९ प्रथमोत्तमौ वा	152
२० १० अभित एतमग्निम्	152
२० ११ ता	153
२० १२ गवाम् मर्गेऽनग्नौ	153
२० १३ ईशानवदावाहनम्	153
२० १४ चतुर्षु सप्तसु	153
२० १५ क्षिप्रं यजेत	154
२० १६ उत्तराभ्यामुपतिष्ठते	154
२० १७ स्थालीपाकम् ब्राह्मणान्	154
२० १८ क्षैत्रपत्यम् प्राश्नन्ति	154
२० १९ यथा वैषाम्	155
२४ मासिश्राद्धप्रकरणम्	156
२१ ०१ मासिश्राद्धस्यापरपक्षे	156
२१ ०२ शुचीन् मन्त्रवतो	156
२१ ०३ अन्नस्योत्तराभिर्जुहोति	156
पितामहाय	156
प्रपितामहाय	157
अन्येभ्यः	157
२१ ०४ आज्याहुतीरुत्तराः	157

२१ ०५ एतद्वा विपरीतम्	158
२१ ०६ सर्वमुत्तरैरभिमृशेत्	158
२१ ०७ कूप्तान्वा प्रतिपूष्टम्	158
२१ ०८ उत्तरेण यजुषोपस्पर्शयित्वा	159
२१ ०९ भुक्तवतोऽनुव्रज्य	159
उत्तरैर्दक्षिणापवर्गान् पिण्डान्दत्वा	159
उत्तरैरुपस्थानम्	159
उभयान् पिण्डान् परिषिञ्चति	160
शेष-प्राशनम्	160
२५ अष्टकाश्राद्धम्	161
२१ १० या माध्या:	161
२१ ११ तस्यास्सायमौपकार्यम्	161
२१ १२ अपूपञ् चतुश्शरावम्	161
२१ १३ अष्टाकपाल इत्येके	161
२२ ०१ पार्वणवदाज्यभागान्तेऽज्जलिनोत्तरयाऽपूपाज्जुहोति	161
२२ ०२ सिद्धशेषस्तमष्ठा कृत्वा	162
२२ ०३ श्वोभूते दर्भेण	162
२२ ०४ तूष्णीम् पञ्चाज्याहुतीर्हुत्वा	162
श्वोभूते वपाहोममन्त्रः	162
२२ ०५ माँसौदनमुत्तराभिः	163
२२ ०६ पिष्टान्नमुत्तरया पिष्टेन	164
२२ ०७ आज्याहुतीरुच्चराः	164
२२ ०८ स्विष्टकृत्प्रभृति	165
२२ ०९ अन्वष्टकायामेवैके	165
२२ १० अथैतदपरन् दध्न	165
२२ ११ अत एव	165
२२ १२ तस्या मासिश्राद्धेन	165
२६ प्रकीर्णकमर्णि	167
२२ १३ सनिमित्वोत्तरान् जपित्वाऽर्थम्	167
२२ १४ रथं लब्ध्वा	167
२२ १५ उत्तरेण यजुषाऽधिरुह्योत्तरया	167
२२ १६ अश्वमुत्तरैरारोहेत्	167
२२ १७ हस्तिनमुत्तरया	167
२२ १८ ताभ्याँ रेषणे	168
०८ स्योना पृथिवि	168
२२ १९ संवादमेष्यन् सव्येन	168
२३ ०१ दक्षिणेन फलीकरणमुष्टिमुत्तरया	168
२३ ०२ कृद्धमुत्तराभ्यामभिमन्त्रयेत	169
२३ ०३ असम्भवेषुः परेषाँ	169
२३ ०४ सिद्ध्यर्थं बभूमत्रेण	169
२३ ०५ सिद्ध्यर्थं यदस्य	169
२३ ०६ यङ् कामयेत	170

२३ ०७ येन पथा	170
२३ ०८ यद्येनं	170
२३ ०९ आगारस्थूणाविरोहणे मधुन	170
२३ १० परिषेचनान्तङ् कृत्वाऽभिमृतेभ्य	171
Appendix - +Dyugangā द्युगङ्गा	172
Goals ध्येयानि	172
संस्कृतानुवादः	172
Contribution, contact	172
वन्दनीय-वन्दना	172